

00164 N6616

ЛІТЄРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ARCHIVES-LIBRARY
OF THE METHODIST CHURCH U.S.A.
P. O. BOX 593
50. BOUND BROOK, N.J.

ВІСТНИК.

КНИЖКА VII.

За липень 1898 року.

ЗМІСТ СЕМОЇ КНИЖКИ,

за липень 1898 року.

РІЧНИК I, ТОМ III.

	Стор.
<i>За батька.</i> Драма на 5 дії Бориса Грінченка	1
<i>Із поезій Марка В.:</i>	
I. Не можу забути. II. Ходить вітер по житті	71
<i>Перші проби</i>	73
<i>В. Т.:</i> I. За давні кривди	74
II. Їмось утікла	78
<i>Дикі голуби.</i> Оповіданє Марселя Прево	91
<i>Злочинець Сальва.</i> Виривки з повісти Еміля Золя „Paris“: I. Гніздо	102
<i>З „Жебрацьких пісень“ Жана Рішпена:</i> I. Старий заяць	114
<i>Американський претендент,</i> повість Марк-Твайна (глави XI—XII)	117

<i>Боротьба за реформу середньої школи</i> (статя Жюля Леметра)	1
<i>Леся Українка,</i> літературно-критична студія д-ра Івана Франка (з портретом)	
<i>З життя і письменства</i>	
спонденцій	
спі	
<i>Яків Іван</i>	
<i>Хроніка</i>	50

За серпень і вересень вийде подвійна книжка 15 с. ст. серпня. З причини виїзду М. Грушевського одвічальну редакцію перейме О. Маковей.

З а б а т ь к а.

Драма на 5 дій

Збориса Зрінченка.

Л Ю Д Е:

Матвій Гонтаревський, шляхтич з Русинів. На зріст не малій, кремезний; обличчя досить чепурне, з виразними рисами, без бороди, чорні вуси, ходить випро-ставши ся; шляхетська одежа. Говорить не носішаючесь, але вриваючи, як пан. Років йому 45—50.

Ганна, його друга жінка, не стара ще, років їй 38; була чепурна, тепер бліда. Одежа — як у шляхтянок у літку.

Максим Скидан, син Ганнин від першого чоловіка, парубок, років йому 20. Одягнений як городовий козак. Невеликі темні вуси. Сміливий погляд і розмова.

Хрестя, годованка Ганнина, сирота з багатого ко-зацького роду, далека дуже Ганнина родичка; дівчина, років їй 18; по дівочьому, як шляхтанка вбрана.

Семен Гонтаревський, син Матвіїв від першої жінки, парубок, тих літ, що й Максим; по шляхетському, пишнійше за інших, убраний.

Кприло, з посполитих, дозорець у Гонтаревського. Літ таких, як і пан його.

Овсій, старий парубок } слуги при пан-
Манойло, чоловік середніх літ } ському дворі.

Мотря, дівчина, у Гонтаревського служниця.

Хпмка, дівчина, служниця.

Отаман сільський.

Грицько, чоловік із посполитих.

Кобзар.

Челядки, челядники, посполиті люде, козаки, жовніри.

Діється 1648-го року по весні на селі, у панській господі в Гонтаревського.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя вбігає.

Христя. Тату, вас кличе Кирило.

Гонтар. Гарзд, іду. (Виходить).

Христя. Та не баріть ся, бо зараз вечеряти.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Семен і Христя.

Семен (підходить до неї). Христе!

Христя. Чого?

Семен. А знаєш, що мені батько казав?

Христя. Як скажеш, то знати-му.

Семен. Христе, чи дуже ти мене любиш?

Христя. Оттакі! Ще не знає, чи й люблю його, а вже питаєть ся, чи дуже. Дуже вже ти осоружний до людей.

Семен. Не можу-ж я з хлопами за панібрата бути: я — шляхтич.

Христя. Та й з шляхетством своїм дуже вже не-сеш ся.

Семен. Бо шляхтич — то велика річ. У своїх до-брах він — король. Правами рівний Вишневецьким та Сошігам...

Христя. Далеко кущому до зайця!

Семен. Має право житє дарувати своєму підданому і на горло його скарати.

Христя. О, до сього ти ласий, щоб карати.

Семен. То єсть моє шляхетське право! І ти повинна з того радїти, що й тобі доведеть ся шляхтинкою бути. Бо батько сказав, що ти зо мною до шлюбу стати маєш.

Христя. Що?

Семен. Ще й сієї весни.

Христя. Не вигадуй! Ми-ж брат і сестра.

Семен. Або-ж ні! Ти приймачка, а я господарський син. І ти повинна рада бути, що за мене замуж ідеш. Глянь же на мене й поцілуй мене. (Хоче її обняти й поцілувати).

Христя (відпихає його). Геть! ніколи сього не буде! (Підбігає до правих дверей і гукає в пекарню): Мотре! Химко! чи готова вечера? Несіть посуд! (З пекарні голос: Зараз! зараз!).

Семен (виходячи, стріваєть ся на порозі з Мотрею та з Химкою). Коли-ж ти така, то нехай тобі сам панотець розкаже! (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Христя. Мотря і Химка з посудом у руках.

Мотря. А що то, панночко, вам панич казав? Що то пан вам мають розказувати? Скажіть бо, панночко!

Химка. І яка бо ти цікава, Мотре!

Мотря. Коли-ж хочеть ся знати! Як почую, що стало ся, то так иноді хочеть ся довідати ся, що аж шкура трусить ся.

Химка. А гріх такою цікавою бути!

Мотря. Хоч гріх, хоч два, а не видержу! Скажіть бо, панночко! Бо як не скажете, то всю ніч кортіти-ме.

Христя. Ну, то нехай же кортить, Мотре!

Химка. Піймала облизня!

(З пекарні чути голос Ганни: Мотре! Химко! де се ви? йдіть сюди!)

Мотря та Химка. Зараз! зараз! (Виходить).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Христя і Ганна.

Ганна (ввіходячи, до служниць). Справляйтесь там швидче!

Христя. Мамо, чи чули ви таку новину?

Ганна. Яку, доню?

Христя. Семен каже, що батько хочуть мене за його замуж віддати. Ніби то вже так із батьком урадили.

Ганна. Отсе ще вигадай! То він так.

Христя. Може так, а може й ні. Ну, та не буде сього, щоб я за Семена пішла! Він мені осоружний! він нерозумний! злий до людей!...

Ганна. Правда, доню! Невже-ж се він справді каже? Сам батько казав?

Христя. Каже, що сам батько.

Ганна. Отсе вже я й бою ся. Невже-ж і справді? Кохала тебе як пташечку... Не буду крити ся: не тим тільки кохала, що люба ти мені була, а ще й тим...

Христя. А ще-ж чим, мамо?

Ганна. Мала надію, що ти мені ще ріднішою будеш, моему синові дружиною. Не судило ся!

Христя. Не судило ся! Ох, мамо! На що ви про се нагадуєте?

Ганна. Якже-ж мені, доню, не нагадувати, коли я тим тільки тепер і живу — тією згадкою про його та про мого Петра небіщика... Хиба мені що зостало ся, опріч сього? А ти хиба й забула вже? Хиба й не згадуєш?

Христя. Ох, мамо! де вже там забула! де вже там не згадую! Чи могла-ж я забути ті мої минулі літа дитячі, сонцем-світлом осяяні? Чи забуду-ж я, як ви мене сироту покинуту до себе взяли, матірю мені стали, батька доброго, брата любого дорогого дали? Не забуду я того, як я маленькою з їм грала ся в двох... Він старший, більший за мене був — і добрійший: так догожав мені, так нестив мене... І не до самої мене, — до всіх він добрий був...

Ганна. Еге, такий, як і його батько... А от тепер обидва в сирій землі лежать... Та й полягли не доброю смертю, — не в бої лицарському і не дома з упокоєм, а серед темного лісу від зрадної розбишацької руки обидва полягли! (Плаче).

Христя. Не плачте, мамо, серце! Не сумуйте! Не вернете того, що вже минуло! За таку смерть Бог до раю прийняв батька...

Ганна. Я знаю те, що їм лінше там, ніж тут... Так мені-ж... Ой Боже мій! Се може гріх великий, але не можу я й досі простити тому, хто все у мене відняв, усе, що найдорожче на сьвіті було!

Христя. Мамо, а про мене й забули?

Ганна (пригортає її). Ні, не забула, моя втіхо люба! не забула! Але-ж тяжка моя втрата!... Минають роки,

— і що дня вона мені тяжшою стає... що дня! Може-б воно не так і тяжко було, може-б воно й швидче рана гоїлась, як би я не жила під такою важкою, гнітючою рукою. Як би я не почувала що дня — на що я зміняла своє щастє, на кого я проміняла мого найдорожшого... (Затуляє плачучи обличчє руками).

Христя. Мамо, на віщо-ж ви йшли за його?

Ганна. Не докоряй, доню, а краще жалій мене! Хиба ти не знаєш, яке жите вдові з малими дітьми, коли кругом заздрі сусіди? А я тоді ще няла віри Матвієви, думала, що добрий він. Він до мене залізав ся, ще як небіжчик Петро коло мене впадав. Я за Петра пішла, Матвій розлютував ся був, а далі й сам оженив ся... І так скоро се одно по одному й стало ся; у його жінка вмерла, сина одинця йому покинувши, а згодом і на нас страшне лихо впало... Я думала, що не виживу, як сказано мені... Алеж жите тягне до діла, а мені треба було вигодувати тебе, мою єдину втіху, що ще мені лишила ся... Хоч і не рідну, а такуж дорогу, як і рідну... Почала сама господарювати, та скоро побачила, що все наше добре отой сусіда злий, той шляхтич Заборовський хоче загарбати... Сама-ж може згадуєш, що воно робило ся: половину землі нашої припоров, кривди чинив усякі... Хотів позов на мене заложити, щоб і все відняти... Так рік минув і більш... А тут Матвій став упадати: я вас обороняти-му, шанувати-му, каже... Я-ж думала, — він справді добрий.. думала, що обидві ми, безсильні невісти, захисток мати-мем... Ото й послухала ся розуму дурного, пішла за його... на те, щоб побачити, чого йому треба було: нашого добра! Він справді оборонив нас від сусідів, але-ж таким над усіма зробив ся паном, що не дає нам вільно і дихнути... Отсе тобі й уся моя сповідь, дочко!

Христя. Бідні ви, бідні, мамочко!

Ганна. Ти знаєш, Христе, — я признаюсь тобі: так упекли ся мені його знущання, його всі утєски та катування, що я його ненавидіти стала... і все ненавиджу, що він любить, усіх, хто до його прихильний... Се гріх!..

Христя. Коли се гріх, мамо, то Бог його простити мусить, бо ви багато терпите.

Ганна. Не сьмію я сказати слова пноді... мовчу, корю ся, а в серці кипить!.. І знов отсе: коли сьому правда, що Семен казав, то що я буду з їм робити, як я лихो від тебе відведу? Чим нособлю тобі? Не маю сил! І мушу віддати тебе на поталу!

Хрестя. Ой ні, мамо! я йому не попущу себе на поталу!

Ганна. Де вже тобі з їм змагати ся!.. Як би се Максим мій живий був!..

Хрестя. А може-ж він і живий, мамо!

Ганна. Шкода говорити!

Хрестя. А чому ні? Адже татове тіло знайдено в лісі, і Панасове, а Максимового ні...

Ганна. Може вовки-сіроманці його тіло тоді вже по куцах рознесли, — тим і не знайдено.

Хрестя. Ні! ні! тоді Татари ходили, — се вони його в яєр узяти... Не вірю я, не хочу я вірити, щоб він був мертвий!..

Ганна, І-і! колісь і я вірила, а тепер уже годі, — зневірила ся!..

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. — Гонтаревський увіходить сердитий, а за їм Кирило.

Гонтар. І багато недоорали клятї хлопи?

Кирило. Та чимало, пане.

Гонтар. Пся крив! Собачі хамп! Чому-ж вони не йдуть?

Кирило. Пішов по отамана Овсїй, — зараз приведе. Його, ласкавий пане, треба добре повчити, бо се все з його приводу ветає. Лукавим хлопам і досї хочеть ся козацтва, а він їм потурає. Де-б нахилати їх до послуху ласкавому панови, а він...

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. — Овсїй, а згодом Отаман та ще кілька людей посполитих.

Овсїй (увиходить). Уже привів отамана і ще декого з людей. Чи їм там стояти, чи сюди вступати?

Гонтар. Кажі їм сюди йти!

Овсїй. Чи йти, то й йти. (Відхилив двері й гукає). Агов, ідіть сюди!

Отаман (увиходить, а за їм іще кілька селян; всі кланяють ся й стають у порога).

Отаман і селяни. Доброго здоровля, ласкавий пане!

Гонтар. Чому ви поля сьогодні не доорали?

Отаман. Не встигли, пане.

Гонтар. Не встигли, ледарі? Напхати черево, то певно встигли, а панови робити — ні?

Отаман. Ми, пане, не лїнувались.

1-й хлоп. Робили щиро.

2-й хлоп. А щож, коли несла!

Кирило. Брешуть вони, милостивий пане: можна було доорати.

Отаман. Не сичи, гадино!

Гонтар. (грізно). Цить! Ти при мені мого дозорця так ганьбити смієш?

Отаман. А чого-ж він набрехує, пане?

Гонтар. Ти брешеш, старий псе! Лїнустесь мені робити. Чи думаєте, що тим вам пощастить на козацькому праві стати? Ви — панські воли. Куди вас мій погонич пожене, туди й повинні йти.

Отаман. Пане, ми люде, а не воли.

Гонтар. Ти смієш зо мною сперечатися? (Підходить до його й бє його). Дак знай же ти, що ти мій віл і повинен робити, що я звелю!..

Христя (підбігаючи). Тату, — що ви робите!

Гонтар. Геть! (до Кирила, показуючи на отамана). Сього закинь у глибку... закуй у важкі заліза... На тяждень... Їсти через день... (до людей) Ви чули? Се тільки початок. Я вибію з вас козацтво. Хто смієти-ме мені не

коритись, кого ані вязниця, ані катування не сплять — на шибениці буде. Ліпше мені зовсім не мати слуг, ніж мати неслухняних. Ідїть геть! Чого не зробили сьогодні, щоб завтра надолужили! А сього (показуючи на отамана) — в залїза!

Кирило (до отамана). А ну, братику, — тепер ходїм! (Отаман, селяни, Овсїй, Кирило виходять).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ганна. Христя. Гонтаревськнй. Мотря
з вечерю. Семен згодом.

Гонтар. (до Христї). А ти не сьмїй устрявати не до свого дїла! Коан я кажу, — мовчи!

Христя. Та...

Гонтар. Годї! Менї не треба тебе слухати!

Мотря (вносить вечерю й становить на стїл). Панї, вечеря готова! (Виходить).

Ганна. Сїдаймо вечеряти!

(Не сїдають, дожидаючи, поки сїде господар, а він на унеленнїй ходить якийсь час по хатї мовчки. Врентї він підходить до столу й сїдає, за їм Ганна і Христя. Ввиходить Семен і теж сїдає. Кїльки часу мовчанка).

Гонтар. Ганно!

Ганна. Що?

Гонтар. Я наважив одружити Семена з Христею. Христе, незабаром твое весїле.

Христя. Я Семена не люблю і за його замуж не піду.

Ганна. Матвію...

Гонтар. Годї! я вже сказав.

Ганна. Та як же се так, — не порадивши ся, дївчннн не попитавши...

Гонтар. Моя воля — найліпша порада. Нема чого розпитувати ся, коли я так хочу.

Ганна. Та нїде-ж так не робить ся, щоб так рал-том... щоб...

Христя. Я доросла... я не дочка вам... я маю свою волю... Я не хочу і мене нїхто не може прислудувати!..

Гонтар. (грізно). Годі, я кажу! Покинь ту думку щоб не слухатись!.. Коли не підеш до шлюбу самохіть, то гвалтом поведуть, — на те є слуги.

Христя. Ніколи сього не буде!

Гонтар. (грімнувши кулаком по столу). Цить, я тобі кажу!..

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй.

Овсїй (увіходить). Там, пане, щось приїхало... Приїхало та й стало коло нас...

Гонтар. Хто-ж там?

Овсїй. Та хто його знає, що воно таке. Так собі, — чоловік та й годі... От як би й ми з вами, пане.

Гонтар. Та хто-ж він?

Овсїй. А хіба я його питаю? Так глянути, то з одежі мов козак городовий... а може й не козак, а так собі чоловік. Може шляхтич який, — не розбереш по темному.

Гонтар. Чого-ж йому треба?

Овсїй. Хто його знає, чого йому треба, — не догадаєш ся. А каже, що подорожний він, так щоб пустили заночувати.

Гонтар. У нас не заїздна господа і не шинк степовий...

Ганна. Та може-ж і справді чоловік дорожив ся, а відпочити ніде...

Гонтар. Може й справді путяще що... Кажі, нехай іде до господи. (Овсїй виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Максим згодом.

Гонтар. Досить же! Щоб більше я про се від вас ні слова не чув. Коли весіле має бути, — тоді скажу.

Максим (увіходить, вдягнений як городовий козак). Доброго здоровля господареві, господині і всім, хто в дому сьому.

Гонтар. Здоров!

Ганна й Христя. Здорові! (Семен киває мовчки головою).

Максим. Пустіть, коли ваша ласка, заночувати. А то здалека їду та здорожив ся...

Гонтар. А хтож єси, добродію?

Максим. Козак лейстровий... з табору гетьмана коронного Потоцького післанець. Омельком звуть, Панченко на прізвисьце.

Гонтар. Гаразд, ночуй!

Максим (скидає з себе керею). Отсе й спасібі за ласку!

Ганна. Просимо до вечері!

Максим. О, і за се спасібі! До сього торгу ми й пішки. (Сідає до столу).

Ганна. Годуйте ся-ж, чим Бог дав!

Максим (їсть). Та вже з ложкою не розміну ся, бо такн вголодав ся.

Гонтар. Здалека мабуть їдеи?

Максим. Кажу-ж: із табору гетьмана коронного Потоцького післанець... відтнля мене з листами ординовано, — тепер назад до табору вертаюсь.

Гонтар. А що-ж там дієть ся?

Максим. Та що-ж дієть ся? Чули-ж певно про Хмельницького?

Гонтар. Богато тепер мовлять про сього паливоду. А яка про його вість? Де він тепер?

Максим. Та де-ж? На Запорожу був, зібрав до себе Запорожців, голоту-козацтво та ще й орду покликав на поміч та ото і йде тепер на панів-Ляхів із великим військом.

Гонтар. Треклятий бунтовник! І він іще не висить на шибениці або не кричить на палі?

Максим. Кажуть же, що ні... Кажуть, що з військом іде.

Семен. Що те військо! Хлопц, волоцюгц, здобишники! Не сила буде їм проти панського війська вистояти.

Максим. А певно! Ураджено послати попереду в степи дванайцять тисячів війська... Гетманенко Степан Потоцький над ім отаманує, Ілляш та Барабаш... А коли

не пособить ся, то й самі гетмани польний та коронний мають рушити... А може вже й рушили.

Гонтар. Певно, пособить ся. А все-ж як би все військо відразу, то відразу-б і гадюку задавити можна.

Максим. А треба-б! А то щоб не було лиха. Бо народ так плавом і пливе до Хмельницького... А як пощастить йому в одній баталії та в другій, — то скрізь хлопці повстануть.

Гонтар. Повстануть? На тих, хто повстає, є шибенці й налі.

Семен. А в селі сьогодні стали жовніри стацією. Кажуть, на день, чи на два, а тоді рушать далі. Небогато їх...

Гонтар. А ти, козаче, все лейстровиком був, чи й на Запороже зазирав?

Максим. Був і на Запорожу... Та не вподобав там жити, то тепер лейстровим.

Гонтар. Давно з Запорожа?

Максим. Та... з рік. Погано там... Не люблю я Запорожців, що такі гультаї та розбишаки.

Семен. Ну, нехай тільки вони поткнуться сюди, то ми, шляхта, так їх привитаємо, що не втрапляють, куди тікати.

Максим. Певно! Та ти, хлопче, я бачу, сміливий!

Семен. Я шляхтич, то як же я можу якогось там хамства бояти ся?

Максим. Ну, от я вже й наїв ся... (Устає хрестячи ся). Спасибі вам за хліб, за сіль.

Ганна. На здоровля! (до Христї) Прибирай, дочко! — Мотре! Химо! Ідїть берїть! (Служниці приходять і прибирають вечерю, тоді виходять, а за ними Ганна. Христї зостаєть ся).

Гонтар. (до Христї). А тобі ще чого тут? Іди собі! (Христї нехотячи виходить).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Максим.

Гонтар. Так ти кажеш, що й на Січчї був?

Максим. А був же.

Гонтар. І довго був?

Максим. Та років зо два...

Гонтар. Добре знаєш товариство січове?

Максим. Знаю трохи.

Гонтар. Гаразд, що покинув тих здобивників. Скажи, чи ти там не знав зпроміж їх одного...

Максим. Кого?

Гонтар. Такий саме, як і всі, гульвіса й паливода... Я знав його ще хлопцем, бо він мені далеким кривним доводить ся... Він туди пішов, та й слід його запав ся.

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя ввходить з лівих дверей і побачивши, що Гонтаревський ще тут, сникаєт ся. Ні Гонтаревський ні Максим її не бачуть. Вона спершу стає на порозі, тоді, дослухавши ся до розмови, захиляєт ся за мисники, що коло дверей, і слухає розмову схована.

Максим. Хто-ж то такий? Як його звуть?

Гонтар. Максимом Скиданом. У нас пішла поголо-ска, що його вбито десь давно... А то знову чутка, що він живий... То я хотів би знати — з цікавості...

Максим. А може й тим, що парубка того жалієте?

Гонтар. Так що, — про його ти не чув?

Максим. Про його?... А може й чув... Може й знав навіть.

Гонтар. (жваво). Ти його знав? (Схаменувши ся, знову спокійно). Так ти його знав... Давно ти його бачив? Чи він іще живий?

Максим. А хто його знає, чи він іще живий, — уже-ж більш як рік я не був у Січчї. А щось вам, пане господарю, прикро хочеть ся про його довідати ся. Мабуть він чомусь вам у око впав.

Гонтар. Розкажи мені про його, що відаєш. Ви ма-
буть з їм товариші були?

Максим. Ні, не дуже...

Гонтар. Так може вороги?

Максим. Та... може й вороги...

Гонтар. Великі? Ти мовчиш, мабуть боїш ся мені
сказати, що він тобі був лютий ворог. Не страхайсь. Я сам
його не... люблю...

Максим. Ну, нехай буде й лютий ворог...

Гонтар. Мабуть такий, що й убити його мало? Бо
ви козацькі душі запеклі.

Максим. Може й такий...

Гонтар. За що-ж ти такий лихий на його? Мабуть
він у тебе славу перейняв? Чи над тобою величав ся,
глузував із тебе? Може нераз тебе смертельно вразив, по-
кривдив?

Максим. Еге-ж...

Гонтар. Так велика твоя ненависть? Може така,
що кінець їй хіба смерть робить?

Максим. Смерть? Ви думаєте, що смерть? Ха-ха-
ха-ха! І справді я ненавиджу на смерть Максима Ски-
дана. Я... за криваву від його зневагу затопив би йому
в груди ножа глибоко — аж до його серця...

Гонтар. (встає). Вже пізно... Спочивай тепер... Чи
дуже тобі пильно до табору вертати ся? Чи можна й за-
барити ся в дорозі?

Максим. Ні, можна й забарити ся.

Гонтар. То забарись у нас... Ще день який, чи два
спочинь, — тоді поїдеш.

Максим. Спасибі, коли така ласка ваша!

Гонтар. Лягай же тут та й спочивай... Я ще з то-
бою маю мовити... (Виходить).

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Максим. Христя, сховавши ся.

Максим (дивить ся Гонтаревському в слід який час
мовчки, тоді говорить). Ти ще зо мною маєш мовити? Хоч
ти і не сказав про що, але догадуюсь... А, лютий вороже!

Прийшов таки той час, що ми зустріли ся! Прийшов той час, що мусиш ти спокутувати своє страшне лиходійство! Ти думаєш мене занепастити? Побачимо, хто кого подумжає! Ненавиджу облудництво, ненавиджу брехню, але ти сам мені показав шлях, сам мені до уст подав ті слова, якими тебе можна одурити. Ну, так що! Хай буде так, як хочеш: буду зводити тебе, иньну людину вдавати з себе, щоб досягти свого. Не довгий час уже маю се робити; а там... (Встає). Оселе рідна! Зріє я у тобі, зазнав я у тобі щастя, а тепер тут лиходій і душолюб панує, усіх гнітить. Мати як із хреста знята! А Христя — те-ж сумна тяжко... Боже, яка-ж вона гарна тепер стала! Ще гарнійша, ніж була тоді. Чи згадує-ж вона мене? Чи любить так, як любила тоді? Тоді, як ще ми дітьми вкупі грали ся та присягали ся любити одно одного до віку? Чи згадує? Чи любить?

Христя (вибігає з схову й кидаєть ся до Максима). І згадує, і любить, Максимочку! братику! коханий мій!

Максим. Христе! ти? тут? ти мене пізнала?

Христя (припадаючи до Максима). Та якже-б я тебе не пізнала, мій любий, мій найдорожший, мій орле! І братику мій, і милий мій! Моє-ж серце ніколи не забувало тебе! Що годиночки, що хвилиночки душа моя прагнула тебе...

Максим (обнимаючи цілує її). Зоре моя! Христе моя! І ти думала, що я живий? Всі-ж думали, що мене й на світі нема!

Христя. Всі, та не я! Я вірила! Я не могла не вірити, що ти живий! Що-ж у мене було, oprіч сієї віри? Якби-ж я могла свою долю гірку не проклинати, якби я не вірила?!

Максим. Та якже ти мене пізнала? Я-ж відмінив ся, не той зробив ся зовсім, — навіть мати мене не пізнала.

Христя. Де вже матери за слізки добачити? Бо й справді-ж ти страшенно відмінив ся! Але-ж якби мати так вірила, як я, то може-б і вона пізнала... Ще за вечерею мов чимсь відомим... давнім, але рідним повіяло на мене, як я тебе побачила, голос твій почувала... Я при-

слухала ся... я придивляла ся... Я ниншком тут стояла, як ти розмовляв із батьком...

Максим. Не зви його батьком, — він найлютіший нам ворог!

Христя. Правда! правда! Мов хмара чорна важка — так він нас гнітить, мов камінь тяжкий — так він нас давить! Просьвітлої за їм години не маємо! Мати катуванне від його терпить... А мусимо корити ся! Еге, він ворог нам!

Максим. Не тим! Не тим самим, Христе, а чимсь иньшим, більшим: він убив нашого батька і мене хотів і хоче вбити!

Христя. Боже праведний! Невже?

Максим. Тихше! Тихше треба розмовляти, щоб хто не почув.

Христя. Не бій ся! Його тепер нема поблизу, — він пішов спати. Каж-ж мені, мій соколе... Ні, стривай! Я зараз покличу матір... (Хоче йти).

Максим (спиняє її). Стривай! Не клич її і не кажи їй про мене нічого.

Христя. Чому?

Максим. Я й тобі поки що не хотів нічого казати, але-ж ти вже пізнала... А матери зараз не кажи! Я її знаю: вона стурбуєть ся, не спинить себе, не зможе; вона й сама не помітить, як голосом, рухами, поглядом ізрадить сю таємницю... виявить, що щось надзвичайне стало ся. А той пильний, неймовірний — він зараз постереже, — тоді все загинуло! Та ще я й не знаю, чи тая й досі се мати, що тоді була?

Христя. Максиме, чи не гріх же тобі таке про матір казати?

Максим. Та пішла-ж вона за сього душоуба!

Христя. Хиба-ж вона знала, хто він? Якби ти відав, яке її життя було... По неволі пішла, а тепер що дня касть ся і що дня покутує... А тебе згадує і батька завжди, любить вас іще дужше, ніж любила.

Максим. Нехай і так... Але я знаю, що в неї мало сили, — бою ся. Я сам скажу тоді, як треба... як прийде

час... А тепер ти обіцюй мені, що ні слова єдиного їй не скажеш!

Христя. Можна було-б і сказати... Але як уже ти хочеш того, то гаразд: обіцюю нічого не казати.

Максим. Памятай же се, бо від сього залежить наше житє. Одно необережне слово, — то я загину, а може й ти з матірю.

Христя. Не турбуй ся, братику мій і милий мій! Ти-ж бачиш: я додержала тієї присяги, що ще малою тобі подала. Заприсяглась тебе самого кохати і додержала слова: ні разу за ввесь сей час не ворухнулось у мене в серці нічого ні до кого иньшого. То чи вже-ж я не здолаю втримати в такій справі, де або смерть або житє?

Максим. Так слухай же, моя сестро кохана! Не з листом від Ляхів я прибув, а прибув я з зазивними листами, від самого Хмельницького. Він іде з страшною силою на ворогів нашої волі й віри благочестивої, а мене, вкупі з иньшими, післав скрізь ширити вість про се велике діло народне, про визвіл із кормиги лядської панської, післав оповіщати добрим людям, щоб на поготові були і скоро гасло буде, — зараз до зброї брали ся.

Христя. Ой страшно!

Максим. Нехай і страшно, але ще страшнійше невільником бути у панському ярмі. Годі вже нам поневіряти ся, — і ми хочемо жити по людському! Тоді такі пявки, такі кати, як отсей, що тут запанував, уже не будуть збиткувати ся над бідолашним народом.

Христя. Якби то стало ся!

Максим. Станеть ся!

Христя. Ой братику! А де-ж ти довго так барив ся? Чому ти так довго до нас не вертав ся?

Максим. Ти-ж знаєш, як ми тоді в трьох із батьком та з старим Панасом поїхали з хутора в містечко. Лісом їхавши, зустріли Гонтаревського — з отим Кирилом... і вони верхи їхали. Проїхали поперед нас швидко і зникли в лісі. Трохи ще ми проїхали, коли се стрельнуто з куців враз із двох мушкетів... Безщасний батько впав з коня без духу, а за їм і старий Панас. Я скрикнув, кинув ся до батька — вже мертвого. А в тую мить Гонтаревський

з Кирилом ізза кущів вибігли, і Гонтаревський шаблею мене по голові вдарив... Я впав і більше не намятав нічого.

Христя. Яке страшне лиходійство! І хто-ж би міг догадати ся про зчочинця! Тоді саме чамбул татарський заскочив до нас і кілька сіл поруйнував, — то казано, що се Татари вбили батька та Панаса, а тебе взяли в неволю. Бо батькове тіло знайдено і Панасове, а твого — ні.

Максим. Думали розбишаки, що я вже мертвий, та й кинули мене лежати. А я не мертвий був, бо шабля вдарила навкоси якомсь, — голови не розрубала, тільки поранила... і памороки мені забило. Прочумав ся я вже в ночі, бо змерз... Згадав усе... Коло мене два труни...

Христя. Ой Боже! страшно-ж!

Максим. Підвів ся я так-сяк та й поплентав ся до людської оселі... Та на лихо — Татари справді стріли мене та й узяли в неволю... та й продали на каторгу турецьку. Там я три роки ще й з половиною вимучив ся...

Христя. Бідолашний!

Максим. Та вже Січове товариство, чайками по Чорному морю гуляючи, напало на ту галеру, Турків побило, а нас, бідних невольників, на волю випустило. Приїхали ми до Січи... Там я зустрів одного козака... Він розказав мені, що мати пішла за Гонтаревського... Небезпечним здало ся мені зараз повернути ся, став я думати, як свого досягти, та й надумав ся...

Христя. Ой, братику, — коли-б же ти вже нас зволів! Катусь він матір, а мене за свого сина дурного замож силусь.

Максим. Не діжде він сього! Щоб безнечнійше було — я вбрав ся за городового козака... Заїхав у рідну оселю подивити ся, чи не забули мене, чи люблять мене?

Христя. Ой, не забули, серце моє! Ой, люблять!

Максим. Бачу, і серце в мене розцвітає... Я скрізь уже поміж людьми був, — усе вже на поготові. Тільки гасло, — зараз усі повстануть... Може ще день, два — і станеть ся! Тоді вже моя воля!

Христя. Любий мій, найдорожший над усе в світі, єдиний! Навчи-ж і мене, що треба робити, щоб і я могла тобі пособити! Я-ж тебе як душу кохаю!

Максим (пригортає її). Не дам тебе, моя доле, нікому! Від усіх ворогів тебе й матір визволю!

ЗАВІСА.

Д Р У Г А Д І Я.

Сад у Гонтаревського. Стежка, ослінчики.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Христя (йде сама стежкою, сьпіваючи):

Болить моя головонька
Від самого чола, —
Не бачила мленького
Сьогодні і вчора.

Ні, вчора бачила, тільки сьогодні ні. Де-ж він? Казала Мотря, що він у сад пішов, а нема його ніде. А треба побачити, поговорити, бо вчора нічого не довело ся й сказати. Ох, як беть ся серце! Се-ж або жите, або смерть. Або на віки щаслива буду, або вік свій занпащу за нелюбом. За нелюбом? Ой, ні! Та краще вмру, анїж за нелюбом буду. Боронити-мусь, не подавати-мусь, поки сили стане, поки змоги, а як ні... Є в мене ніж острій, є в мене річка глибока... (Сьпіває):

Нехай шуки їдять руки,
А плотиці білі лиці;
Нехай пісок очи точить,
Нехай нелюб не волочить,
Нехай нелюб не любує,
Біле лице не цілує!...

Нехай не цілує! Бо мої руки — щоб милого обнимати! бо мої лиці — щоб милому цілувати! А нелюбови — ой, ні! ні! ні! ніколи!

Нехай шуки їдять руки,
А плотиці білі лиці...

ДРУГИЙ ВИХІД.

Х р и с т я. Г а н н а.

Ганна (йде стежкою). Що се ти тут, доню, сама собі гомониш та сьніваєш?

Христия. Так, мамо... свою долю згадую... Хвалю, що красна та ясна.

Ганна. І, вже, Христе, не кажи! Занапастила я й себе й тебе.

Христия. От, і на що я так сказала! То я пожартувала, мамо. Не журить ся; може воно ще й на краще все повернеть ся.

Ганна. Де вже там на краще! Шкода вже! До віку поневіряти ся будемо через того проклятого, що дружинні моїй найдорожшій жите забавив... і синови єдиному! Ох, якби я знала, хто се зробив!

Христия. То щоб ви тоді зробили, мамо?

Ганна. Що я зробила-б? Помстила ся-б!

Христия. Ви, мамо? Помстили ся-б?

Ганна. Дивуєш ся? Та воно й справді дивно, може, здаєть ся... Ти вже скільки часу бачиш, що я мовчу, хилю ся, корю ся, — то й думаєш, що в моїй душі тільки та покора й живе. Ні, доню! Знаю добре, що нічого не вдію проти своєї неволі, не зламаю кайдани, тим і мовчу... Спершу я не мовчала, силкувала ся боронити ся, а тепер уже ні! Але-ж як він мене бє, як він знущаєть ся з тебе, як він силує мене людей зневажати, — ти думаєш, у мене не горить душа? Горить вона, подумем займаєть ся... І ще гірше те подуме мене тим пече, що нічим і ніяк йому виявити ся — мовчати, корити ся — тільки одно. І так я тоді ненавиджу того нашого ворога, того душогуба. Бо не було-б сього нічого, якби живий був мій Петро та Максим. Здаєть ся, якби зустріла того лиходія, так би і вбила його! І жалю не було-б до його ніякого!

Христия. Заспокійте ся, мамо, не турбуйте ся так! Ще Бог не забув за нас, ще, може, Він верне нам наше щастє!

Ганна. Щастє? Ні вже! Щастє не вернеть ся! А якби лиходія я побачила, то заплатив би він менї кровю.

за кров... Ніколи, ніколи я не забуду того дня... Ніколи не забуду мертвого, скривавленого труна... Ой, Боже мій! Боже мій! (Затуляє обличчя руками).

Христя. Та годі-ж бо, мамо, годі, голубко! Не плачте, не вбивайте ся так! Майте надію в Бозі, Він не попустить, щоб так се минуло ся: Він і лиходія скарає, і щасте нам верне.

Ганна. Ні вже, ні вже! (Втирає сльози). Та й справді годі, чого се я? Неділя сьвята, треба про Боже думати, а я... Вийшла до тебе в садок та й почала таке...

Христя. Хтось наче йде: чути, що гомонить.

Ганна (прислухаєть ся). Матвіїв голос... Ходім, Христе, ходім швидче!

Христя. Ходіть! (Виходять).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Гонтаревський і Кирило.

Кирило. Так може-ж, ласкавий пане, ще сей козак і бреше? Може-ж він і не живий?

Гонтар. Коли-б він тоді вмер, то мабуть би не знав про його сей козак... Та й на що йому вигадувати? Ні, Максим живий.

Кирило. Щоб же було ласкавому нанови тоді ще вдруге його шаблюкою почастувати! Або хоч і раз, та гарзд, щоб занімів.

Гонтар. Думав, що не встане... Здавало ся, що добре рубнув... Та того вже не вернеш, — нема про що говорити, бо неможлива річ. Ти ліпше вигадай, що чинити. Бо як вернетъ ся...

Кирило. Погано буде, як вернетъ ся, та про своє дономинати-метъ ся! Вельми погано буде! Бо ще може відає, хто батька вбив, то й тому не минетъ ся.

Гонтар. Гадюко! а звідки-ж він відати-ме, коли нас тільки двоє було? Ти зрадиш хіба? Так нехай сатана відведе тебе від сього заміру! Бо скоро я хоч крихточку чого постережу — жили з тебе повитягаю! Кісточки цілбі в тобі не лишу! Примушу тебе кричати в таких муках, що ти зазнаєш пекла ще на землі!

Кирило. Ото-ж таки, пане! Як то ласкавий пан ізлякав ся! Чого-ж би мені зраджувати? Яке мені з того добро? Адже й я стріляв, хоч моя куля припала старому дідові, а панська Петрови в самісіньке серце влучила... А все-ж і я в тій справі був, то нема мені ніякої рації зраджувати; далєбі, паночку ласкавий!

Гонтар. Так звідки-ж міг би він довідати ся про се?

Кирило. Звідки? Якій же пан недогадливий! Адже-ж пан рубнув шаблею Максима... Хоч воно й смеркало ся, а все-ж парубчак міг пана пізнати... і не забути, що пан його так незручно почастивав.

Гонтар. Правда... Так що-ж чинити? Кажі! Ти мудрий на всякі вигадки. Чимало вже їх вигидав, — давай же ще одну, бо треба!

Кирило. А що-ж там довго вигадувати? Вигадка проста — не мудра!

Гонтар. Ну?

Кирило. Вперше шабля його не дошкулила, так вдруге... Коли не шабля, так ніж, чи пістоль, чи ще там що, — чимало є доброго струменту на світі.

Гонтар. Дурний! Де-ж ти його знайдеш за Порогами. Та ще під сю завірюху, що почав там той лотр Хмельницький. А як сюди прийде та почне про своє право впомянути ся, до суду покличе, — тоді вже пізно. Тоді хоч і задавити собача, то всяке догадаєть ся, хто се вчинив.

Кирило. Так, так! Се непридатне! Бо тоді зовсім пропала справа. Але-ж ласкавий пан забув, що можна не тоді, а тепер його до пекла ординувати і то без найменшої нам шкоди.

Гонтар. Не плети дурниць! Хто його і де тепер знайде та ще під сей час!

Кирило. Що під такий час, під сю колотню й замішанину, то се ще й ліпше! Бо хто тепер там уважати-ме на одного забитого, коли їх тисячі? Так і не постереже ніхто. А де його знайдуть? За Порогами... або у війську в Хмельницького... А хто його знайде? А хіба-ж пан уже забув за отсього козака, що в нас тепер?

Гонтар. Ну?

Кирило. Він у великій пригоді нам стане! Адже ласкавий пан казав, сей козак сам признав ся, що він лютий, довічний ворог тому Максимови, що він бажав би, щоб Максим на сьвітї не було. Нехай пан укине йому в капшук якого десятка червінців та й пішле його до Січи... та ще звабити його, поменити ся ще йому десяток, чи й два тих покотельців дати, як він ізвідти вернеть ся...

Гонтар. (дивлячи ся на його пильно). І привезе певні прикмети, що Максим уже мертвий?

Кирило. Ге-ге-ге! Пан уже й зрозумів! Так, так саме й я думаю...

Гонтар. А чи згодить ся-ж він?

Кирило. О! Чому-б то й ні? Аби золото добре здзвонило, то чого тільки чоловік не зробить! То така, — знає ласкавий пан, — музика, що кожного до танців приведе.

Гонтар. (стоїть кілька часу замисливши ся). Гарзд! Іншого способу немає, — спробуємо сього. Клич його зараз сюди. Нікого тут нема, здаєть ся?

Кирило. Нікого, пане. А козака я бачив у саду.

Гонтар. Добре, я буду тут... Клич його!

Кирило. Зараз, пане! Тільки нехай пан голоснійше на золотій струні заграє, бо та золота струна...

Гонтар. Іди! (Кирило виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам.

Немає иншого способу... Може з сим пощастить... Ще вчора мені здало ся, що з сим козаком щось можна буде зробити, через те й не пустив його. Всю ніч не спав за думками... Стільки клопотав ся, дбав, поневіряв ся стільки... Кров уже була... Ось-ось досягав... У руках мати — і збути ся всього! Через що? Через те, що трощечки схбила шабля, не розтяла як треба голови! Дурниця яка! То мушу ліпше її тепер накерувати. Ні, се добре вигадав Кирило! Навчило його мабуть саме пекло... Нехай той дурний зробить замість мене! Мушу-ж я свого досягти! (Мовчить). Як збуду ся сього, тоді вже все...

Тільки ще хлопцi, хлопцi ті! І є ж дурні, що вірять вигадкам отим... казкам дурним, що їх той божевільний Іван Вишенський пише! Ви, каже, кровю й потом народнім живете. Так що-ж з того? га? В моїх руках та кров, той піт людський; він золотом зробить ся могучим, що все подужує. Тепер я шляхтич невідомий, у панів великих тільки й можу бути попихачем — я! Хиба я гірший за їх? Хиба в мене менше розуму? Менше бажаю я панувати? А от нема сили — золота — і поневіряю ся. Я вгору з темряви, з убожества вибитий ся заприсяг ся, — нехай же ніхто мені сього шляху не перепиняє! Я крові не боюсь! Що там важить якого хлопа кров перед моїм заміром — можновладцем учинити ся? А піт людський... піт з отього бидла?... На що-ж вони й на сьвітi живуть, сї клятi хлопцi, коли не на те, щоб на пана працювати? Щоб працюю своєю давати йому змогу сягати вгору, вгору... Коли Бог на сьвіт панів і хлопів пустив, то певно-ж на те, щоб сї панували, а ті працювали! Чи небо, чи пекло положило мені в серце моє жаданнє — не відаю, але-ж його удовольнити мушу, хоч би й кров розлила ся! І я його вдовольню! І можновладний Гонтаревських рід колінь високо сягне!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Максим увіходить.

Максим. Хто високо сягне, пане господарю?

Гонтар. (спокійно). Ти чув? Що ти чув?

Максим. Нічого, пане господарю! Чув тільки, що хтось має високо сягати. А хто саме, того не дочув ся.

Гонтар. Сідай сюди, — до тебе маю дещо мовити. (Сідає на ослін).

Максим (і собі сідаючи). А що-ж доброго прорече мені, пане господарю?

Гонтар. Ти мені скажи спершу, чи довгого язика маєш?

Максим. Як до чого! Коли до таємниць, то короткого.

Гонтар. Гляди-ж! Так я тебе знову попитаю про того Січовника... про Максима Скидана.

Максим. Та ви, бачу, щось дуже цікаві до його, добродію.

Гонтар. Ти казав мені, що того Максима ненавидиш?

Максим. А казав.

Гонтар. Що він тебе зневажив, скривдив без міри тяжко.

Максим. Так, так.

Гонтар. Що за тую кривду нічим не можна віддячити — самою кровю.

Максим. А то-ж!

Гонтар. І ти помстив ся-б?

Максим. Чому ні?

Гонтар. Помстив ся-б. Але й досі не зробив сього? І досі дарував йому ту страшну кривду?

Максим. А вам що до того?

Гонтар. Як би мене хто тяжко так скривдив, уразив отак смертельно, як мовиш, то я-б йому сього не подарував! Години, хвилини спокійної я не мав би, — аж поки помстив ся-б, поки віддячив би йому!... Аж поки побачив би, як мій ніж глибоко йому в серце встромив ся-б... чи моя куля йому голову пробила-б.

Максим. Он як!

Гонтар. А тобі хіба не так? Ти можеш тихо, як те дурне ягня, стерпіти страшну кривду і не помстити ся? Ні, ти повинен помстити ся над твоїм ворогом, над тим Максимом Скиданом.

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна тихо йде стежкою, замислена. Почувши несподівано розмову, синяєть ся на хвилину і дочуває, що говорять про Максима. Тоді відразу ховаєть ся за кущі, щоб слухати.

Максим. А хто-ж то вам, пане господарю, сказав, що я таке ягня? Може-ж і я такий, що глибоко у серці ховаю ту зневагу, ту кривду, що мені зроблено... ховаю, бережу, а вона їсть мені серце, точить мені душу і все щось мов шепоче, шепоче мені: помстись! Помстись так, щоб ворог почув твою помсту!.. (Устас розпалившись).

Адже він усе в тебе відняв: рідних, коханих, добро твоє — все! все! І ти йому простиш? Не розтопчеш його як гадячу? Ні, ні! Ех, та що й казати!.. (Сідає знову).

Гонтар. Ні, ти кажи все! Тепер ти говориш так, як личить козакови, як личить лицареві говорити. Лицар мусить нікому й ніколи кривди своєї не дарувати... повинен за неї мстити ся люто, без жалю!.. Так і ти чинити мусиш! Ти повинен помстити ся над Максимом.

Максим. Я повинен помстити ся над Максимом Скиданом? Гаразд! Але-ж як?

Гонтар. Як? Ти-ж сам казав... Хиба немає в тебе шаблі, ножа, истоля? Хиба що з їми робити не відаєш? Не вмієш ворога вбивати? Адже доки він живий, — нема тобі спокою, бо ти зневажений, збезчещений! Повинен ти його вбити.

Максим. Повинен, мовите? Може. Але-ж повідайте мені, пане господарю, чого се ви так про мене турбуєтесь? Чого се вам так хочеть ся, щоб я не подарував тому Максиму своєї кривди, щоб я помстив ся? Чого такі до мене зичливі єсьте?

Гонтар. Питав уже тебе, чи знаєш ти мовчати... І знову ще раз про те-ж питаю.

Максим. А я скажу знову: знаю.

Гонтар. Памятай-же, що сказав. Маю звірити тобі таємницю. Але-ж відай, що коли-б ти зрадив, коли-б ти хоч словечком кому пробовкнув ся... одно слово з твоїх уст про се — вже тобі смерть обіцяє.

Максим. Не лякайте мене, добродію! Я смерти в вічі зазираю не один раз і звук її не бояти ся. А коли я подав слово, що мовчати-му, то вже певне.

Гонтар. Слухай-же! Максим Скидан — єсть він мені такий саме ворог, як і тобі.

Максим. Он воно що! А чого-ж то так, добродію?

Гонтар. Досить тобі тег знати, що він мені до смерти ворог.

Максим. І пан добродій хотів би над їм помстити ся так саме, як отсе мені повідав?

Гонтар. Хотів би.

Максим. Бачу, пане господарю, що ви не з тих, що дурнями звать. Ну, а я-ж вам на що здав ся?

Гонтар. Мені треба рук до помсти.

Максим. Дак ви хочете довідати ся, чи я своїх не позичу?

Гонтар. Нехай будуть твої руки, а моє — золото.

Максим. Он як! А чи багато золота? Бо знаєте, яка робота, така й плата.

Гонтар. Я дам тобі отсей кашшук, — в йому повно грошей. (Кидає Максимови на коліна кашшук). Се тобі на дорогу. Поїдь у Січ, убий там його, привези мені певні прикмети... Тоді я тобі ще не один такий кашшук дам.

Максим (Бере і зважує кашшук на руці). Не один, кажете? А скільки-ж?

Гонтар. Два... три... пять!..

Максим (знову важить кашшук на руці). Не дуже важкий, — голова козача важча. Єсьте скупенькі трохи, пане господарю. Ну, та вже хай і так буде: чи пять, то й пять! Несіть же зараз нять кашшуків! давайте їх сюди!

Гонтар. Як то?

Максим. Да так! Я вже вернув ся з Січи і вам прикмети привіз.

Гонтар. Що ти мене морочиш?

Максим. Чого-ж бі я морочив? Невже ви, пане господарю, думали, що ви самі домислили ся до того, як треба метити ся? Які-ж бо ви швидкі! Я се й без вас добре відав. Відав і вчинив що треба без вас, без ваших грошей. (Устає). Візьміте їх назад, не треба їх мені! (Кидає гроші Гонтаревському, той їх бере).

Гонтар. (помовчавши). І ти його вбив?

Максим. Убив.

Гонтар. Прикмети дай мені!.. прикмети певні!..

Максим. Прикмети та ще й певні! Як би-ж я знав, що вам їх давати мусити-му, то я-б їх і заховував; але-ж я сього не відав, то що-ж маю чинити? А, ось, ізгадав! (Виймає з-за поясу кинджала). Бачите сього кинджала! Він був його, Максимів. А я з Максимом приятель, бач, був, — про людське око... Я йому голову в стіну шаблюкою ростяв... Там його й знайдено... всі думали, що Та-

тарва се справила... я-ж приятель був йому, то й узив на спомін сього кинджала, як мого приятеля ховано. Дивіть ся, читайте, що на йому викарбовано, — отут-о! (Виймає з піхов кинджала й подає Гонтаревському).

Гонтар. (читає). „Максим Скидан“... Його кинджал!.. Але-ж ти може иньшим способом яким його добув... може виміняв... Ще дай прикмет! дай мені впевнити ся, що ти не зводиш, не вигадуєш.

Максим. На голові у його шрам великий був, — десь він здобув ся... Дак я як утив його шаблюкою сією, то як раз той шрам уперек перетяв.

Гонтар. Оповідаси — мов правда. І вірю я й не вірю... І хочу я радіти, — і не можу. (Зривається з місця). Ходім! ходім, — я хочу ще у тебе роспитатись, упевнитись!..

Максим. О, певний будь! (Виходять).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ганна сама виступає зза кущів.

Чи я не помилила ся? Чи так я почула? Може се мана? Може мої вуха мене одурили, мої очі з мене насьміяли ся, — і я нічого того не чула й не бачила? Та що-ж я чула? що? Максим живий... Ні, був живий!... А тепер уже знов — ні. Удруге неживий! Удруге в мене його віднято!.. Я-ж мати... мати... А то-ж моя дитина єдина була... — За віщо-ж ти, Господи, так мене караєш? Удруге втратити! Хиба мало муки було раз, що-б іще й удруге її відбувати?... Кому він що зробив? Кому на перешкоді став? Кому? Тому, хто кров мою не що дня! Він його вбити казав... і вбив би, та тільки, що нікого вже вбивати!.. На що-ж йому тепер убивати його? Тепер?! А тоді?! О, Господи, які страшні думки печуть мені голову! Невже-ж се може бути! Невже-ж сьому правда? Я була жінкою тому... Ні, ні, ні! Не хочу, не хочу про се думати, бо се страшно!.. (Павза). Страшно думати? А бути жінкою душогубови — не страшно? Тому, хто твого чоловіка й сина вбив? Тобі се не страшно! Ха-ха-ха! Може ти з їм і вбивала в купі? Ні, ні, ні! Я не

вбивала! не вбивала!.. Господи! (Хапаєть ся за голову. Мовчить). Дак що-ж? дак так і буде далі? І не помщу ся я? Ой ні! Я покажу, що не я вбивала! Я помщу ся! І над своїм катом, і над сим розбишакою молодим. Як же? як? Ще не відаю. Але скоро відати-му. Тільки мовчати поки треба. Я вмю мовчати, бо я довго мовчала!.. А тоді кривавими словами промовлю!.. Цить! Хтось іде! чи не вони знову? (Заходить за куші).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ганна схована. Максим з Христею стежкою йдуть.

Максим. Я досягну свого, — будь певна! Я вирву тебе звідси, — мою будеш... до віку...

Христя. Коли-б то Бог дав!

Максим. Дасть! дасть, моя голубко! (Цілує її).
Удвох щасливі будемо. (Проходять).

ДЕВ'ЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама виходить із за кушів.

Як то? І її в мене відніма? Мою дочку, мою останню втіху? І її зводить, занастити хоче? Брата вбив, а сестру зводить? Та де-ж ти, помсто, де? Мозку дурний жіночий, — чом же ти нічого не вигадаси, не вимудруєш? Хиба мало кар на світі, що ти ні однієї не добереш?

ДЕС'ЯТИЙ ВИХІД.

Ганна. Мотря вбігає з того боку, куди Максим із Христею пішли.

Мотря. Пані, там кобзар прийшов. Каже: коли старі люде, чи козаки, — то думу засьпіваю, а коли молода молодь, то веселою піснею звеселю. Господи, як хочеть ся послухати! Я стріла зараз панночку, так вона казала, щоб сюди його в сад покликати. Покликати-ж, нані?

Ганна. Кого?

Мотря. Та кобзаря-ж!

Ганна. Якого кобзаря?

Мотря. Та отого-ж, що я кажу. Панночка казала, щоб сюди покликати. Він зараз отут коло хвіртки стоїть. Я побіжу покличу. (Вибігає).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама, а тоді Мотря, Христя й Кобзар. За їми кілька чоловіка челяди. Згодом ще дехто з селян приходить. Максим.

Ганна (сама). Який кобзар? На віщо там кобзар, коли в мене серце болить... болить!..

Мотря. От уже панночка й веде кобзаря. Отсюди, отсюди, дідусю! (Підводить кобзаря до осла на й садовить його). Отут сідайте!

Кобзар. Спасибі тобі, моя ластівочко, що клопочешся за старим! Отут мені добре буде сьпівати, і вас, і себе звеселяти.

Стара баба. От, добре, і я пошлухаю якої вешеленької.

Мотря. Може ще й потанцюєте, бабо?

Стара баба. А що ти німієш шя? Як була я молодюю та така гарна була... так я тоді танцювала — Гошподи, крашно!..

Мотря. Се мабуть було ще за короля Панька, як земля була тонка? (До діда кобзаря). А здалека, діду, йдете? Втомили ся мабуть?

Кобзар. Ні, не дуже здалека... Зпід Чигирина, дочко.

Максим (дослухавши ся про Чигирин). Зпід Чигирина, діду? То може ви й казок добрих знаєте казати? (Підходить до його).

Кобзар. А знаю, синану, чому не знати?.. Та тільки тепер казки все страшні... Он, повідають, у коронного війська з козаками потреба була... баталія...

Дехто з челяди. Ну, то й що, дідусю? Що-ж там? як?

Кобзар. А не подужано козаків... Ні, не подужано...

Дехто з челяди. Невже? А як же саме було? Повідайте нам, дідусю!

Кобзар. Не відаю, діточки, не відаю... Чув тільки, що не подужано козаків, а як саме було — не відаю. А тільки скрізь народ ворухить ся, — так хмарою і йде до Хмельницького...

Парубок. Щось дуже кровю пахтить...

Поважний чоловік. Та вже чути!.. Щось та буде. Без бійки не минеть ся.

Стара баба. Ох, лишечко, лишечко! Не дурно-ж у мене жожуляшта курка півнем шпівала, — оче-ж воно й шитало ся... Я так і вгадувала, що буде нещастя: або пошенсть, або голод, або війна...

Мотря. А вже-ж, бабо! Так, як той циган, що, — каже, — в мене три сини та всі три вгадьки: як скаже один, що буде дощ, другий, — що сніг, третій, — що соняшно, — так котрий і вгадає! (Сьміх, гомонять люде).

Кобзар (поки люде гомонять, киває на Максима). А поможи мені, синашу, кобзу зняти, а то старий уже став, руки не слухають ся... (Як Максим нахплюєть ся над їм, пособляючи йому знімати кобзу, він йому каже стиха): Батько Хмель іде на городи... Велить, щоб ножі на поготові були... Завтра, коли переміни не буде, — за ножі... (Ганна, позад кобзаря стоявши, дочула, що він Максимови сказав, і стоїть уражена). Спасибі тобі, синашу! Ну, тепер я й заграю.

Поважний чоловік. Та годі вам цокотіти, — нехай дід грає!

Мотря. От уже й погомоніти не дають.

Кобзар. Ну, якої-ж вам, діточки мої, засьпівати? Чи танцюрнестої, чи поважної?

Мотря й дехто з дівчат. Танцюрнестої! веселої, дідусю, засьпівайте! А то бач, — баби танцювати хочуть.

Поважний чоловік. Ні, дїду, — ви краще нам такої засьпівайте, щоб вона нам до серця промовляла... щоб вона про наше горе казала... поважної!..

Дехто з чоловіків. Еге, поважної!.. поважної!

Кобзар. Та коли так, то хіба засьпіваю вам, люде, добрі, про правду.

Дехто. Гаразд! гаразд! Сьпівайте, дїду! Цитьте-бо!

Кобзар (дзвонить спершу в струни, а тоді співває):

Нема в світі правди, правди не зіськати!
 Що тепер неправда стала правдувати.
 Уже тепер правда стоїть у порога,
 А тая неправда сидить кінець стола.
 Уже тепер правда в панів під ногами,
 А тая неправда гуляє з панами.
 Уже тепер правда сидить у темниці,
 А тая неправда з панами в світлиці.
 А вже тая правда ридас сльозами,
 А тая неправда впила ся медами.
 Чи ти, щира правдо, в темниці умерла,
 Що тепер неправда увесь світ зажерла?
 Коли-б тебе, правдо, на світі зустріти, —
 Орловими крильми раді-б ми летіти.
 Вже-ж бо кінець віку отсе приближив ся:
 Хоч рідного брата тепер стережи ся.
 Із ним на суд стати, — правди не зіськати,
 Тільки сріблом-злотом панів насипцати.
 Хто по правді судить, то того карають,
 А хто не по правді, — того поважають.
 Ой хто буде в світі правду шанувати,
 Тому зоплеть Господь що-дня благодати,
 Бо сам Господь — правда і смирить гординю,
 Сокрушить неправду, вознесе святиню.

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й булп. Гонтаревський приходить на кінець пісні і дослухаєть ся до неї.

Гонтар. Як сьмієш ти такої тут співати, волоцюго клятий?

Кобзар. А хіба вона яка, пане? Адже її всі співвають. Не я її складав, а люде, — я свого не вигадував.

Поважний чоловік. Се, пане, пісня давня, всі ми її знаємо, -- чому-ж її не співати?

Гонтар. Не сьмій мені рота роззявляти! (До кобзаря). Геть мені звіден зараз! На що його тут пущено? Щоб

ніколи сих волоцюг і близько двору не було. (До челяди) Вуженіть його звідси зараз! (Слуги хапають і виводять кобзаря). (До Ганни). Повинна пильнувати, щоб сього не було, а не сама потурати тому. (Виходить. Максим іде за ним слідком. Христа в другий бік).

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ганна сама.

Я чула щось... щось я чула... Той кобзар йому нишком казав: „Беріть ся за ножі... Хмельницький іде... на поготові будьте!“ До чого се? То кобзар знає сього душогуба? І якесь душогубне діло вкупі почати мають?.. Се кобзаря сюди з звісткою прислано. А! догадалась! се-ж ті бунтовники, що про їх скрізь чутка йде... (Мовчить). Ось де помста! Тепер я її маю, тепер я її з рук не пущу. Коли не обох, так хоч одного поки скараю. Ти вбив мого сина, ти впив ся його кровю... ти хотів украсти мою дочку, щоб і її кровю впити ся, щоб із неї назнуцати ся!.. Ну, так кров же за кров! Одно слово тільки тим скажу, — і ти на шибениці повиснеш. Тоді вже нікого не вбивати-меш! Стривай! Я зараз! зараз!... Я не забарю ся! (Вибігає).

ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Сьвітлиця та, що і в першій дії.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Мотря щось порастє ся в хаті, прибирає. Ов сїй увіходить згодом.

Мотря. І Господи, якій недобрый пан! Кобзаря, нещасного старця, — і того прогнав. А так хотіло ся потанцювати! Боже-ж, люблю танці!.. Як заграє музика, то так би... Як то кажуть, — за танці й батька-б віддала!..

Шкода, що нема батька, то нікого й віддавати. А нудно жити самій, — хоч би який гарний козак посватав! Коли-ж тільки Овсїй і вязне. А гарного нема. А я вередлива: як не гарного, то й ніякого... та ще й молодого. (Присьнівує:)

А вже-ж мені не хочеть ся
 З старим дідом морочить ся:
 Коли-б мене молодий, молодий
 Хоч по хаті поводив, поводив!..

Овсїй (що зазирає у двері ранїйше ще). А ось я поведу. (Увіходить).

Мотря. Хиба ти молодий?

Овсїй. А чому-ж ні?

Мотря. А порохня-ж із тебе не сиплеть ся?

Овсїй. Яка бо ти, Мотре! Я до тебе з щирим серцем, а ти все гдузуєш. А я-б тебе посватав.

Мотря. От лишечко: він би й посватав, так вона сватати не даєть ся.

Овсїй. Вийди сьогодні ввечері, хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

Мотря. А вже-ж вийду! тільки нехай учора серед ночі саме онївдні, у Спасівку на льоду.

Овсїй. Та ну-бо! (Хоче її заїняти).

Мотря. Геть, — мені треба йти. (Вибігає і на порозі стриваєть ся з Семеном). Паничу, он до вас Овсїй прийшов.

ДРУГИЙ ВИХІД.

С е м е н . О в с ї й .

Семен. Чого тобі?

Овсїй. Та ні, се я не до вас, а, сказати, до пана.

Семен. Нема його тут, — десь на дворі.

Овсїй. То я й ніду. (Виходить).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Семен. Христя проходить через хату.

Семен. А ти осьде, Христечко! А я тебе шукаю.

Христя. На що я тобі здала ся?

Семен. Як то на що? Ти-ж уже моя тепер, Христе.

Христя. Твоя? Який ти швидкий! А може-ж іще я й не схочу?

Семен. Аби я схотів! Ти проста хлопка, а я шляхтич, то вільно мені з тобою що схочу зробити. І як схочу, так зараз і будеш моєю, бо батько казав, що скоро й весілля.

Христя. То нехай твій батько і справляє з тобою весілля, а мене на йому не буде.

Семен. Будеш! Не прийдеи сама, так силоміць приведуть.

Христя. Силоміць?! Може силоміць і цілувати себе примусиш?

Семен. А вже-ж примушу, коли сама не схочеш. Адже я тобі малжонок, муж буду.

Христя. Розумієш ти багато!

Семен (хоче її поцілувати). А от я й зараз покажу тобі, що примушу.

Христя. Геть, нависний! (Відпинає його). Ніколи тобі не пощастить мене поцілувати. Хиба тоді, як не можти-му ворухнути ся. Кажу тобі по правді й по щирости, Семене: не занашай ти ні свого, ні мого віку. Я тебе не люблю і любити ніколи не буду. Пошукай собі якої иньшої, такої, щоб ти їй до вподоби був. Бо як займатимеш мене, то з сього тільки лихо повстане і тобі, й мені. Я не з тих, що легко подають ся, не з тих, що скоряють ся. Я людина, і є в мене своя людська воля. Нікому я тієї волі не віддам на поталу, бо ліпше не жити, аніж жити волі не маючи, поневіряючись. Отож подумай про се та й облиш краще мене!

Семен. Своя вода є тільки в шляхтича, у хлонів її немає.

Христя. Який же ти на розум убогий, що нічого окрім свого шляхетства й зрозуміти не можеш!

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Гонтаревський увіходить.

Семен. Маєте, тату: Христя мало не плює на мене, каже, що й по вік того не буде, щоб вона жінкою мені була.

Гонтар. Що?!

Семен. Ви їй звеліть, тату, щоб вона так не казала.

Христя. Я правду кажу і так, як я кажу, так і буде.

Гонтар. Мовчи! Буде так, як я звелю. Хиба ти хочеш, щоб я тебе на віки в льох заперував?

Христя. Ліпший льох, ніж нелюб.

Гонтар. Годі, кажу! Бо я караю так, що до віку кара згадуєть ся.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило.

Кирило (ввіходить). Пане!

Гонтар. Чого треба?

Кирило. Та є в нас новина та ще й дуже недобра.

Гонтар. Кажі, яка?

Кирило. Хлопи неспокійні стали. Учора як ласкавий пан на них нагрімав, то я думав, що сьогодні ліпше буде. Де там! ще гірше! Кажуть: не довго вже знуцатимете ся з нас, бо вже Хмельницький побив Ляхів, то скоро й тут буде. Тоді, кажуть, і вам, лядським полугачам, не минеть ся.

Гонтар. До того рознуствив ся хлоп, що сьміє проти пана такі слова казати! Ні, треба карами такими їх налякати, щоб вони труслили ся тільки згадавши ті карі.

Кирило. Сьвяту правду милостивий пан мовить.

Гонтар. Хто-ж сьміє так отсе казати?

Кирило. Та скрізь кажуть. А найбільший призвід отой Грицько дає. Він повідає дурням, а ті слухають.

Гонтар. До вязниці його!

Кирило. Та тільки я думаю, що не сам він се вимудрував. Хтось мабуть по селах ходить та такі вісти пускає та народ підбурює.

Гонтар. А ти пильнуй! дивись! А поки піди й зараз Грицька забери.

Кирило. Та я вже й так його забрав. Та ще, беручи його, потрусив трохи в хаті та й знайшов у стрісі отсі клюги списові — аж три. (Показує клюги панови).

Гонтар. Так он уже до чого підле хлопство береться! Наливайків та Острияниць ізгадують! Так я їм пиньшим способом нагадаю! Веди сюди Грицька!

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй та Манїйло уводять ізвязаного Грицька і стають біля порога.

Гонтар. (до Грицька, показуючи на клюги списові). Се що? (Грицько мовчить). Чого-ж мовчиш? Мов!

Грицько. Хиба не бачите? Самі-ж добре бачите, що воно є.

Гонтар. На що-ж се?

Грицько. Свиней мабуть колоти.

Овсїй. Свиней колоти? Сторія! А я думав, що таке тільки на людей роблять.

Грицько. Такі люде, як ти та він (киває на Кирила) все одно що свині.

Гонтар. Годі! Каж мені, на що ти їх робив?

Грицько. Кажу-ж: щоб свиней колоти або людей таких, як свині.

Гонтар. Гарзд! А хто-ж тебе сього навчив? Хто тебе навчив такі зухвальні слова проти пана відповідати?

Грицько. Сам не дурний... Та ще ваші канчуки навчили.

Овсїй. О, він, пане, мудрий на вигадки, язик у його острий як бритва. Я його веду та й кажу йому: ти-б, кажу, так не робив, бо пан гнівати-меть ся! А він мені каже: начхать мені на твого пана. Твій пан такий саме дурень, як і ти. То-б то я — дурень!

Гонтар. Мовчи, йолоно! (До Грицька) А ти каж: хто вас навчає, підбурює до такого?

Грицько. Вітер у полі!

Гонтар. Візьми його, Кприле! Розмов ся з їм розпеченим залізом та батогом.

Кприло. О, залізо як припече, то зараз моторнійший на язик учинить ся. Ге-ге-ге! Я се вже добре знаю! (До Грицька). Ходім, голубчику, я тебе погрію!

Грицько. То що? — печіть! Та тільки недовго вже: скоро, скоро ваше нанування мнеть ся!

Хрпстя (до Гонтаревського). Не мучте людей! На що ви їх мучите? Се-ж гріх, — простіть його! У його-ж діти малі.

Гонтар. Сьмієш ти?

Хрпстя. Бог вас покарає!

Грицько. Спасибі, панночко, за оборону. Нехай вам Бог за се віддячить!

Гонтар. Ведіть його! (Виходить сам. За їм виводять слуги Грицька).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Хрпстя сама, а тоді Максим.

Хрпстя. Душогуб! кат! Господи! та коли-ж буде кінець сим мукам? Бачити се і не мати сил оборонити!

Максим (увиходить). Що се ти, Хрпсте? Сльози з очей? Плачеш?

Хрпстя (втирає слези). Ні, я не плачу, я не хочу плакати! Тільки якже його дивити ся на се все? Зараз узяли чоловіка безщасного на муки, на мордування.

Максим. Знаю вже! Казано мені. Що-ж йому зроблено?

Хрпстя. Повели мордувати, щоб довідати ся, хто підбурює.

Максим. Шкода чоловіка, — щира душа! А нічого не поробиш! Та може викрепить, поки станеть ся. Бо вже ось-ось... (Підходить і тихше говорить). Отой кобзар, що сюди приходив, то він до мене приходив. Післано його мені переказати, що вже скрізь люде на поготові. Потоць-

кого побито, все лядське військо знесено. До завтра ся чутка піде поміж народом і скрізь повстануть!

Христя. Ох, Максимочку! чи так же воно буде? А як не пощастить?

Максим. Як не пощастить, то поляжемо за волю, за рідний край.

Христя. Коли не пощастить, то тоді й мені годі жити! Бо жити невільницею, поневірати ся за нелюбом — ні! з роду, з віку сього не буде! Не можу! Тебе самого, мій голубе, змалечку любила, і буду твоя або нічия.

Максим (пригортає її). Серце моє дороге! А я тобі скажу, що і в тяжкій неволі турецькій, повертаючи веслами на галері, і серед Січового товариства, і в поході військовому — ніколи, ніколи я тебе не забував! Завше ти мені ясною зіркою любовою світіла-сяла, вабила до себе. Я згадував наші літа дитячі любі, наше коханне молоде чисте, дитяче коханне... Згадував, як я приїздив до дому з кнївської школи, а ти мене стрівала... як ми 'все літо не розлучали ся... Все в мене загинуло: батька вбито, мати за ворога-душогуба замуж пішла — все загинуло; тільки ти, ти сама zostавала ся єдиною втіхою, єдиною надією... І скажу тобі по правді: коли-б не ти, то мннув би я сю господу, не зайшов би я сюди дивити ся, як ворог моїм добром порядкує. Як розіллеть ся широке море гніва народнього, то все залле... І його залле, і він згине, і не треба мені пімсти: і без мене вона станеть ся над їм, як і над кожним недолянком, панським полдгачем. Тільки згадка про тебе, про моє молоде коханне тягла мене сюди, зваблювала якоюсь таємною принадою. Я прийшов, глянув на тебе, — і ти мені ще кращою, ще любійшою, ще дорожшою стала. Тепер або вирву тебе з тієї неволі, або й сам поляжу.

Христя. Визволь, серце моє єдине, вірне! А не пощастить, не визволиш, — то принаймні вкупі поляжемо. Де ти, там і я. І я-ж козака дочка, і я-ж свій край люблю... Тільки що я не вмію так боронити його, як ви, мужі, але-ж хочу...

Максим. Не бій ся! все буде гаразд! Визволю, захищаю тебе й матір у тихе безпечне кубелечко, а сам до

діла: розбивати кайдани, з лядської кормиги рідний народ визволяти.

Христя. От, тільки казала, що полягла-б з тобою, а тепер ти сказав, що покинеш мене, то вже й сумно мені робить ся.

Максим. Коли-ж повинність велить, братя-товариство кличе і душа того хоче. Тепер кожен, себе не жаліючи, повинен ставати за громадську справу.

Христя. Ото-ж то, що кожен повинен, — а чом же я того не можу? І я-б хотіла рідну країну боронити. І на що я дівчина?!

Максим. Зможемо й ми се зробити. Кров не про дівчат та жінок. Вогато її розіллеть ся, пеклом на який час ізробить ся все навкруги... Але-ж не можна, щоб саме пекло на землі панувало. Тим треба, щоб ви, наші кохані, сестри й матери, серед тієї пекельної завірюхи зберегли тихі, затишні куточки ясного раю — любого, завітчаного... Треба, щоб серед обмитої кровю землі той рай розцвів ся потім пишшо...

Христя. Як ти гарно кажеш, Максимочку! Як би то все так і стало ся!

Максим. Моли ся-ж Богу, щоб стало ся!

Христя. Цить! хтось іде... Може се він, — підшвидче, щоб мене з тобою не побачив! (Вибігає).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Максим, а згодом Гонтаревський.

Максим (сам). Ну, коли се він, то ще трохи лукавства, трохи брехні. З роду-б не поняв віри, що мені так важко буде тією зброєю повертати. Шабля — проста річ, але язиком вивертаючи ворога дурити — се не моє діло. Волів би з трьома сам шермицерію*) чинити, аніж із одним хитроців заживати. Та й гідко-ж як! І сам не відаю, як се мені тоді відразу на думку спало себе самого душогубом ізробити, а тільки бачу тепер, що се дуже добре, бо він вірить і нічого не догадаєть ся.

Гонтар. (увіходить). Се ти...

*) Поєдинок.

Максим. Може мене шукали, пане господарю? Може знову хочете допитувати ся про прикмети?

Гонтар. Не треба мені, то все був жарт.

Максим. Отак! Та й хитрий же ви, пане господарю! Та не підійдете мене. Може то й жарт був, але такий, що дуже вже від його правдою тхнуло.

Гонтар. Тепер се жарт.

Максим. Ова! Якже у вас добре жартують, пане господарю! (Виходить).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревськнй, а згодом Кирило.

Гонтар. (сам). Здасть ся, ліпше буде так. Чи стяв його він справді, чи не стяв, — того тепер у його з душі ніяким робом не видереш. Коли він уже його вбив, то мені добре; коли-ж не вбив, а тільки мене зводить, то такому брехуновп вже не можна сього діла доручати. Чи так, чи пнак, — ліпше, що зрік ся. (Мовчить). Ліпше, звісно... Але те лихо, що я знову непевний, знову не відаю, чи я збув ся свого ворога, чи ні. Треба знову довідувати ся, і коли що, так знову заходи чинити, щоб діло до краю довести. А тут іще сі звістки про Хмельницького... хлопц щось неспокійні... Чи не виказав чого хоч небагато той шибеник Грицько? (Підходить до дверей і гукає): Гей, Кириле! Чуєш!

Кирило (ввіходить). А що звелить ласкавий пан?

Гонтар. А що Грицько?

Кирило. Мовчить запекла душа.

Гонтар. Мабуть ти мало ходив коло його?

Кирило. Де там, мало, — ге-ге-ге! Я йому й ніжки червоненьким залізом погрів, і спинку батіжком полоско-тав... і так іще його трохи потрусив — за малим і дух не витрусив.

Гонтар. Ну, так і що?

Кирило. Та нічого, пане! Так таки нічого й не каже. Іноді тільки каже: Стривайте! Се вам не минеть ся. Та ото й усього.

Гонтар. Забісований хлоп! Дай йому ще палу, — аж поки признасть ся.

Кирило. А може-б ми його на шибеницю зберегли? Бо се, пане, добра-б наука иньшим була... наочна наука... А коли йому зараз іще палу дати, то глядіть, щоб клятий хлоп не ігннув! Може ліпше так: нехай сьогодні спочине, а завтра знов.

Гонтар. Ну, роби як знаєш, аби добув з його що треба. Та хлопів шильнуй мені та дослухай ся. Непевний час.

Кирило. А дуже непевний, — правду мовить ласкавий пан. Уже така є чутка, що по деяких ближніх слободах селяне за коси та за списи взяли ся.

Гонтар. Погано. А за Хмельницького що кажуть? Яка поголоска?

Кирило. Кажуть, що сюди з страшною силою насуває.

Гонтар. (помовчавши). Ми свого шильнуймо: скоро хто посьмів що учинити — на шибеницю.

Кирило. Гарзд, ласкавий пане!

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя, а згодом Максим.

Христя (вбігає стурбована). До нас у двір чогось жовніри йдуть.

Гонтар. Жовніри йдуть? Чого-ж їм треба? А ти чого так ізлякала тя? Чого тобі так страшно?

Максим (увіходить). Я чув, хтось біг. Якась турбація. Що стало ся такого?

Христя. Жовніри йдуть... багато... уже в дворі — здаєть ся сюди хочуть іти...

Максим (хапаючи ся за шаблю). Жовніри! (Схаменувши ся). Ну, так що? Нехай собі йдуть, коли їм треба.

Гонтар. (до Максима). А ти-ж се, козаче, чого так стрепенув ся? Кириле, піди довідай ся, чого їм треба. (Чути ходу).

Кирило. Та чи не отсе вони самі сюди і йдуть?

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна, а за нею польські жовніри.

Ганна (показуючи на Максим). Ось він... Ось розбишак. Він про Хмельницького, про бунт умовляв ся з кобзарем.

Христя. Ой, Боже! що ви, мамо, кажете? На що ви се зробили?

Ганна. Що я кажу? Правду! Що я зробила? Помстила ся! Він убив мого сина, — я віддаю його на смерть!

Максим. Що се за вигадки?

Ганна. Не вигадки! Я сама чула все! (До жовнірів) Чого-ж ви стали? Беріть його! Він бунтівник! Я сама чула, я сама свідчити-му.

Жовніри (сікають ся брати Максима). Ану бери його, бери!

Максим (вигибає шаблю). Гетьте, бо зараз кровю запахне! Довідали ся таки! Ну, підходь, хто хоче в вічні смерті зазирнути!

Ганна. Беріть його! Невже ви такі боязкі, що всі одного боїте ся?

Христя. Мамо, мовчіть! Се-ж — син ваш!

Ганна. Син, кажеш? Який син? У мене нема сина, він умер — його бив сей душогуб, і я над їм за се мщу ся.

Христя. Мамо, сьому неправда — се син ваш Максим.

Ганна (мовчки дивить ся на Максима)! Не кажи так! Не може сього бути! Ні, не може! Я свого сина любила, я його не зрадила-б!

Максим. Любили ви, мамо, свого сина і — зрадили!

Ганна (несамовито скрикує і кидаєт ся до Максима). Сину мій єдиний, се-ж ти! Максимочку, се-ж ти! О, Боже, що я наробила! (Припадає до його).

Гонтар. (до жовнірів). Що вам казано — те правда. Се бунтівник, від Хмельницького присланий нарід підбурювати. Беріть його!

Жовніри. Бери його! (Хапають Максима в той час, як його мати обнімає).

Ганна (вириває його в їх із рук). Гетьте! гетьте! Не чіпайте його! Се-ж син мій! (Жовніри її відпихають).

Гонтар. Стривайте! Не ведіть його на село. Там вязниця така, що зараз із неї можна втекти. У мене є добра схованка. Туди його посадити, поки шибеницю наготуємо. Кириле, відведи їх!

Жовніри. То нам ще й ліше!

Максим. Прощайте, мамо! Прощай, моя сестро і моя кохана! (До Гонтаревського). А ти, кате, убив батька, вбиваєш сина, — але-ж бережись! Засяла вже й нам зірка з неба, волю сьвяту віщуючи! Іще трохи і мати-мете ви відплату за ваше знущання з безщасного народу! Так, я бунтівник! Але тисячі, сотні тисячів бунтівників таких повстануть і страшною грозою весь край струсоне, і буде та гроза доти, поки рознадуться кайдани, і вільний нарід на вільній землі запанує!

Гонтар. Ведіть його! (Жовніри ведуть Максима).

Ганна (кидаєть ся за їм). Сину, сину, прости мене!

Максим. Я прощаю, мамо! (Виходить з жовнірами).
Ганна надає неприємна).

Гонтар. Тепер я — пан!

ЗАВІСА.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Частина двору Гонтаревського. З переду вязниця — невелика камяничка, так поставлена, що вікном з ґратками до глядачів, а двері з лівого (від глядачів) боку. Позаду вязниці, через усю сцену з лівого до правого боку, тин із перелазом; перелаз по лівий бік вязниці. За тинном шлях.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Овсїй та Маноїло, вартові сидять на камені під вікном біля вязниці. Нарід шляхом проходить з роботи вертаючись: хто з лопатою на плечах, хто з иньшим струментом до весняної роботи — чоловіків двоє йде.

Чоловік 1-ий. Нехай йому всячина, втомив ся!

Чоловік 2-ий. Бо панови здавало ся, що ми вчора мало робили. Сьвята неділя, а ти роби!

Чоловік 1-ий. Ну, вже й підгонив сьогодні клятий Кирило! (Підходять).

Овсїй. Усе нашого Кирила почитують. Мабуть люблять... Добрий чоловік...

Манойло. А то-ж... Бог не візьме, а чорт ізлякаєть ся.

Троє дівчат.

Дівчина 1-ша. Ходіть, ходіть швидче, сестрички!

Дівчина 2-га. Чого там бігти? Ми-ж і так утекли від своїх наперед.

Дівчина 1-ша. Тим то й ходіть швидче, що далеко наперед від своїх відбили ся.

Дівчина 2-ша. А що хиба?

Дівчина 1-ша. Бо саме отут отой проклятий паннич Семен дівчат звичайно переймає.

Дівчина 3-тя. Мене як піймав раз отут саме, то ледве втекла.

Дівчина 2-га. Коли так, то й справді ходіть швидче! (Побігли).

Овсїй. Не до вподоби панське залищання! Боять ся, щоб колески в хаті не завело ся.

Манойло. А хиба й не бувало?

Овсїй. Чому не бувало? На те й панські забавки, щоб бувало.

Чоловік (проходячи). А кого се ви тут бережете?

Манойло. Кого-ж там, визня!

Чоловік. Якого?

Манойло. Такого, що звязано.

Чоловік. Та за що-ж його звязано?

Манойло. За руки.

Чоловік. Та через що-ж його звязано?

Манойло. Через те, що втікав.

Овсїй. Щоб не бунтував ся проти панів. А то взяв та й збунтував ся.

Чоловік. А ви вже й запанували!

Овсїй. Коли-ж ізведено.

Чоловік. Ще-б пак! А ви й раді панськими псами бути! (Проходить).

Овсїй. Здорово бісів син лаєть ся.

Манойло. Біда панщину відбувати! Пан нагаєм шмагає, а люде язиками дошкуляють...

Овсїй. Ё, батїг дошкульнїйший за язик, то мусимо панови догожатп. Бо наш пан не помпдує.

Манойло. Де вже там помпдує! Родича, пасника та й того не помпдував.

Овсїй. Нехай не бунтуєть ся!

Манойло. Може й ти-б ізбунтував ся, та боїш ся.

Овсїй. Ге! чого-б то чоловік не схотїв!..

Манойло. А цить, — мов щось єспїває... (Прпелу-
хають ся. Чутп, як люде, йдучп гуртом, єспївають):

Ой тяжко, ой важко недолю терпїтп,
А ще тяжче-важче кайдани носитп,
Що літа мпнають, а мп під панамп, —
Ой змплуй ся, Боже, із неба над намп!
Що тая неволя — як чорная хмара, —
За віщо-ж над намп така твої кара?
Ой змплуй ся, Боже, подай тп нам силп,
Щоб тую неволю та мп подолїли,
Розвіяли хмару страшную над намп,
Розблпди кайдани своїмп рукамп,
Щоб воля єсвятая засяла нам з неба,
То кращого щастя нам, Боже, й не треба!

(Люде: чоловікп, парубкп й дївчата, з роботи вертаючись,
їдуть із тпм єспївом).

ДРУГИЙ ВИХІД.

Тї, що й були. Кпрпло.

Кпрпло (почувши пієню, прпбїгає з канчуком у руках). А ви знову єспїваєте про волю? От я вам дам волї отєспм канчуком!

Дехто з юрбп. А хпба вже й єспївати не вїльно? Що се ще за вигадкп? Єсього ще не бувало!

Кпрпло. Так буде, погане тп мурло! Буде! Бач, якої вєспївують: волї їм забажало ся, кайдани розбввати хочеть ся! Іди мовчки до дому та як євнпя залїзь у євїй бардїг та й хропп, поки на панщину поженуть.

Дехто з юрби. Ну, сього вже не буде!.. Сам ти панська свиня! (Ідуть люде).

Кирило. Гетьте мені зараз усі, а то всім вам буде оте, що Грицькови! До чого розпустив ся народ! Немає ніякого впину: що хоче, те й сьпіває, що хоче, те й говорить, — скоро й робити почне тільки те, що сам схоче!

Дехто з людей. А ти-ж думав, що й не буде сього? Буде! Тоді вже тебе, панський псе, на ретязі коло воріт нривяжемо, — так саме там тобі к строці буде.

Кирило (розлютований, сікаєть ся бити людей, але вони швидче виходять). О, прокляте хамство! Я-ж вам віддячу! Я на вас пана наведу! Побачите! Сього ще й не чувано, щоб так відказувати! Що се з ними зробило ся? Се все мабуть отой (показує на вязницю) бунтовник їх настренив!

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Овсїй. Манойло. Кирило.

Кирило (перелазить через перелаз і йде до вартових). А ви-ж тут що? Чи добре бережете того харциза?

Овсїй. А чому не добре? Мабуть, — добре. Тільки ти пришли нам кого на зміну, щоб заснути хоч перед сьвітлом.

Кирило. Чортяка вас не візьме, коли й не поспите ніч! Уранці й перемінуть вас, а тепер нема кому.

Овсїй. Так хоч повечеряти-ж пусти, а то якже його не ївши!

Кирило. Не руш звідси! Звелю Мотрі, чи якій там, принести вам сюди, то й повечеряєте.

Овсїй. Та не забудь же!

Кирило. Не забуду! (Підходить до віконечка). А що, сидиш? чуєш? Гей, ти там! Чого-ж не відказуєш, коли тебе питають?

Голос Максимів із вязниці. Чого тобі треба?

Кирило. Чого-б там ні було треба, а коли кличу, так відзивай ся! Треба мені знати, чи не втік, чи цілий, то й мусиш озвати ся. Що, добре сидіти? Попав ся, вовчику-братнику! Тепер уже не вискочиш. Знаєм тепер, хто

таких, як отой Грицько, підбурює! Чого ж ізнову мовчиш? Набалакай ся сьогодні, бо завтра не доведеть ся вже богато говорити, як язика на шибениці висолопиш. Мовчиш? Ну, й кат тебе бери! (До варті). Глядіть же, щоб цілий був, а то шкуру з вас обох поздираю! Чуєте?

Овсїй. Та чуємо вже! не позакладало. І самі знаємо, що треба берегти. А ти краще вечеряти швидче присплай!

Кирило. Поспієте! (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Кирила.

Овсїй. Чепляється, як той ренях. Розлютував ся за пісню, а на нас напав ся.

Манойло. Як вовк голодний лютий.

Овсїй. Піти подивити ся на замок, чи добре замкнено (Іде до дверей, дивить ся й вертаєть ся). Здаєть ся, все гаразд.

Манойло. То й добре!

Овсїй. А вечері нема.

Манойло. А от Мотря біжить.

Овсїй. Біжить, та нічого не несе.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Мотря проходить з лівого боку.

Овсїй. А де-ж твоя вечеря? Хиба тобі не казав Кирило?

Мотря. Найшов великого пана-Кирила! То що, що казав? Ще я йому з вечерєю буду носити ся! Нехай Манойло піде та й візьме.

Манойло. Звелено не ходити.

Мотря. Хто там побачить? Кирило вже подав ся на село чогось. Піди та й візьми, — там Ганка дасть. А то-б пішли в двох та й повечеряли. Хиба він утече? Він же замкнений.

Овсїй. Е, ні, не можна, голубко! Нехай уже краще Манойло йде по вечерю, а я зістану ся. Іди бо, Манойле! Манойло. Чи йти, то й іти! (Іде).

ШОСТИЙ ВИХІД.

О в с і й. М о т р я.

Овсїй. А ти-ж, Мотре, не тікай, постій зі мною хоч трошечки.

Мотря. Бач, який моторний! Що-ж ти мені казати-менш? Тут ніяк говорити, бо отой (показує на ввзницю) все чує, а може й бачить. Ходім отуди, трохи віддалік.

Овсїй. Не можна мені кинути варті.

Мотря. Бач, який! а я хотіла сьогодні до тебе в сад вийти. Приходь!

Овсїй. Е, ні, не можна, ніяк не можна!

Мотря. Приходь, Овсїчку, голубчику, любий!

Овсїй. Щось ти сьогодні дуже добра до мене. Зроду сього ще не бувало.

Мотря. Бач, я така добра, а ти недобрый: не слухави ся мене, не хочеш прийти.

Овсїй. Та я-б на крилах радий летіти, так коли-ж Кирило сказав, що й шкуру здере, коли що тес... ніяк не можна.

Мотря. Ну, то йди хоч зараз на одну хвилину, — я щось маю тобі сказати.

Овсїй. Та кажи тут!

Мотря. Сказала-ж уже, що не буду тут казати! Ходім! (Тягне його).

Овсїй. Ну й швидка з тебе! Нічого не вдієш... (Виходить з Мотрею праворуч).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Христя (вбігає озграючись). Хвала Богу, так вїдвела Мотря! От спасибі їй! (Підбігає до віконця). Максиме! Максимочку! Чи ти чуєш?

Максим (визираючи в віконце). Хто там? Се ти, Христе? Де ти взяла ся, моя зіронько?

Христя. На одну хвилинку... Страшно, щоб не побачили... Я вблагала Мотрю відвести вартових, щоб можна було мені тобі сказати... Є в тебе зброя?

Максим. Ні, нема, — повіднімано.

Христя (Виймає з під керсетки зброю). На пістоля... кинджал... узяла так, що ніхто й не помітить.

Максим. Спасибі тобі, моя мила! Тепер живий у руки не дам ся! Хоч загину, так і вони-ж знати-муть козацькую силу!

Христя. Стривай! Не на те я тобі се дала. А гроші є в тебе?

Максим. І гроші забрано. Усі кишні повпвертали, — як злодії.

Христя. На й грошей! (Дає).

Максим (беручи). Ну, а се-ж уже на що даєш?

Христя. За сі гроші пішли вартового купити горілки. Обидва добре пють, з чаркою не розминають ся. Хай нанють ся, поки поспнуть.

Максим. Гарзд! Але-ж іще замок та ґрати! Сих уже не підпоїш.

Христя. Як вартові поспнуть, то я прийду до тебе... Ключа я вкраду... Прибіжу до тебе, відімкну і втечемо в двох.

Максим. Орлице моя сизокрима! Яка-ж ти розумна та сьмілива! Так би й поцілував тебе!

Христя. Ну, зараз не до цілування. Поспіємо ще! А ти кажи краще, чи не треба ще чого зробити?

Максим. Коней треба — от чого! Бо будуть гони, без коней далеко не втечеш. У вас тут не можна коней добути?

Христя. Мабуть ні... Кінницю замкають і варта коло неї... Ніяк не можна.

Максим. Ну, коли так, так знаєш ти на селі Панька Галабурду?

Христя. Знаю.

Максим. Се наш чоловіга. Піді до його — від мене... Скажи, що треба нару коней... Щоб наготові були... Він уже зробить... Щоб під гаєм коні були, — він знає де...

Христя. Добре, все зроблю. Візьму ще зброї з собою. Та тільки сих нянниць добре напий.

Максим. Та се вже зробию. Аби тобі пощастило, моя зіронько, моя ратівнице люба!

Христя. Дасть Бог, то пощастить. (Чути, що десь там Мотря кахикає). Прощавай, бо вже чуєш, — Мотря відзиваєть ся. (Іде швидко).

Максим. Бувай здорова, ясочко моя кохана! От дівчина! І не сподівав ся, щоб так пощастило. Я того собі і в голову не клав, що вона така сьмілива. Ну, тепер веселійше зробило ся, — наче так, що я вже й не замкнений у сій скрині. Треба одначе добре коло вартових заходити ся. А яка-ж і люба Христя! Ну, вже-ж хиба не доведеть ся, а то так поцілую, що аж!.. (Сьніває стиха):

Дівчино кохана, здорова була!
 Чи ще-ж ти на мене та не забула?
 Приїхав до тебе, — Бог тебе знає,
 Чи твоє серденько мене кохає?
 — Козаче коханий, чого питаєш?
 Хиба-ж ти мене та ще не знаєш?
 Скорійше, козаче, в могилі буду,
 Ніж тебе, серденько, та я забуду!..

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Максим. Манойло з вечерею.

Манойло. Не сьнівай!

Максим. Чого?

Манойло. Бо не можна.

Максим. Та чом же не можна?

Манойло. Бо заборонено.

Максим. Та через віщо заборонено?

Манойло (подумавши). Може ти кого викликаєш пісенею.

Максим. Чи ба! А я таки й справді викликаю. Ось слухай! (Сьніває голосно:)

Сонце низенько, вечір близенько,
 Вийди до мене, моє серденько!
 Ой вийди, вийди, та не бари ся,
 Моє серденько, розвесели ся!

ДЕВ'ЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй. Мотря.

Максим. От бачили, і почула дівчина та й прийшла, а ти не давав сьнівати.

Мотря. Прийшла, та не до тебе. Бережіть лиш його добре, щоб до якої дівчини не втік! (Виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Мотрі.

Овсїй. Не втече! Що се ти, козаче, так розвеселив ся! І ні гадки про те, що може завтра пятами до землі не доставати-менш!

Максим. От там! Раз мати родила, раз і вмирати! Наш брат козак із тією сухореброю за нанібрата. Чого його сумувати? Живи поки живеть ся, пий поки петь ся!

Овсїй. Еге, пий! А як нема чого пити.

Максим. Ну, то не пий, а жди, поки буде. От хоч і я: так би тепер оковитої хильнув, та ба! А що-ж: чи й мені вечеряти дано?

Манойло. Дано... на! (Подає в віконце вечерю).

Максим. От таки є добрі люде на сьвітї: хоч і вішають, а з голоду пронасти не дають. І випити-ж прислали чого?

Манойло (похмуро). Чорт зна що вигадує! Де там його візьменш!

Овсїй. Нема тут, братику, того... Будемо й так.

Максим. Хиба не любши.

Овсїй. Гріх! Казав пін у церкві, що хто випивати-меть ся на сьому сьвітї, так на тому смолу пити-ме.

Максим. Ова! То вже погано! Та може-ж і не і не смолу, а иньше що?

Овсїй. Казав — смолу.

Манойло. Та воно... як утягнеть ся чоловік, то й те буде пити.

Максим. О, певно! Ну, а поки там іще до того пекельного життя, то хоч би оковитої покоштувати. Може й ви-б, хлопці, теє?

Манойло. Ге! та де-ж її візьмеш?

Овсїй. Якби-ж чоловік мав...

Максим. А як я зроблю, що мати-мем?

Овсїй. А хіба ти характерник?

Максим. Ще-б пак не характерник! Я такий характерник, що як схочу, то зараз горілка вродить ся. І справді, хлопці, треба погріти ся. Знаєте що: у мене є трохи грошей, то нехай котрий з вас збігає до Жиди в корчму та возьме пляшки зо дві оковитої.

Овсїй. А на що-ж аж дві?

Максим. Одна мені, а друга вам. Бо я враз усе вихплю.

Овсїй. Невже? Ото не!

Максим. Так нате гроші, хлопці! (Дає):

Овсїй (беручи гроші). Та страшно, — якби не довідали ся...

Максим. Та який там кат довідасть ся? Вже темно і ніхто не побачить.

Манойло (глянувши в гору). Та воно й справді, Овсїю, темно...

Овсїй. Чи темно, то й темно... Сиди-ж ти, Манойле, тут, а я швиденько збігаю. (Іде швидко через перелаз).

ОДИНАЙЦЯТИИ ВИХІД.

Максим. Манойло.

Максим. От і добре — погріємо ся. А то, може, холодна ніч буде.

Манойло. А може... (Сідає й заналює люльку). А ти-ж, козаче, по далеких сьвітах бував?

Максим. Бував. І на Січі був, і в турецькій неводі був.

Манойло. І Турків бачив!

Максим. Бачив.

Манойло. І скрізь там саме бусурменство? Ото вже мабуть багато там нечистої сили.

Максим. Чого?

Манойло. Нечистої сили... відьом, відьмаків... Бо, звісно, де віра бусурменська, то там уже тієї нечистої сили стільки наплодить ся, що й...

Максим. А ти, дядьку, хіба боїш ся нечистої сили?

Манойло. А хіба-ж і не страшно? Нечиста сила на все підведе. Чи впиш там чоловік чарку, чи не впиш, а вже вона тебе втприть у калюжу.

Максим. Та то-ж, дядьку, може не нечиста сила, а чарка і втприть у калюжу?

Манойло. Кажі! лукавий до всього призведе! Зараз відьом заведе, чарівників... чоловіка підкусює, щоб душу йому продав. До всього призведе!

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Овсїй з двома пляшками.

Овсїй. Ось вам і є добро. (Подає одну пляшку Максимови). На-ж, козаче! А ся, кажеш, нам?

Максим. Вам, вам, братики! Пийте на здоровлячко!

Манойло. Давай же вечеряти! (Сідають і беруть ся до вечері. Наливають і пють, приказуючи: Будьмо здорові! Дай Боже здоровля!)

Овсїй. О, добре перша пішла! Зараз треба й пару їй дати, бо без пари і чоловікови, і звівіру, і всякій птиці погано...

Манойло. Звісно... (Пють).

Максим. А що, добра? Ся мабуть добрійша трохи за пекельну смолу.

Манойло. А мабуть...

Овсїй. І звикати не треба.

Манойло. Де там! (Манойло і Овсїй раз-у-раз пють розмовляючи).

Овсїй (до Максима). А ти-ж, козаче, пєш?

Максим. А по — чому ні? Такого добра та не пити! Коли вже й той дядько не, не боїть ся, що й нечиста сила в калюжу затаскає.

Манойло. Бо тепер калюж нема... А ти не сьмій ся, бо ще молодий. А я старійший за тебе, то й знаю.

Максим. Що-ж ти знаєш? Хіба ти бачив нечистого?

Манойло. Бачив! Я його так бачив, як от тебе бачу або Овсія. Я йшов від кума... на хрестинах був...

Максим. Та й добре вкинув тієї ледащці? Адже так, дядьку?

Манойло. Що винили, то правда, а що добре, то ні, бо саме так, як треба, саме по середині... Пішов я від кума, а вже була ніч. От я іду... Іду та й іду, коли дивлюсь, аж я вже не вулицею іду, а городами. Ну, іду та й іду, коли дивлюсь, аж воно на тину й сидить.

Овсій. Що сидить?

Манойло. Нечиста сила.

Овсій. Та яка-ж вона?

Манойло. Та яка-ж там іще? Така, як нечиста сила буває... Так, на тину маячить... Се-ж, думаю, воно мене завести хоче. Стривай же, думаю, я тебе навчу, як із християнської душі глузувати! Та ціп к у руках добре держучи, іду та й іду, іду та й іду.

Овсій. Та куди-ж ти йдеш?

Манойло. Та за ім же — підходжу до його... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі, далі...

Овсій. Ну, та й що-ж там іще було? Що-ж усе далі та далі!

Манойло (байдужно). А далі вже й нічого.

Овсій. Як то — нічого! А де-ж нечиста сила поділа ся?

Манойло. А хто його зна, де вона поділа ся. Так ураз її й не стало.

Овсій. Ну, а ти-ж що?

Манойло. Та що? Стою та й дивлюсь.

Овсій. Та на що-ж ти дивив ся?

Манойло. Та що нічого нема.

Овсій. Ну, а тоді-ж що?

Манойло. Та що? Нічого! Вибрав ся з городів та й пішов до дому.

Овсїй. Оттакої! Я думав, що йому що страшне трапило ся, аж він нічого й не бачив.

Манойло. Та якже нічого не бачив, коли-ж я тобі кажу — нечистий!

Овсїй. Та де-ж той нечистий, коли ти його не бачив.

Манойло. Хоч не бачив, так він там був. Бо не дурно-ж мене по городах водило.

Овсїй. Ге! ка зна що! А ти знаєш, що я тобі казати-му!

Манойло. Знаю.

Овсїй. Догадавсь?

Манойло. Який біс!

Овсїй. Який же бо ти недогадливий! Хиба-ж ти не бачиш, що в пляшці вже нічого нема? (Показує порожню пляшку).

Манойло. Тепер уже й я догадавсь.

Максим. Нема вже в пляшці? Дарма! У мене ще багато є, всього не подужаю. Натє, хлопці! (Подає їм повну пляшку).

Овсїй. Ге! та ти так, що мало що й пив. А казав — уєю враз хильну. То нам більше буде. (Пють). Ні, воно й у сїй пляшці не погане. Отепер уже я так, що й сьпівати-му.

Манойло (паний уже). Цить, Овсїю! бо як пан ночує...

Овсїй. Якого там він чорта почує? він спить! А я не видержу! (Сьніває):

Танцювала риба з раком,

А петрушка з пастернаком...

Манойло. Цить бо!

Овсїй. Не перепиняй, бо я того ненавиджу!

Манойло. Ну, так ти собі сьпівай, а я спати-му. (Лягає й снить).

Овсїй. Сни! (Сьніває):

Танцювала риба з раком,

А петрушка з пастернаком,

А дївчина з чосником,

А цибуля з козаком...

Ні, не так! Дівчина з козаком, а не цибуля!

Цибулиця дивується ся,

Як хороше танцюєть ся...

От їй бо й мені хочеть ся танцювати! Далєбі потаңцюю! (Хоче встати й падає). Невже-ж таки ти, Овсію й не ветоїш? Який же бо ти дурний, як я на тебе гляну Мабуть таки ти й роду дурного! (Сьпіває):

І ти дурний, і я дурний...

І я дурний, і ти дурний...

А хйба-ж є така пісня? Чорти має! А коли чорти має, то ти (до віконця кулаком сварить ся) сиди мені там мовчки та не втікай, а я буду спати! Чуєш? Чого ти там мій голубе, не озиваш ся? Падлюка ти, як я на тебе гляну! До його добрий чоловік добрим словом гомонить а він і не озиваєть ся! Хйба заснув! Ну й спи, і я спати-му, і всі спати-мемо! (Лягає головою на камінюку). Стонайцять би тобі копиць чортів з рогами, — якже й твердо спати! (Засипає).

Максим (визирає в віконце). Поснули вже? Ні й добре! Я тепер уже на поготові. Якби тільки Христя не забарила ся та Панько вправив ся з кіньми.

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Христя вбігає вдягнена по парубочому.

Максим. Хто се?

Христя. Ігі! Се я, Максимочку.

Максим. Чи ба! От і не сподівав ся такої тебе побачити. Зовсім парубок, козак та й годі. Кажи-ж швидче чи з добром прийшла.

Христя. Тихшенько бо! (Іде до дверей і починає їх відмикати. Замок брязнув здорово). Ой, лишенько!

Овсі й (прокинувши ся). Ге! що там стукає? (Озираєть ся).

Христя (відмикає й відчиняє тимчасом двері). Швидче! швидче!

Максим (на порозі). Гайда!

Овсі й (уздрівши, що двері відчинили ся). Стривай! Се-ж іще що? Я тобі не дам тікати! (Встає й гукає). Ратуйте! Тікає! Агов! (Чути гомін, наче йдуть люде).

Христя. Максиме, тікай поки він зо мною буде. Приходь визволяти!

Максим. У двох ходім!

Христя. У двох не можна, доженуть. Люде зараз позбігають ся. Я замість тебе до вязниці...

Максим. Дождай же! (Зникає).

Овсїй (хапає Христю). Стрівай! не втечеш! Гей, сюди! (Пхає її до вязниці й зачинає двері). Манойле! Манойле! Спни, бісова лично, а тут он що дієть ся! Манойле!

Манойло (з просоня). Га? що?

Овсїй. Га! що! Те, що вязень утік був, поки ти спав.

Манойло (з просоня). Утік?

Овсїй. Не втік, бо я його піймав та й укинув назад до вязниці.

Манойло. Так чого-ж ти й кричиш? (Встає, позіхаючи).

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кільки чоловіка людеј прибігає.

Люде. А що там искоїлось? Чого ти кричиш?

Овсїй. Вязень утік був, та я його впіймав та й назад укинув. І замкнено було, а тепер замок відімкнений.

Люде. Сторія!

Манойло. Се... Неминуче нечиста сила...

ЗАВІСА.

П Я Т А Д І Я.

Світлиця в Гонтаревського та, що і в першій дії.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Гонтаревський (сам ходить по хаті). Казати-муть, що я немилосерний, що пасинка свого до смерти призвів. Нехай! А я казати-му, що добро Речи Посполитої мені над усе найвище, і тим я навіть родича віддати на на-

лежиту кару мусів. Богато можна добрих слів знайти, таких, щоб їм припинити ворожі напади. Тепер уже мені спинити ся — неможлива річ. Нехай умирає!

ДРУГИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Овсїй та Манойло ввійдуть і стають біля дверей.

Гонтаревський. Чого вам треба?

Овсїй. До вашої милости, пане.

Гонтаревський. Вязень цілий?

Овсїй. Та він цілий, пане... Чого-ж йому не цілому бутн...

Гонтар. Чого-ж вам треба?

Овсїй. Чудасія, пане...

Гонтар. Яка чудасія?

Манойло. Нечиста сила...

Гонтар. Яка нечиста сила, йолоне? Де ви її бачили?

Овсїй. Біля себе, пане, бачили. Отак саме бачили, як отсе вас бачимо: як ви перед нами стоїте, так і вона перед нами стояла. От я вам зараз так таки усе й розкажу, пане. Стоїмо ми на варті біля вязниць та й пильнуємо вязня... Стояли-стояли, а далі й носідали... Посідали, люльки позапалювали та й куримо. Куримо собі та й куримо, і вже давно воно дієть ся, а ми все куримо...

Гонтар. Не натякай богато, мов про діло!

Овсїй. Ну, так ото-ж я й кажу: сидимо ми собі та й куримо... І ні трохи не спимо, а так собі сидимо браво... Коли я чую, аж коло дверей щось — бряз! Се-ж, думаю, вязень добуваєть ся. Зирк — аж він уже на порозі. Тут я зараз ісхопив ся, де мій і сон дів ся...

Гонтар. Заснули й вязня випустили! Утік? кажн!

Овсїй. Ге, пане! Якби втік, то то-б не диво було, а то...

Манойло. Нечиста сила...

Овсїй. Я зараз кинув ся на його, знову до вязниці вихнув, замкнув... Тут люде позбігали ся...

Гонтар. Ну й що-ж далі було?

Овсїй. Та що-ж? Погомонїли та й стали берегти вязницю та й берегли до ранку.

Гонтар. Чого-ж ви менї голову морочите? Яка-ж там нечиста сила?

Овсїй. Стрївайте, пане, — нечиста сила ще буде.

Манойло. А буде, без неї не обїйдець ся нїяк.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Семен та Кирило ввїходять.

Овсїй. Ото-ж зараз ми не хотїли пана будити, а вранці вже, як Остап та Хведір прийшли на зміну, то ми й лагодили ся до пана піти, щоб розказати. Ну, йдучи я до пана, та й зирк до вязницї в віконце... Як глянули ми в віконце, пане, то так уже й побачили, що се нечиста сила...

Гонтар. Швидче мов!

Овсїй. Дивимо ся, аж то не наш вязень, а щось неподобне...

Гонтар. О, хами прокляті! Ви його впустили!

Овсїй. Де там, пане, впустили. Ми його так туди і вихали. Так що-ж, коли він сам казав, що він характерник, з нечистим накладає... Се вже хоч як, а без нечистого не обїйшло ся... Бо як глянули ми до вязницї, то то був там козак, а то вже стала дївчина, тїльки в козацькій одежі.

Манойло. Може то й сам нечистий у дївочому образї, — хто його знає.

Гонтар. Яка-ж там дївчина? Кажі!

Овсїй. Страшно, пане, казати, бо як инодї вбренеш ся... Ми її привели, то нехай уже пан сам гляне: чи то таки вона, чи може... хто його зна й що...

Гонтар. Веди сюди! хутко!

Овсїй (відчинивши двері, гукає): Давайте її сюди!

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Двоє людей уводять Христю в парубочїй одежі.

Гонтар. Христя?! Ти?

Христя. Пізнали?

Овсїй. О, дивись! Та се справді вона!

Манойло. Хоч і вона, та таки й не без нечистого щось...

Гонтар. Як ти там опинила ся? Чия на тобі одежа?

Христя. Семенова... Взяла ключ, відімкнула... Максим утік, а я зостала ся... Було темно, вартіві подумали, що то Максим і вкинули мене до в'язниці.

Гонтар. (помовчавши, до тих людей, що Христю привели). Візьміть їх (показує на Овсія та на Манойла) і вкиньте до тієї в'язниці, де бунтівник сидів.

Овсїй та Манойло (надаючи навколїшки). Паночку, змилосоудїть ся!

Гонтар. Геть! Виводьте їх! (Люде тягнуть Овсія та Манойла. До Кирила): Пошли вершників! Мерщій! Нехай того втікача шукають по всіх шляхах і по лісах... Щоб знайдено його й приведено... Щоб без його не вертали ся... Коней нехай не жаліють. Швидче! Як зробиш се, знову сюди приходить!

Кирило. Слухаю, пане! (Виходить).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський. Христя. Семен.

Гонтар (до Христї). Як сьміла ти се зробити?

Христя. Посьміла як? Нема у мене на душі ніякого гріха тяжкого, ніякого страшного лиходїйства, у мене чисте сумлінє, — і тим я можу сьміло робити те, що воно менї велить. Воно-ж менї звелїло визволити того, хто вже терпів багато кривд нелюдських і знов терпіти мав. Ви звете його бунтівником. І правду кажете: він бунтівник великий — проти кривди. За правду він стоїть, за гнічених, за скривджених і через те він бунтівником бути мусить проти неправди, проти гнобителїв, проти утисників. Се так менї казав мій розум, моє сумлінє і серце моє. І ще воно менї сказало, що він менї є братом, що він менї є милим. То якже-б я його не визволити могла?

Гонтар. Хиба ти не відала, що я тебе за се скараю, скараю тяжко!

Христя. На що мені про се було думати? Хоч і яка там кара тяжка, а все вона меншою мені буде від тієї, якою каралась би я сама, коли-б свого не зробила.

Гонтар. Добре! Я закину тебе в темницю і доти там держати-му, аж поки ти скорини ся, аж поки ти цілком мій гнів дознаєш!

Христя. Нехай і так! Нехай ліпше я сидіти-му в неволі, ніж він: і солодко, і любо серцеві й душі за дорогу, за милу людину терпіти. Та я ще й не бою ся того, бо вже не довго ви будете тут панувати.

Гонтар. Що говориш?

Христя. Кажу, що прийде скоро край тим утискам страшним, що зазнає від вас бідний нарід. Не стало вже в народа сили, щоб ще й далі їх терпіти. Местники повстали і йдуть і як прийдуть, то тоді буде кінець і моїй карі. Максим прийде мене визволити!

Гонтар. Визволить? То я так ізроблю, що не треба буде йому тебе визволяти. Семене, сьогодні ти звінчаш ся з нею... зараз... весілле в вечері.

Христя. Коли ти думав сим мене злякати, то помилив ся. Я не злякала ся, бо думаю, що в мене стане сили від сього боронити ся. На віщо се чинити? Семена я і не любила ніколи і ніколи не любити-му. Я жінкою, дружиною йому не можу бути. Коли-б мене й присидувано бути йому жінкою, — я зотрую йому своєю зненавистю все житє. Коли батько любить свого сина, коли він йому добра зичить, — на віщо-ж він йому се зло чинити-ме? На віщо занашапати-ме йому житє, сьвіт завязувати-ме?

Гонтар. Дурниця! Муж може дужою рукою зломити жінку. Семене, чув, що я казав?

Семен. Чую, тату...

Гонтар. Чого-ж так несміло говориш? Може боїш ся того, що вона сказала?

Семен. Ні, тату, я не боюсь... То байдуже, що вона каже... А тільки якже се сьогодні та вже й весілле... не по закону, без звичаю... Ні сватаня ще не було, нічого...

Гонтар. Час такий, що тепер не до сих дурниць. Хоч я і не боюсь того харциза, а все-ж певніше, як уже станеть ся й назад ворота не буде.

ШОСТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило ввіходить.

Гонтар. Послав?

Кирило. Порозсидав, ласкавий пане, вершників на всі шляхи й стежки.

Гонтар. І наказав, щоб добре шукано? Щоб не іграшки були?

Кирило. Наказав, милостивий пане.

Гонтар. Стрівай! (Відчиняє двері в другу хату і гукає): Дівчата! гей, сюди!

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ввіходить Мотря і з нею ще кілька дівчат.

Гонтар. Візьміть панночку, вберіть до вінця. (Дівчата, здивовані несподіванкою, не знають що робити). Чого-ж ви стали? Погдухли? Беріть панночку і зараз як найшвидше вберіть до вінця! (Дівчата несміливо наближають ся до Христі).

Христя. Я не піду і не дозволю сього зробити з собою.

Гонтар. Ти підеш. Семене, починай учти свою жінку тобі корити ся. Веди її епломіць, нехай при тобі вберуть її до вінця та й сам ти прибернеь, коли хочеш. Чого-ж став, тягни її!

Семен (хоче взяти Христю за руку). Ходім!

Христя (відпихаючи його, голосно): Геть!

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Ганна вбігає швидко.

Ганна. Що се? Куди се Христю тягнуть? За те її карати, що брата випустила, від смерти визволила?

Христя. Тягнуть мене, мамо, вінчати ся з Семеном.

Ганна (стаючи біля Христі, до Гонтаревського): Геть! У тебе камінюка замість серця! Камінюка? Ні, камінюка лежить бездушна і холодна, жалів не чує, але-ж і зла нікому не чинить. А в тебе серце —

гадина люта, зла, що кожного на смерть бажає вкусити. Ти батька вбив...

Гонтар. Цить!

Ганна. Ні, не мовчати-му я вже тепер. Я довго мовчала, я багато мовчала... О, так довго і так багато, що та мовчанка камінем тяжким лягла мені на змучену душу, лягла й пригнітила її, дихати, жити мені не давала. Але тепер я скидаю з себе сю камінюку гнітючу. Я буду говорити і скажу: ти вбив мого чоловіка, ти вбивав і спна, та не пощастило, знову хотів убити, і як тобі не пощастило знов, то хоч її (на Христю показуючи) ти хочеш щастя збавити! Так я-ж не попускаю цього! Вона моя, я не дам її нікому!

Гонтар. (до Кирила, показуючи на Ганну). Візьми і витягни її з сієї хати!

Кирило (тягне Ганну). Ходить!

Ганна. Геть! (Пручаєть ся).

Семен (Христю хапає за руку). Та ну вже, йди! (Христя пручаєть ся).

Гонтар. Та довго-ж се ще буде! (Хапає Христю за руку так, що вона надає навколійки, тоді він її тягне по помосту, а Кирило не пускає Ганну).

Христя (з усієї сили рванувши ся, вихоплюєть ся Гонтовському з рук, відскакує і вихоплює кинджала схованого). Гетьте ви всі! Я зброю сю взяла, щоб від напастників оборонятись і боронити-мусь! Гетьте, бо я або того, хто доторкнеть ся до мене, вбю, або себе! Душогуби! ви думали, що і мене вам пощастить так саме занастити, як ви вже батька занастили і брата хотіли? Ні, цього не буде! Гетьте! Пустіть мене з цього проклятого дому! (Хоче йти, але в ту мить Кирило, кинувши Ганну, непомітно заходить до Христі з заду, вириває в неї з рук кинджала і хапає її за плечі).

Кирило. Не треба, панночко, так дуже сією цяцькою махати, бо воно таки остреньке, то щоб пальчика не врізати буває.

Христя. Та що-ж се? Мамо, мамо!

Ганна. Пустіть її! (Кидаєть ся до Христі, але Гонтовський відтягає її).

Гонтар. (до Семена й Кирила). Ведіть її!

Христя. Ваша сила? Вінчати ся мене поведете? Вінчайте! Справляйте весілля! Але не до віку ви держати-мете мені руки. Колись пустите! Тоді вже моя воля буде: ні вас на сьвітї не буде, ні мене!

Гонтар. А щоб сього не стало ся, я тебе в лях після шлюбу замкну. Там могти-менш, коли схочеш, понісити ся, шкоди-ж не вчиниш нікому. Тягніть її! (Семен та Кирило тягнуть Христю).

Христя (ще пручаючись і стоячи вже на порозі в другу сьвітлицю, що ліворуч). Господи! та невже-ж ти попустиш сю кривду?! (Виводять Христю).

Ганна. Так будь же ти проклятий на віки від Бога і від людей! (Вибігає праворуч).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам, тоді Кирило.

Гонтар. Непевний я, що той клятий розбишака лиха якого не накоїть. Щоб не прийшов її відбивати. А як буде вже вона повінчана, то годі. А клята дівчина, яку вона мені вчинила шкоду! Та хоч на їй помщу ся за те... (Кирило виходить). А що, уже вбирають її дівчата?

Кирило. Уже, ласкавий пане, вбирають. Тепер уже не пручаєть ся, — сидить як із каменю витесана.

Гонтар. Гарзд! Піди ти до попа, скажи, що я звелів, щоб він їх зараз ізвінчав. Та прикро накажи! В сусідів поклич бояр, — там нарубки... Скажи, що я прохав, що пильна́ справа... Дівчата є. Розумієш?

Кирило. Розумію, ласкавий пане.

Гонтар. Іди-ж, та щоб швидко. І все, як треба, впорядкуй. Щоб не так, як із в'язнем. Ще ти кари заробив, що не допильнував його, як треба.

Кирило. Та хіба-ж я, милостивий пане... Я-ж так уже пильнував...

Гонтар. Годі! Про се згодом! Іди! (Кирило виходить).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський сам, тоді Семен.

Гонтар. Семене!

Семен (увиходить). Чого, тату?

Гонтар. Зараз ізвінчаєш ся з Христею. Але не вір їй. Вона зрадить нас. Тим її в замкненю треба заховати, щоб вона людей бачити не могла, щоб не наплела чого на нас.

Семен. А що-ж вона може наплести, тату?

Гонтар. Не тямии! Ти-ж бачии, хто той козак? Утік, то має правити з нас добра свої... Ти-ж чув, що казали з його направи Христя та мачуха. Коли не припинити їх, то скрізь про се дзвонити-муть. Тим — скоро з нею візьмеш шлюб, то зараз у замкненне. Тобі се не перешкодить з нею робити, що схочеш, але тим язика ми їй утнемо. А час мине, то й вона притихне.

Семен. А може-б можна так не робити, тату? А то яке-ж воно весілле буде?

Гонтар. Сказав уже! Піди туди до неї, чи прибрано її. Коли вже, то нехай іде сюди. (Семен виходить).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гонтаревський, а тоді Семен, Христя, дівчата.

Гонтар. (сам). Кирила ще нема... Коли-б іще старий той піи не став суперечитись. Щось дуже з хлопами за панібрата... Не так охоче слухати ся став останніми часами...

Семен вертаєть ся, ведучи Христю. Вона прибрана до вінця, а сама — мов на смерть іде. За нею дівчата.

Гонтар. Готова? Зараз поприходять бояре, а ви, дівчата, будете дружками.

Семен. Іде вже хтось, — то мабуть і вони.

ДВНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Кирило швидко ввіходить.

Кирило. Пане, біда!

Гонтар. Яка біда? Чого ти галасуєш?

Кирило. Пішов я до попа, коли дивлюсь: ворухнуть ся нарід, взяв ся за коси, за вила. Я не посьмір близько підходити, а так дивив ся іздалека. Посходили ся, кричать, галасують.

Гонтар. Чого-ж їм треба?

Кирило. Поганого їм треба! Кричать: ходім до панської господи! Та то би ще не так страшно було, коли-б вони самі були, а то перед веде отой шибеник, що втік від нас ще й з козаками...

Гонтар. Мерщій замкнути браму! Огнесту стрільбу, яка є, роздати челяді!

Кирило. Немає, пане, челяді: мало не всі там.

Гонтар. Хамське кодро кляте! Сюдн неси пістолів та рушниць... пороху та куль...

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Челядин.

Челядин (вбігаючи). Пане, козаки в нас у дворі!

Гонтар. В дворі? Брама не замкнула? Я пікури з вас поздираю! Пістолі! кулі! Двері замкай! (Сам замкає двері, Кирило йому пособляє та слуга. Семен виходить і вертаєть ся з зброєю).

Семен. Ось, тату, є... що швидче міг забрати...

Гонтар. Давай сюди! Набивайте рушниці! (На слугу): Ставай біля вікна — ти! Біля сього! (До Кирила): А ти біжи тими дверима... Знайди — хто з челяді ще зостав ся, — нехай ідуть сюди! Тут боронитись будем. (Кирило йде). Ти тут, коло сього вікна, Семене. Стріляй не млючись! Сам стережи ся, за стіну захиляй ся! (Кирило вертаєть ся). А що?

Кирило. Не можна, пане: уже й з того боку зайшли. Я ледві встиг двері засунути.

Гонтар. О, пекельні харцизяки! (На дворі чути галас. Він дивить ся в вікно). Ідуть сюди. Стріляти-мем зараз. Лагодьтесь! Дожидай мого гасла, — не стріляти аж поки скажу. Цільте добре! Ну-у — бий! (Стріляють усі четверо). Упало двоє! Третій падає! Набиті рушниці бери! Стріляй! (Знову стріляють).

Семен. Назад уже подались!

Кирило. Бережіть ся, пане, бо вже й вони стріляють. (Чути, як стрілено з кількох рушниць. Шибку кулею вибито. Дівчата скрикують і ховають ся в другу хату. Сама Христи зістаєть ся. В її погляді, в рухах виявляється ся страх, надія, дозидання).

Голос Максимів на дворі. Стривайте, хлопці! Не стріляйте, бо й неповинних побете. Узяти живцем! Гей, пане Гонтаревський! віддай ся на нашу ласку, — ліпше буде, бо згинеш!

Гонтар. (стріляє в вікно). А ось тобі моя ласка! Шкода! схибив!

Голос Максимів. Хлопці! Разом до дверей! Бий у двері! (Чути, як люде біжать).

Гонтар. Стріляй! (Стріляють. З надвору починають грюкати в двері. Двері тріщать).

Кирило. Не видержуть прокляті двері!

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Максим, козак, хлопці. Козак розбивають двері і вирають ся в хату. Між їми Максим. Козак виривають з рук у Гонтаревського та в Семена рушниці.

Максим. Кидай зброю! (Кирило й челядин слухають ся). Ну, пане Гонтаревський, — не сподівав ся, що я так швидко до тебе прибуду? Тепер ти певне ліпше мене пізнаєш, ніж позавчора.

Гонтар. Харциза я пізнав ще вчора.

Максим. Не харциз я, а правді оборонець! Та не тобі се розуміти. Ти можеш тільки жаліти, що не добив мене тоді так, як мого батька.

Гонтар. І жалію.

Христя. Максимочку! невже-ж се воля? (Кидаеть ся до його).

Максим. Воля, мила! Годі катам людей мордувати! А де-ж мати?

Христя. Не знаю... Мене силувано, до вінця вбнрано... Не знаю, що тут робило ся.

Максим (до козаків). Братя, шатніть ся по будинку! Знайдіть мою матір. (Кільки козаків іде).

Гонтар. Так се вже справді ви запанували? Воля? Ваша воля! Пануйте-ж, прокляте хамство, пануйте, та тільки не забувайте, що день мине, два — і ви всі будете на палях кричати, панської ласки благаючи.

Козаки (обурені кричать). Та що він нахваляєть ся? Дайте йому добре шаблюкою по голові!

Максим (спиняючи). Не важте ся ніхто його займати! Так слухай же! Ти мордував людей посполитих роботами тяжкими та катуванням... ґрунта в їх віднімав... підданими своїми вільних людей чинив. Ти вбив мого батька і ще неповинного чоловіка... Мене вбити двічі заміряв ся... Яку-ж тобі кару здекретувати? Як осудити?

Ганна (вбігає). Максиме! сину!

Максим (повертаєть ся до неї). Мамо!

Гонтар. Згинь же! (Кидаеть ся на Максима, щоб кинджалом його вдарити; але в ту мить один козак стріляє на його і він падає). Пропав! Так будьте-ж прокляті ви всі! (Вмирає).

Максим. Панове молодці! Мамо! Христе! Бог послає нам волю. (До козаків) Панове молодці! З Божої ласки тепер панує тут не панське, а народне право...

ЗАВІСА.

Року 1897-го в Чернігові.

Із поезій Марка В.

I. Не можу забути.

Не можу забути!
Не гоїть ся рана!
Мов жалібні пути
Із струн теорбана
Чи голосно грають,
Чи ледво їх чути,
Все жалем проймають —
Не можу забути!

Не гоїть ся рана,
Хоч мню слезами
І час на ню капле
Цілющі бальзами,
Хоч сонечко гріє
І зірка румяна

Цілує, яріє, —
Не гоїть ся рана.
Хоч як ти далеко,
Я все тебе бачу;
Хоч стратив давно вже,
Що день тебе трачу,
Хоч люта розпука
Минула ся пiana,
І клином розлука,
Гадюка погана,
Лежить поміж нами,
Дівчино кохана, —
Коханя без тямі
Не гоїть ся рана.

II. Ходить вітер по житі.

Ходить вітер по житі
Мов господар с-проволу,
Колосочки налиті
Стиха хилить до долу.

І шепоче колося:
„Вітре, брате, дай ведра,
Щоб нам ціло вдало ся
Достояти до Пётра.

„Прогоняй ти боками
Градовії навали,
Щоб не стерлись нач нами,
Щоб ми марно не впади.

„Отрисяй з нас що динни
Пажирливі комахи,
Най годують ся ними
Ті сьнівучії птахи.

„Дай нам сніти, нависнуть,
 Стебло луком пай гнеть ся,
 Аж серни тут заблещуть,
 Жнивна пісня озветь ся.

„Дай на кони погоду
 І погоду на сиряток,
 Щоб в селянську господу
 Внести втіху, достаток.“

Ходить вітер по житі
 Мов господар с-проволу,
 Колосочки палиті
 Стиха хилить до долу.

Стиха хилить, шепоче:
 „Все вам буде, як треба.
 Буде бідним дар з неба,
 Та земля дасть чи схоче?“

„Хоч і як бушували,
 Вас не збили з ніг тучі,
 Градові навали
 Впер я в добрі і кручі.

„Гусїнь, черви пожерли
 Ті сьпівучні птахи,
 Та повзуть он по селах
 Три пнакші комахи.

„Де заглянуть у хагу,
 Гине втіха, достаток.
 Ті три черви зовуть ся
 Коршма, лихва, податок.

„Лізуть з хати до хати,
 Наче дух той могильний;
 А на дух той проклятий
 Я, небоже, безсильний.“

З КНИЖКА

В. КАСЬКОВА

Число

Перші проби.

—*—

Під сим загальним титулом Редакція надумала подавати писання наших молодих (чи віком, чи тільки авторством) авторів, що хоч не відповідають всім тим вимогам, які ставить і повинен ставити наш журнал белетристичним утворам, але мають в собі дещо позитивне, дещо таке, через що шкода над тими писаннями перейти попросту до дневного порядку. Редакція при тім виходила з тої гадки, що на тім зискає і молодий автор, коли його писанє зверне на себе увагу, стане предметом критики і редакції і читачів; зискають і читачі, бо в молодих писаннях, хоч і не витриманих в цілості, хоч не позбавлених більших чи менших хиб, знайдуть не одно щасливе спостереженє, оригінальну гадку, оригінальну манеру, щось взагалі сьвіже, відмінне, чого не знайдуть часом у вже звісних їм і своєю манерою, і кругом ідей і образів старших, рутинованих письменників. Та й література наша ще не прийшла до того щасливого стану, коли-б могла помітувати таким „пробами“. Розуміть ся, при тім редакція буде вибирати тільки те, що на її погляд буде мати ті позитивні сторони, а zarazом у своїх вступних примітках подавати-ме свої уваги що до сих позитивних і негативних прикмет поданих писань.

На початок подаємо два оповідання одного автора, цілком відмінні своїм характером, перше трагічне, друге гумористичне. В першій позитивною стороною уважали-б ми самий замисл його — порив пізнати в пережитому дідусю над кривдинком, по десятках літ. Се є ідея, як то кажуть. Оброблена вона слабенько; цілє оповіданє досить шабльонове, є неконсеквенції (син дуже чулий для помершого батька, а згадує за могилу батька аж по кількох тижнях); вибух пізнати у дідуся неумотивований, і самий прояв її не смачний і не конче імовірний, бо наш нарід визначаєть ся взагалі пошанованєм для небіжчика. Друге оповіданє визначаєть ся легким, хоч і не глибоким гумором, подекуди дотепними, хоч і не глибокими спостереженнями; сей тип руського „політика“, нововитворений нашими обставинами, є живий і справді вдячний тип для літературного обробленя. Але завязка цілого оповіданя плитка, гумор, як сказано, досить поверховий; психологія героя в його нагісній а жінокою утрірована. Оповіданє автор взагалі легко, мова несофірна; варто, аби працював над собою далі.

М. Г.

I. За давні кривди.

Аж у п'ять літ по смерті батька він вернув ся в рідне село з далекої заграниці, куди їздив цивілізуватись. Родинне село було его власне, крім него ще кілька менших фільварків, разом немалий маєток.

Він не мав ніякого гербу старинних, шляхотських родин, его батько був звичайний чоловік, що доробив ся маєтку, иньші-ж предки були зовсім незвісні.

Давно ще, давно, за тяжкої панщини жила собі богата графиня К., мабуть удова по якимсь дуже славнім графі. Вона, як годить ся великій нані, сама не займалась ні раз господаркою. У неї був гідний повірник, на котрого можна було у всякому ділі безпечно здати ся, пан мандатор, економ, а опісля управитель цілого маєтку графині.

Він то, сей пан „ржондца“, не залишив жадної нагоди, не жалувал і найбільшої праці, аби лише побільшити родинне майно, але... своє. Отже его довголітні старання та невсипуща праця вінчали ся вкінці хороним успіхом — він купив село і став паном обивателем.

Перенісши ся у своє село, він далі пильно заходив ся, аби придбати щораз більше і більше сьвятої землиці. До того не жахав ся ніяких способів; теплою кривцею селян підливав часто свою землю, а рясний селянський піт був для сеї землі благодатною росею. Его господароване-пановане навтямив був собі кождий у селі, і найстарший і найменший...

Тепер но довгих роках, сорок і сім літ по знесеню панщини, хтось иньший осів на его маєтках та став по свому газдувати, розпочинаючи новими реформами. Сей новий газда, то син запопадливого господаря, пана мандатора. Як годить ся шляхотській дитині, він жив довгі літа десь там за границею — на науці. Навіть на батьків похорон не здужав здалека наспіти.

Родинне гніздо застав таким самим, яким лишив его ще перед літами, виїзджаючи з рідного краю. По смерті батька, за час, як не було сина дома, старий батьків приятель заряджував маєтком; з родини не лишилось нікого, лиш він, син-одинак і єдиний наслідник-дідич.

По кількох тижнях побуту в своїй посілости припадком якоесь зайшов на громадське кладовище, густо поросле білими березами, високими та стрімкими тополями, де-не-де гнучкими яворами, а місцями широкими кріслатими кущами червоної калнини. Їму прийшло на гадку пошукати татової могили. Він знав, у котрій стороні маленького кладовища глядіти за нею, се-б-то біля маминої могили, що лежала ген у куточку серед дуплавих груш, бо батько ще за життя нераз наказував, щоб єго похоронено зараз побіч жінки.

Помалу йшов він, пробираючись поміж густі ряди низеньких могилок, оброслих сьвіжою зеленою муравою; на їх широких хребтах стелив ся хрещатий барвінок, пишала ся рута... У головах сторчали деревляні хрестики, порохняві, надгнилі... Одні з них хилились приязно над могилкою, неначе-б дослухувались якоїсь тайної розмови-шепоту мерця знід тяжкої верстви земліці, другі-ж неприязно відвертали ся, неначе-б раді були утечи як найдальше від грішного тіла мерця...

Він спинив ся у знанім закутку, неподалік від глибокого окопа, над могилою мами. Була вона така сама, як перед літами, тиха, тужлива, понура... Дощ та люта непогода оббили ванно із камінного намятника, обдерли фігуру Пречистої з білої одежі. Чорний, густо дірочками покритий камінь сторчав самотним стовбуром на тлі буйної зелени дерев та ріжних травць.

Тут, біля маминого намятника він надіяв ся найти другий, новійший, може і кращий — на батьковій могилі. Але дармо шукав: не було тут нічого, ані сліду, ані хрестика навіть, ані деревини, ані зеленої могили... Зараз побіч могили матери лежала лиш якась нонехана, розбита дощем купка жовтої глини, без дернини, без травиці... Місцями ізза жовтої грудки визирав кріслатий, колючий будячок, місцями мітолка гіркого полину, де-не-де кинулась некуча кропива-жигавка.

Невже-ж се могла єго батька?!... Немов колючими кліщами стиснуло єго невимовно сильно за серце, у горлі спинила ся тверда якась галка, задавила міцно, міцно, болючо і витиснула з очей ясні сльози... Він упав на коліна, приляг обличчєм до землі, цілував грудочки

глини на батьковій могилі, скроплював їх густо горячим слізми, шептав сердечну молитву...

*

*

Вже кілька місяців минуло від тої хвилі. Він вибудував на кладовищі величаву каплицю, під нею широку, муровану пивницю для цілої родини.

Нині батьківські останки мали перенести із занедбаной, вузької могили у широку, муровану, пишну капличку.

А вже настала осінь, чи то пак початок осені. День був гарний, погідний. Літєні промінї сонця ніжно, якось сумовито гладили пожовклу, сумну землю, сріблїсте навутине дрожало у повітрі.

На громадськїм кладовищі кунка людей. Старий, все на нів паний гробар вкопав ся вже по пояс у сїру землю і гребле дальше у снід, добуваючи кости покійного мандатора. Мало хто в селі намятає часи єго мандаторства, мало хто тямить нещасну панщину. Тут між гуртом самих молодших людей нема кому хоч би одним словом згадати тих тяжких часів.

Праворуч розкопаного гробу, під старою, розлогою черешнею сидить старенький, сивий мов голуб, дїдусь, шер голову на костур і цікаво приглядає ся роботі грабаря. Девятьдесять літ без двох доживає бїдолаха на білому сьвітї. Гей, гей! кїлько то він людей із сего села випровадив тут на місце спочинку, кїлько то молодих та ще крїпких тїл привалила сїра земля перед єго очима, кїлько разів він надивив ся на нлач, на сльози, на риданє, а що то сьвіжих, низеньких могилوک вироло за єго намяти на тїм кладовищі? Гей, гей, Боже милїй! і згадати страшно. Другі вмирають, а він все ще животїє, других ховають, а він все ще по сьвітї ходить, а далї, далї, то єму й місця не стане на сьому кладовищі, між добрими, старими товаришами, посеред ровесників та побратимів...

— А дивїть-но, люде, як ще добре єго головка зберегла ся, тверда, мов з зелїза, — говорив похнюплений гробар, обмацуючи пожовклий череп пана мандатора.

Оглянув его зі всіх боків, положив на землю біля мого плеча, а сам похилив ся знову у яму збирати інші кістки. Під землею чути було глухий стукіт рискаля, котрим відгребував задубілу глину.

Сивенький старець влянув неподвижно свої померклі очі в череп. Поморщена твар викривила ся страшним, відражаючим судорогом, зіниці зажаріли дивним огнем; цілий его вид став дикий, непріємний, обридливий.

Він знечевя зірвав ся на рівні ноги і пішов над гріб, на місце, де лежали кости давнього мандатора.

В старім, дрожачім кулаці здусив з усієї сили суковату палицю і став нею з дикою завзятістю молотити по купці костий... Спорохнявілі, перегнили кости розсипались у дрібонькі куснички, розскачили ся на всі боки. Старець кинув палицю на бік і став топтати кости ногами, густо, раз коло разу, аж страшно... Висока, смужкова шапка зупулася із чола назад, на потилицю. Клапті довгого, сивого волося то спали на чоло, то розвіяли ся, мов стріха серед бурі на всі боки. На чолі вступили густо кронельки зимного поту, очі визвірили ся, уста відчинили ся і дрожали борзо, пристрастно, кутами губи стікала сліна... Гробовим, придушеним голосом він сичав ненастанно:

— Маєш, маєш, розбійнику, за мою кривду, за неславу моєї жінки, за моїх синів, що до війська віддав, маєш, нелюде, за всіх тих, що з них ссав теплу кровцю... Маєш, звіре, за кривду цілого села!...

А в голосі его звеніла болюча нота усіх катовань, усіх знущань, усіх кривд поневоленого крепака, котрих навіть сорок сім літ ниньшій долі не затерли, не тільки з пам'яті не вичеркнули, але і в серцю не загоїли глибокої рани; а в голосі его було тільки завзатущої злости, тільки зввірячої ненависти, така роскіш страшної пімети, хоч би но смерти ката, хоч би на его кістках...

Се стало ся так знечевя, так в одній хвилі, що люде не могли стямити ся від небувалої події, остовпіли з дивного дива і німо, неповорухно дивили ся на шаленого старця.

Вкінці два з них отямили ся, взяли діда під боки і силоміць відвели на бік. Він пручав ся ненастанно, мов

ранений лев, виривав ся зі всеї сили, кричав роз'юшеним голосом :

— Пустіть, пустіть мене, най заплачу тому злодієви, най німщу ся за свою тяжку кривду!

Кілька хвилин сего шаленого запалу, завзятушого термошени до решти втомли старого крепака-зробка, він нагло охляв зовсім і повалив ся, мов мертвий, на землю.

А вони?... вони обступили его довкола, приглядали ся йому пильно і дивували ся, що такого скоїло ся зі старим Паньком. Вони молоді — не розуміли старця; не зазнали панщини...

II. Їмость утікла.

Вже чотири роки минуло від тої хвилі, як вони обоє стояли перед малим стільцем сільської церкви у Клячові, присягаючи собі взаїмну любов і вірність, а вона ще і до- смертний послух мужеві...

Мов з батога лопнуло, промайнуло чотири зими, чотири весни і тільки-ж літ, а четверта осінь стояла саме тепер.

Легко то зчислити час їх спільного життя, поррахувати навіть дні і години, та не так легко збагнути те безмірне море турбот-горювання, зміряти ту безодню гризоти, ту купу невдач, в яких вони бродили від самого початку подружжя...

Ясних хвиля у їхньому життю так, якби зовсім не було: навіть довгодзюбий та тонконогий гість, бузьок, сей потішитель усіх бездольних бідаків, що з усієї сили старає ся своїм частим навідуванем розбити турботи подружжя та потішити їх цілим хором пискливих сонранів, що ненастанно кличуть: „мама, мама папу!“ — і той не запитав ще ні разу під їх стріху. Чогось видко лякав ся...

Політика, політика — була причиною їх злиднів. Може і бузьок ізза політики, не маючи наприклад нового фрака, або іляесе рукавичок, не складав їм візити?

Він, се-б-то не бузьок, а священник зветь ся Денис Лугович, а вона також Луговичка, але Наталя на імя. Лугович був колись у нормальній школі, потім в гімназії, далі на теології, а тепер є „кооператором“ в Обідранцях.

вона — вона на теольоїю ніколи не ходила, але тепер є собі пані кооператорова у тих самих Обідранцях. Може воно і несправедливо, так що-ж?

О. Лугович уже мабуть родив ся щирим патрнотом та добрим політиком. Ще в гімназії почув на власній шкїрі, що дійсно „тяжка доля руського політика“, бо его вигнали були ізo всіх середних шкїл Австрії. Ізза політики він багато натерпів ся на теольоїї та й неменше тепер тота сама політика залляла єму за обшивку вже не один гладушик горячого сала зі шкварками.

Бо не було відай ні одного з'їзду „мужів довіря“ у Львові, не було віча в повіті, не було наради в селі, що обійшлось би без о. Луговича. Він повсюди вештав ся, сипав горячо патриотичні бесїди, аїтував між селянами, двигав єго із культурного та економічного занепаду, підносив пильно уровень єго політичної та національної самосвїдомости.

І не було мабуть ні одного пана-дїдича у цілій східній Галичинї, котрий не був би сьвято пересвїдчений в тім, що о. Лугович то najradykalniejszy Moskal, який тільки у нас можливий.

Таке-ж пересвїдчене пана колятора дуже зловіще для бїдолашного руського сьвященника.

Панї Луговичка щиро любила свого Дизя, рада би неба єму прихилити. Незмірно тішила її слава чоловіка, що широким гомоном розходила ся по всіх усяодах, який то він щирий патриот та ревний діяч; серце живїйше тьохкало, коли читала по часописях довжезні похвали за горячі та „основно обдумані“ промови свого чоловіка. Сама вона під'юджувала єго не раз до дальшої діяльности на народній ниві, сама додавала заохоти та витрївалости у тяжкій борбі.

Але нїншою ставала панї Луговичка, коли гірка недоля звалювала ся на неї тяжкою скалою, що своїм тягаром придавлювала у неї благороднїйші почуваня та прямованя і на думку приводила тільки одно: потребу хліба, хліба! Тодї Наталя забувала весь патриотизм, нехтувала усю роботу мужа, проклинала цілу Русь, весь її бездольний нарід, ріжні з'їзди та віча, всякі газети, ба навіть поштаря, що їх приносив з місточка.

Саме нині досєвіта Лугович вернув зі Львова з „народніх подвигів“. Три дні без упину щирі сини Русь радили над її лихолітем; багато було ріжнородних рефератів, вели ся широкі дискусії: то про питанє язиковє, то знов про реформи політичні, економічні, суспільні та иньші многоважні справи.

Цілий нинішній день Лугович смачно проспав, випочиваючи по патриотичних, повних ножежертвованя трудах. Над вечером збудили єго до кави. На столику, біля вікна, лежали вже часописи, вижидаючи терпеливо читача. Лугович зиркнув на них і всьміхнув ся задоволено: „Не знать, що то „Бєсїда“ пише про наші наради?“ — прийшло єму на думку і він став сьвітити невеличку лампу, бо вже цілком було смеркло ся.

Засьвітивши, протяг ся на старій, витертій каналі та почав цікаво перебігати очима густо задруковані шпальти. В комнату увійшла їмость, несучи на повигинаній, жовтій таці ріжного роду та зросту горнятка і риночки з молоком та сметанкою: давала каву.

— Пий, Дпзю, бо вистигне, і так ледво що тепла, — припрошувала пані Луговичка чоловіка, підсуюючи спору шкляночку смачної кави, з грубим на палець кожущком. Але панотець не звертав уваги на бесїду жінки про такі реальні річи як кава — хоч декому вона зістає ся вічним, недосяжним ідеалом — гадки народнього діяча буяли де иньше, у сфері иньших ідеалів: він бачив очима душі, як той бідолашний руський нарід підвів ся з віковичного лихолітя, як прозрів і найменший брат, всі сердешно полюбили ся, кріпко обіймили ся, як ціла Русь зміцніла і пішла туди, де днїє.

— Пий же каву, бо цілком вже зимна, — обізвала ся Наталя вдруге, але надармо: він не чув слів жінки, бо щораз глубше потопав в солодких мріях про будучність...

От уже розвидніло ся на галицькій Русі... Мов рожі цьвіт розвив ся хорошо руський нарід: вєї до одного встоюють ся твердим, незломним муром за свої права. Нема вже хрунів, нема перевертнів, нема зрадників; все самі передові мужі, самі чесні борці за волю України-Русь. Завдяки нашим послам, вибраним з волі народу, аж тепер

настає гаразд у нашім краю; тепер ми пани у своїй хаті: на всіх громадських печатках лиш руські написи, всі табличці по селах та місточках писані по руськи; польської краски не побачиш вже ні на рогачках, ні на нридорожних стовпцях, о-о, ні вже! Се все пишає ся тепер у нашім синьо-жовтім одію. Дістанеш зазив до староства — такн по руськи, йдеши до уряду, хоч би й як високого, так все там іде по руськи: кождий возний, кождий ексектор ніяк до тебе не заговорить, лиш по руськи та по руськи. Серце беть ся із радощів, що живеш своїм житєм, у своїм краю, між своїми людьми...

А у просторім городі Льва, та-ж і ту все иньше стало: ту стремить у гору висока якась, гарна камениця, а на ній могутний, руський лев дре ся на скалу... Се що таке? — питаеш здивований, а далі читаеш підпис під тим львом: „Намісництво для руської частн Галичини і Буковини“. Остовпів бідака... Ледви прочунав, аж тут знов нове диво: під муром, на розі улиці стоїть собі дужий козак Запорожець у широких шараварах, в смушковій шапці з оксамітним мішком та золотим, товстим кутасом на его кінци. От чудо! воскрес мабуть якийсь козарлюга. Ану-ко, піду ноздоровкаю ся з ним та може дещо розпитаю про давню бувальщину...

— Здоров був, брате козаче! Яким же чудом ти тут узяв ся?

— Та ніяким чудом, я-ж бо не жаден твій козак, а поліцай.

Так він відрізає, та й то, бігме, но руськи. Ну, се вже таки диво над дива! Львівський поліцай в козацькім одію, львівський поліцай говорить по руськи!...

От така то Русь стоїть — нривиджує ся панотцеви, пишина та богата, неначе іраля, але знає таки, хто її на ноги поставив, відає, кому належить ся дяка. Бо от вона, вбрана у багряну габу, виступає пишино перед наших патриотів, зібраних на раду у великій сали „Народного Дому“ і тричі клонить перед ними свою мудру головку, прибрану в золотий вінець Данила і тричі дякує їм за працю, за невтомні заходи коло її долі...

Лугович мрів щораз то красні та солодні мрії... Шпирокі листки „Бесіди“, зігнувшись у половині, закрили зовсім частем осяяне лице патриота.

Їмость не втерпіла довше: жваво, мов кітка, прискочила до чоловіка, вирвала душком газету, зімняла в кулаці і шпурнула з нересердя під стіл. Лугович стямив ся, зірвав ся з канапи та взяв ся пити каву, та ба, вже троха запізно, тепер мусів вислухати всего аж до кінця...

— Пеш ти вже раз каву, великий політику, — кричала їмость, — бо як ні, то тоді в очи нею хлюпну! Що я? Твоя кухарка, щоб по десять разів носила ся з рюмочками та горнятками, пригриваючи що хвиля? Якби так на другу, то не обзивалась би тільки разів; даю, пий, а ні, то випеш потім люру, як вистигне! Але я все ще дурна... Чекай-но, небоже, зроби ти мені ще раз так, то побачим! От великий політик, все лиш газета та газета в голові, а ти, бідна жінко, хоч з голоду гинь, хоч на жебри йди: муки нема, круп ні крихітки, ніщо челяді дати їсти, ні коровам чим забілити!...

— Жінко, схамени ся! — почав Дизько вговорювати покірним тоном, — та чейже не схочеш, щоб я у запаску убрав ся та йшов крупн оналати, се-ж нреці діло господні, а не господаря.

— Так, так, та певно не господаря; а те, що молодченого збіжа нема ні троха, то також не діло господаря? що солома вся в стирті зігнила, а полову коням видавали замість січки, бо наймитам не хотілось різати, правда, се також до мене належить, а не до господаря?... Бо справді, що-ж? ти собі пан: по вічах їздиш, тягаш ся по якнхсь там з'їздах, а як коли останеш ся дома, то вже газети не випустиш з рук. Ей, я тобі вже нераз казала: хотів панувати, було женити ся з графянкою, а то і сам біднеш і мене в горе запроторив. Подиви ся на Бурбасову! чи то вона клопоче ся, що того нема, або того недостає? чи то вона журить ся чим, як я?! Все він придбає, про все памятає. А ти що придбав? га-а? що, що? і те, що я від тата взяла, все десь розтратив... Бо що-ж, тобі лиш політика в голові; а ти, жінко, роби, що хочеш, хоч головою об мур товчи... За що ти мене машш? за кухарку?

Я печу ся цілий день в кухні, аж шкіра облазить, я бігаю з місця на місце, аж ноги попухли; а ти розвернеш ся, як пан, і далі до газети... До мене одна слуга: „Прощу їмості до курій!“ друга до сніжарні, тут знов: „Прощу дати коровам замастити!“ а тут ще у велебного газди і того нема. Ігі на таку господарку! А він пан, і з'їсти не прийде у свій час, лише посилай за ним, та клнч, та пригривай... Я тобі кажу: хотів мати кухарку, то було собі Ганку взяти, бо я не на кухарку родила ся, то собі добре затям!...

— Та досить бо вже, досить, Натальцю! — втихомиряв Лугович покірним голосом розбурхані філі жіночого гніву.

— Яка я тобі Натальця, яка, нелюде!? Тепер „Натальцю“, який делікатний! А якби щось поговорити з жінкою, як у людей, порадити ся — де там, він з яким будь хлопом то й цілий день буде радити про політику, але з жінкою ніколи! От кину я тебе завтра, коли я тобі така немила, заберу, що моє, та й їду до тата, і не загляну сюди більше... бо вже остогидло мені таке капаретво!!

Лугвичка вибігла з безмірним пересердем з хати, тріснувши за собою з усієї сили дверми. Лугович остав ся ні в снх, ні в тих...

*

На другий день, на самої Покрови був празник у прилученім селі, Податанім. Луговичевн треба було ще добре зраня бути на місці, щоб відслужити всі молебени, як слід по обряду. То-ж пані Луговичка добре собі ще хропіла, коли він потелепав ся на празник.

Їмость вставала з ліжка звичайно десь коло девятої, отже і нині не мала розумної причини вставати раніше. Упоравшись з гардеробою та тоалетою, кинула ся мерщій прятати та варити обід. Жваво звинувившись, перекусила дещо сама, ренту засадила у руру, щоби був теплий обід для чоловіка, та хорошо, як лиш можна було, одягнувшись, поїхала...

Тимчасом Лугович мордував ся нині, як далі не йде. День, хоч осінний, шкварив таки добре, а тут треба було у тяжких, ненаручних ризах відбувати різні обходи, во-

досьвятя, процесні, тай то все в додатку натще серце. Правда, кашнув і з того деякий крейцар, та все таки не стала шкірка за виправу. Упоравишсь нарешті зі всім. Лугович вертав домів в дуже лихім настрою. Голодний був, як вовк, тай злий неменше його...

— Ех, коби то Наталя хоч що доброго дала з'їсти, то чоловік попоїв би собі за всі часи... Воно й правда, що у неї на се ще ніколи не бракло концепту, так і нині можна мати надію...

З таким бажанєм у душі та солодкою слинкою на язиці Лугович зайхав на своє попівство. Скоренько, неначе ласа кіточка з подрів, зіскочив з воза та пустив ся в хату. Застукав до ганкових дверей, замкнено... пішов на кухню, але і тут двері до комнати засунені...

— Ов! Се що? — думав — якась несподіваночка!

Потім спитав у служниці, що тут крутилась по хаті:

— Настко, чуєш! де їмость?

— Поїхали, прошу єтомостя.

— Та куди, коли?

— А от нині недавно, е, ні, брешу, вже такой троха давно.

— Але куди-ж, питаю ся, чи ти оглухла?

— Хнба вони що мені казали? Сіли тай поїхали.

— Ну, а ключ же від дверей де? не лишили?

— А-я, а-я, лишили, а он в бандурі; казали єтомостеви дати, як приїдуть.

— Та що в бандурі, як? Що ти верзеш, штурнаку?

— Та-ж обід, прошу єтомостя, а бігме, але вже му-сіть трохи застиг.

— Але-ж я за ключ питаю, тумане, не за обід!

— Ніби я знаю.

По тій розумній відповіді вона порала ся далі коло обіду, виймаючи єго із рурі і талашаючи при тім незручно одним тарелем об другий. Лугович вибіг тимчасом на двір.

„Чорт бери тих туманів, ні допитати ся у них про що!“ — бурмотів сердито, йдучи скорою ходою на тік, хоч сам не знав за чим і куди. Тут здибав дяка, старого як гриб, вже троха приглуховатого чоловіка.

— Реєнтій, вам їмость нічого не казали, куди їдуть? — спитав у єго нетерпляче.

— Слава Ієсусу Христу! — дяк низько вклонив ся.

— Та чуєте-ж бо, про що питаю? — Лугович щораз більше нетерпеливив ся.

— Як отець духовний кажуть?

— Не казали вам їмость, куди їдуть? — крикнув сердито.

— По-ї-ха-ли? Ага, воно правда, Клим взяв обрік, бо казав, що кудись там їде. Може бутн, що й там, не знаю.

— А нехай же вас усіх сто чортів пірве! — верещав на все горло панотець: — От, кара божа з такими людьми!

З пересердеєм скочив на віз, з котрого ледви що зліз перед хвилиєю і кликнув на фірмана:

— Їдь, дурню, до Клячова, а скоро, бо в карк на-береш!

Здивований незвичайним оборотом справи хлопець вдрапав ся скоро на фіру, шарпнув кілька разів віжками, попсикав, повйокав, обернув батіг грубшим кінцем і вніхав нарешті за браму.

Деревляний, розбитий віз тарахкотів на одну ноту, підскакуючи по дрібних камінцях і грудочках; ланцюхи від нашійників били ся об бляшану качку на кінци дшля, подзеленькуючи якось монотонно-сонливо, та вколисували фірмана до солодкої дрімки, що відбувала ся вздовж дорогою в супроводі похитуваня головою на всі сторони сьвіта.

Лугович непокоїв ся, аж страх: то вставав, то сїдав, то штовхав фірмана, то вйокав на коні; а все щоб тільки скорше, щобн вневнитн ся, де подїла ся жінка.

Їхав до Клячова, до її батьків. Думав, що вона невно утїкла до них, бо вчєра так казала... Чим більше вдумував ся, тим радше в те вірив, що жінка таки справді покинула єго. От, ганьба тай тільки! І як єму тепер старим на очн показати ся, з яким чолом увїйти в їх хату? Та-ж вони мали до него таке довіре, так єго шанували, так люббили... а тепер що з того? До-обрий зять, до-обрий, нема що й казати, та ще й такий нївроку ласкавий, що аж

жінка від нього втікає!... І треба-ж то було йому вчора зачіпати біду? а так напнтав собі радості, хоч куди...

Лугович увесь час дороги бродив у снх гризлих гадках, аж заїхали на клячівське повітство. Ёму здавало ся, що все, навіть стара хата, дивлять ся на него якось з доктором та наругою. Від сего зробило ся ёму так ніяково, що й сам не знав, чи впеїдати, чи навертати коні і втікати що сили з людських очей...

На гуркіт воза старенький, сивий мов голуб тесь вийшов із хати, заслонив дрожачою вже рукою очи перед яскравим сьвітлом сонця та придивившись добре, закликав:

— А-а-а! наш Дизьо! витайте, витай, синку, ну, що-ж там? Гарно, гарно списав ся...

— Та що-ж я тому, тату, винен? Чи-ж я хотів того? — почав Лугович оправдувати себе, думаючи, що річ іде про жінку.

— Та що-ж тут „винен, або не винен“? Як то не хотів? Я тебе зовсім не розумію; я кажу: гарно, то гарно. Але злази-но, небоже, злази, вже у хаті лінше побалакати.

Дизьови страх як не хотіло ся злазити: він зачав помалу розгортати ся та метушити ся, мов квочка на яйцях, щоб лиш як найдовше проволічи се „балаканє“ з тестем.

Старий ще добрий, не хоче тут при челяди, прилюдно тикати сеї справи, але-ж у хаті... Боже, Боже, що-ж він бідний вдіє, коли его зі всіх боків присядуть: і старий і стара і жінка... головонько бідна! Бодай же всі чорти каву пили, а не люде, що то ізза неї вийшло?!...

Він зліз повагом з воза та пустив ся помалу в хату. Тимчасом старий говорив дальше:

— Ну, якже народні подвиги вдали ся? А-а, читав, читав у „Бесїді“; добру ти, синку, річ врізав! Ну-ну, звичайно, я вже старий, не здужаю, працюйте ви молодші!

Сї слова збили Луговича до останку з пантелику. Невже-ж се такий смільний глум, такий пекучий насьміх?! Кров ударила ёму до мозку, в голові аж зашуміло, а мурехи йшли по плечах цілими стадами. Він слухав уважно всього, але сам ніяк не міг здобути ся, хоч би на слівце.

— Касю, Касю, — закликав старий на жінку, — а дай-но що нам перекусити, бо ось зять приїхав, а він змучений сердега, недавно зі Львова.

Дизьбо такп ні-руш не второпав, що се значить і що то далі буде. Може би він сам зачав про жінку, то ліпше якось виглядало би в очах її батьків; ну, а що, коли її тут нема, коли вони про ніщо не відають? Ні, ліпше замовчати; на що самому зраджувати себе?...

Мов на колючках просидів він якийсь ще часок за підвечірком; говорив лише про народні справи, та все якось не до річп. Се мабуть покмітили вже й старі, бо якось значно перекидали ся поглядами.

Вкінці Лугович зібрав ся мерщій тай виїхав ніби до дому, допильнувати сіяня озимини.

Вони і слівцем не натякнули про Наталю, видко, нічого ще не знають, її тут не було... Ну, де-ж вона могла подітись?!

Він від'їхав занепокоєний ще більше, ніж перше. Ну, нехай же єму хто тепер скаже, де вона поділа ся... Він потонув у різних здогадах. — Ага-а! вже є, вже знає, що з нею сталось, так, так, він горло дав би за те... Наталя утікла з тим правником Пенкальським... не инакше, лиш так...

— Їдь, хлопче, до міста! — крикнув на візника. — Чого-ж би сей молодик так часто приїздив до них? От патриот, от будитель народа! Ніби то агітує по селах, ніби просьвічує нарід, а тут йому що нинше на думці, йому чужі жінки в голові... Ех! якби то так попасти панича в руки... попамятав би він руський місяць!

Але Наталя... він по ній ніколи сего не сподівав ся. Що-ж, що біда, що треба горювати, латати, як можна, се ще не причина покидати свого чоловіка... Боже! чи одні бідують та ще й не так, а проте якось живють. Ні, ні, він ніколи того про неї й не подумав би, та-ж він її так любив, так її вірив... а вона що? Завела, ошукала єго, та ще й ганьби та сорому наробила перед цілим сьвітом. Ой, бідний він, бідний, що тут почати з тим лихом? Та се нечесть по вічні часи!

Вздовж дорогою до міста Лугович роздумував над своєю халепою, гриз ся, попадав у розпуку, аж волосе дер з голови. В'їхали в місто. На дворі вже цілком смеркалось. По жидівських домах блимали сабанові світла, бо була п'ятниця. Цілі гурми нескладно, за те багато прибраних Жидівок та гордих Жидків ішли повільною ходою вздовж улицями, підбomкуючи під носом сабанові мельодії.

Лугович ніяк не міг здобути ся на те, щоб тій незнаній товпі глянути просто в очи. Він схилив голову на груди та старав ся оминати їх погляду. Сором, і то тяжкий сором прибив его зовсім. Ёму здавало ся, що кожда съв'яточно одягнена жидівська стать з погордою та докором позирає на „ґалеха“, що ёму жінка з другим утікла. Ёму прочувало ся, що кождий з них шепче: „Ти драб, ти лайдак, а не ґалех!“

— Моє поважане, єгомость! — привитав ся з Луговичем знакомий урядник. — А що то ви, отче, який баль справляєте, чи може вже срібне весіле, що так з часта навідуєте ся до міста? Рано бачив вашу добродійку, а от тепер і ви причвалали! Щось то не мале буде, признайте ся, єгомостюню; самі бавите ся, а нас не просите нікого, бач, які гречні!

Луговичу здавало ся в тій хвилі, якби дістав по лицю. Кров сильною течією приплпла до лиця і закрасила его, мов кармазин.

„Лайдак! — думав він — добре знає, що мені жінка утікла, а вдає, що й не здогадує ся нічого, ще й кепкує собі з людського нещастя. „Срібне весіле“, от диви, який дотепний!“ Далі запанував трохи над вибухом злости і відповів глумливо та гірко заразом:

— То ми, добродію, мали вїхати на залізницю по жінчиних рідних. А ви випадком не запримітили, чи не поїхала моя жінка на дворець, бо щось годі з нею здібатись. Лугович скрутив так на-скорі, щоби і дати причину, чого вони обоє нині в місті та щоб затерти здогади урядника про жінку.

— Власне, власне я бачив її, деє у тім напрямі поїхала, — поспішив ся знакомий сказати.

— Гоні! — гукнув панотець на візника і, не розпроцавнившись навіть з урядником, від'їхав.

„Ага-а! тепер уже все ясне, як сонце; тепер уже вивенив ся! Ні, він її дурно не посуджував, він не помилив ся... Так, так, вона его зрадила, зломила присягу, втікла з Пенкальським... Ох! щоб їх тепер дігнати, на скаматє розніє би, повбивав би обоє негідників... От, вір тепер людям, коли власна жінка — не жінка, а ящірка, гадина сороката...“

Що-ж йому тепер починати, як брати ся за діло? Писати гончі листи, питати за нею?... Ні, ні, він того не зробить, сором таке робити, голосити по світі родинний скандал... А що-ж нинше, яка рада, який спосіб?!

Лугович побивав ся на всі боки, як птаха в клітці, роздумував, як полагодити справу- і ніяк не міг рішити ся; все вкінці вертав до одного: проклинав, на чім єввіт стоїть, Пенкальського...

В его нутрі бурило ся, кипіло мов у кїтлі, він не здавав собі справи з того, де він і що робить. Візник тимчасом їхав домів, зрозумівши так єгомостеве „гоні“. Він крадькома споглядав на панотця та не міг таки вгадати, що з ним діє ся. „Певно так в середині приперло — вивав на щасливу думку — бо де-ж так довго товчи ся по грудю.“

Дійшовши з трудом до такого висновку, візник здержував коні, що мерцій гнали до дому, щоб єгомостя ще гірше не розібрало. Нарешті притьопались до дому, в'їхали на подвірє. Віз підскочив на високім порозі брами, гуркнув здоровезно і станув.

Зміна руху пробудила панотця із задумчивої нестями. Побачивши себе дома, він скочив з воза та пішов сам не свій у хату.

Прохогом влетів до покою і остовпів... На витертій, цератовій софці сиділа Наталя Луговчка і нишпоріла щось там коло клуночів, позавиваних у жовтій склеповій напір та поветромлюваних у солому.

Вона глигнула на чоловіка і також здивувала ся не мало, бо его вигляд був зовсім незвичайний, а то може троха й страшний... Він стояв неповорушно на тому самому

місци біля дверей, впяливши очи в жінку, мов би сумнівав ся, чи се справді вона, чи лиш може привид...

— Тобі що, Дизю? — промовила жінка перша. — Чого-ж ти так став, як вкопаний, чому не роздягаси ся?

Він ще й тепер не ворухав ся ні тронки, лиш дивив ся невпинно в жінку.

— А куди то сіомость цілий день тягали ся, га-а? — почала жартом їмость.

— На-та-лю, ти справді тут, тут у мене дома?! — промовив він якомсь дуже дивним тоном.

— Ха-ха-ха! — зареготала ся вона, — ти щось так, неначе яку тратедню імпровізуєш, коханий Дизьку!

— Ти поїхала так несподівано, а я думав, що ти справді...

— На маси, — перебила Наталя, мов би оправдуючись; — та що-ж тут такого дивного, що поїхала, треба було до міста, тай годі! Дивн-но, яких я горшків кунпла на набіл! Бо тота твоя славна Настка старі вже всі до одного побила. Я-ж тобі давно казала, що вона штурнак!..

В. Т.

Д І К І Г О Л У Б И.

ОПОВІДАННЯ

Марсея Прева.

I.

В наших сторонах на полудневім заході два рази до року перелітають дикі голуби великими стадами. Сі гарні голуби бувають сині, білі, чорні і зеленаві, мають рожеві дзьоби, рожеві ноги, довгі шиї, і літають стадами, коли заносить ся на осінь; тоді і лови на них найліпше. Але великі стада злітають на ліси нашого краю і під кінець зими, в сю дивну пору, коли земля немов збирає сили, щоби відновити ся. Сон у рослинах ще дрімає; але ось небагом і підійме ся він і з бруньок вискочить листе. Жито, овес мріють ще тільки, як ясна імла, що вкриває поля. Вавельник і звичайна конюшина помалу грубшають і зеленим ковром застеляють долини. Коротко обтята винна лоза сторчить з землі, як дитячий кулак. Лише ліс, що не знає ніякої зими, все зеленіє та збирає ялиці новим чатнєм, а коркові дуби темним листем. А жовті дроки мов золотом дощем носіють береги доріг.

На дикого голуба, коли він летить помалу і спочиває довго, стрільцєви не велика штука стріляти. Але справді інтересні лови з сіткою. Ставлять її у якійсь самотній і яеній прогалінні; при помочи шнурів, що тягнуть ся геть подальше у корчі, можна сітку скоро підняти і здо-

вити нерозумне стадо птахів, що сіло їсти зерно. Привчені дикі голуби, з обтяжними крилами і звязаними ногами, при-
 кликують тих, що перелітають; иньшим виколоють очі
 і садовлять їх на близькі дерева на пастки. Стрілець
 потягне за шнурок, пастка подасть в низ, а осліплений
 голуб стрінеє крилами...

Тоді — казав мені Цезар Пудена, що мені поясняв
 єї способи ловів — тоді ті голуби, що летять горою, ка-
 жуть до себе: „Чув! Ану подивись-но ти на тих, як вони
 тріпочуть крилами і жеруть добре зерно. Може-б ми при-
 єли та відвідали їх?“ І вони приєдають.

Кілько то хмарних та слітних пополуднів, або на пів-
 нічно-східнім вітрі, що сам легкий, але некучий, за одним
 махом осушує небо, змште зливою — кілько то пополуднів
 у пості нросидів я так з Цезаром у буді з прутя, де можна
 стрільцям сховати ся! Діло в тім, щоби дикі голуби сво-
 їми бистрими чорними очима нічого не примітили і своїм
 добрим слухом нічого не зачули. Ті полохливі птахи,
 з виду такі схожі на домашніх голубів, зараз утікають,
 коли де побачать чоловіка, або зачують шелест. В буді
 треба шепотіти. Коли хто надходить до буди, то свище
 вже здалека. Коли єму відновідять свистом, то він стає.
 Свист значить: не підходи, диких голубів видно. Коли-ж
 з буди відізве ся повільний оклик: ааа-у-у!, то можна
 прийти...

II.

Цезар Пудена то син наших степів, малий ростом,
 худий, без заросту, з правильними і остримн чертами,
 білими зубами і дійсно гарними чорними очима. Хто-б єго
 не знав, то в віку єго міг би помилити ся й на двацять
 літ; він сам каже, що єму вже пиятьдесять літ, хоч певно
 того він не знає. Уродив ся він в Лянд, в с. Крієр, одній місце-
 вості при старій римській воєнній дорозі, що її звать
 Ternaère, тенарийською. Про нього було відомо, що він
 замолоду був льокаєм в одного шляхтича в єї околиці,
 що маючи двацять літ пішов до війська і перебув війну
 каноніром другої кляси. По замиреню не вернув ся у свої

рідні степи, лише вступив у службу „на півночі“, як він каже, се-б то в околиці Парижа. Жив тут десять літ царем в одного великого пана з космополітичних фінансових кругів. Тут він очевидно заощадив собі троха грошей і вкінці вернув ся в рідний край, купив собі domeк коло Со і сеїв. Тут і живе тепер нежонатим і на самоті. Довкола свого domeнку має на день роботи поля, се-б то стілько, кілька можна з'орати парюю волів за один день. На тім полі садить троха винної лози, троха капусти, картофель і багато часнику. Але в пору, коли перелітають дикі голуби, він виходить із свого города і п'ятнадцять годин на добу нересиджує у буді, на ловецькім реїоні в самій середній ліса, нанятім за чотири франки річно.

Цезар Пудена то незвичайний собі Гасконець: він пересаджений і наново посаджений Гасконець. Гасконського наголоу у него мало, говору добре не знає. Тому що він знає добре жите дідичів у департаменті Сени і Оазн, то на пишноту малих сільських панків дивить ся троха з горн. „На півночі“ набрав ся він налогу, незвичайного тут, як і в кожній околиці, де є виноградники: він запиває ся. Але проте він як стрілець не втратив ні своїх бистрих очей, ні свого делікатного слуху. Ходить просто, якби все ще мав на собі червону ліберію. Лише коли випе, він, що по тверезому є мовчазний і троха сумовитий, стає сердечним і балакливим. Тоді починає він оповідати, в похмілю від старої горівки з Арманьяк. Кожда чарка, що він випив при мені, подавала мені частину історії его авантурничого жита і кидала троха сьвітла на его правдиву вдачу. Коли-ж легке похміле минеть ся, він знов замикає себе і каже: „Треба вам сказати, що все те, що я вам вчора оповідав, то історії, які я чув на півночі, бляга, як кажуть Парнжане...“

Бідний Цезар! Він сам себе кривдить, коли закидує собі неправду. Правдивий Цезар, такий, якого я пізнав при помочи чарок Арманьяку, динний, ніж тверезий.

III.

— Одно слово, Цезаре, чому ви так несподівано покинули батьківщину, коли вам було двацять літ?

— Е, пане, молодий був я ще. Була охота, світ побачити, на війну піти...

— На війну! Адже й кілька літ перед тим ви могли бути піти! Ви-ж добре знали! Ну, а чому ви так довго не вертали ся до дому?

Він не каже нічого; але я бачу, що єго щось муєть говорити. Сидимо в буді, один коло одного, з'ївши перше в єго хаті в Со добрий обід з бюзетським вином і чудовим Арманьком. Ранок був слітний; тепер дощ уняв ся, небо мов з матового шкла, з дерев від легкого подуву північно-східного вітру капає вода. Прегарна погода для стрільця, коли-б тільки вітер не змінив ся. Цезар саме в міру запаморочений, має охоту балакати. Ало про сей від'їзд з рідного краю він не радо балакає — се велика правда в єго житю.

— Чуйте, Цезаре! Адже мені можете оповісти! Я-ж тут нікого не знаю, тільки вас.

— Правду кажете.

А по хвилі:

— Коли така погода буде зо дві години, а дощ не стане знов надати, і вітер не оберне ся на північ, то нпні будем мати гарні лови.

Пізнійше:

— Бо то бачите, пане, і се, що я покинув то місце, і се, що я почав запивати ся, все те склало ся з таких важних причин, що я й тепер, згадавши ті часи, нераз питаю себе, чи то припадково не сніло ся мені. Але має житє одного гарного дня, а радше одної гарної ночі, розбило ся на двоє, і я немов збудив ся иньшим чоловіком. Я кажу се вам, бо ви не селянин, як всі тутешні люде. Ті мене висьміяли-б. Сказали би, що я внив ся. Але тоді, як се стало ся, я ще не тикав і чарки Арманьку, і в неділю ні... Отже — чотирнайцять літ було мені, як я став на службу в пана Бюльоза — нема з чим крити ся, можна єго назвати, сєго бідного пана. Пятнайцять літ уже,

як его нема в живих, а тепер і нема нікого, хто так звав ся-б. Его донька замужна в департаменті Жер, в околиці Міранд... Друга его жінка померла тому два роки. Її замок Бурдіно продали. Адже ви знаєте Бурдіно! Поверховий дім з двома чотирикутними вежами і з терасою при тенарійській дорозі, зараз за Крісер!

В замку Бурдіно за моїх часів жили: пан Бюгльоз, вдовець по першій жінці; панна Павля, котрій саме тоді скінчило ся п'ятнадцять літ; одно подружжя: Петро і Марія, він фірман а вона кухарка, і я; — мене ласкавий пан прийняв головно до ловів. Стрілець був не-абп-який — свій пан Бюгльоз! Польованя з нагінкою та з гінчими псами він не любив, хоч, як на те прийшло, і сам не пошдавав ся. За те лови на диких голубів — були ему найліпше до смаку. До дикого голуба, пане, коли ним занятися, то можна так привикнути, як до п'ятки. Я знав тут людей, що свої посади через те потратили, що нічого й не робили, все своє господарство з вітром пустили, щоби тільки полювати. Правдава пристрасть — от що! Але треба признати, що се гарне полюванє, красного і нема...

Пан Бюгльоз міг собі позволити такі лови. Виноградники, живиця, коркові дуби, все давало деякий дохід. Він мав до двайцять тисяч франків доходу... На півночі пан з такими доходами був би крайнім бідаком. Але в наших сторонах се вже найбільший богач, хто такий дохід має. Правда, пане?

— Правда, Цезаре!

— А я вам і заприсягну ся, що в Бурдіно таки добре жили. Богаті Парижане думають, що вони вже Бог зна як по паньски їдять, коли їм їх великий злодій і разом кухар подасть обід, здовбаний раз два за годину, і до того вино Бордо, що его курили в Берсі. Уже я волю наші сторони, де дома годують баранів, де волове м'ясо мусить двайцять чотири години лежати в бразі з Арманяку в кухні під попелом, під доглядом господині. Пан Бюгльоз був би ніколи і не рунув ягняти, не плеканого двома віццями, щоби було товетійше.

Цезар задумав ся на хвилю над тим колишнім, розкішним житєм, а потім без ніякого переходу говорив далше:

— Панна Павля була собі дівчина як золото, як селяне кажуть. Дуже делікатна і висока, а біла така, що такої тепер тут і не найдеш. Її біле волосся було так м'яке м'яке та кучеряве, як пух, а груди мала легко заокруглені, — зовсім так, як у дикого голуба. А як вона любила наші степи! Чи погода, чи дощ, чи вітер, все була на степі; хоч сама яка делікатна, а не бояла ся нічого. Мені здасть ся, що книжок, фортепяну і всіх дівочих розривок вона не любила. Чого-ж ви хочете, мати відумерла її ще цілком маленькою. Виховали її пан і слуги... Он що!

Але горда була вона при тім всім. Якби був чоловік її заціпив, то мабуть зараз роздерла би єго. А як вона казила ся, коли що не діяло ся по її волі! Кілько то кулаків дістав я від неї між очі, правду вам кажу, як мене тут бачите, а кілько разів оперезала мене по литках або по плечах своєю іспанською троєтнною з срібною головою, коли я зараз не послужив їй, в чім треба! Ба, але я був рад, коли вона мене била. Вона-ж таки не могла без мене обійти ся. Цезара і сюди треба і туди! „Цезаре, принеси мені гніздо!“ „Цезаре, возьми рожен і вбий щура у моїй комнаті!“ „Цезаре, завяжи мені стяжки на черевиках!“ „Цезаре, ось сидять дикі голуби, потягни за шнурок! Скорше, ти, худобо!...“ Бо й вона любила полювати, моя молода нані. Цілими днями, пане, просиджував я так коло неї, зачайвшись на диких голубів — так як ми тепер коло себе сидимо. Вона вміла їх зваблювати так, як ніхто пнший. Удавала їх крик дуже добре, сей крик, знаєте, коли голуби несуть ся. Бру-у-у-ру!... Так се вдавала, що птахи вилазили з ріжних закутків ліса і слухали. Ніхто так не потрафив, як вона. Сама знала той спосіб, і більше ніхто.

Цезар замовк... Здалека дійшов до нас шелест крил на слітнім повітрію.

— Стадо — воркнув Цезар. — Може випустити наших голубів на приману?

Голуби, що мають приваблювати пнших, то дикі голуби з об'ятими крилами і стрілець випускає їх малими ходами поміж галузем на те місце, де лежить сітка з зерном.

— Ще ні!... Вони ще далеко... От коби то я вмів так кликати їх, як панна Павля!... Але так ніхто не вдасть, як вона.

Шелест крил затихав, віддалював ся і вкінці замовк. Ми слухали ще кілька хвиль. Вітер шумів у верхах ялиць. Цезар оповідав далі:

— Тих ність літ, що я пережив на замку Бурдіно, то був найкрасний час у моім життю. Подумайте лише: діліський день молода панночка коло мене, а гарна така, що я такої на півночі ніколи й не бачив, — і вона поводила ся зі мною, як з братом... Еге, пане, як із своїм братом. Раз скалічив я собі ногу серпом; і вона сама ходила коло мене там у моїй комнаті на горниці; приходила, розв'язувала перевязки, мпла рану і завязувала. Не треба й казати, за те був би я за нею і в огонь скочив. „Цезаре — сказала вона мені — я люблю тільки свого батька, лови на диких голубів і тебе!“ Вона не хотіла виходити замуж. Насьмівала ся зі всіх панничів в околиці, що лаяним оком кидали на її віно. „Знаси, тату, я волю Цезара, як їх!“ говорила вона звичайно папови Бюльбоз. Вже-ж я знав, що вона жартує собі, але мене і се тішило.

Так ото, жили ми дуже добре в Бурдіно, і були би жили так довго, як коркові дуби, якби Бюльбозови не прпвиділо ся, що его болить горло, і якби лікарі не вислали були его до Котере. Спершу був я дуже радий, що остав ся сам з панною Павлею... Вона не хотіла їхати з батьком до Котере, три тижні господарювали ми самі на замку. Її було тоді двацять один рік, а мені двацять; я був би й її пальчика не доторкнув ся без дозволу. Але так весь час, в місяці серпню, мати молоду дівчину коло себе — се мене упоювало, пане. Я здурнів і не знав, що і як говорити. Я був би щасливий і мав охоту плакати. Вона страх тішила ся, як мене побачила в такому настрою. Нераз, коли ми на ловах були, в такій буді, як ось та, екпляла ся вона так, що волосся тикала мені під сам ніс, а на карку мала такий делікатний пушок, як у диких голубів... і все те робила вона тільки на те, аби бачити, як я блідну і тремчу.

Минув час курації і пан Бюгльоз вернув до дому з двома дамами, з якими там познайомився — одна стара, що також на горло лічила ся, і її донька, вже вдова, — з сорок літ було їй. Пан Бюгльоз, що в своїм замку не видав ніколи ніяких гостей, задурив ся в тій вдові, коли вона сиділа коло него при table d'hôte. І не була вона така богата, казали; і гарна не була, — груба така з червоним лицем. Неприємна, не подобала ся мені. В замку Бурдіно все було для неї, не так як треба, бо вона, каже, з Ош, з міста. Служба не порядна, в хаті не чисто, панна не добре одягнена, і не внадає, щоби зі мною ходила — Бог знає, чого ще не видумувала. Що й казати, панна Павля не була з того рада. Вона майже не говорила з ними, хіба при їді. „Коли вони обі не заберуть ся, Цезаре — казала мені — то я сама заберу ся з Бурдіно...“ Через місяць вони відїхали. Але пан Бюгльоз відвідував їх і в Ош. Зійшло на таке: ти до мене в гості, я до тебе в гості, так тягло ся шість місяців, а потім пан Бюгльоз заявив донці, що женить ся з сею грубою вдовою. Панна не сказала на те нічого. На другий день пішли ми на дикі голуби. Було се в лютім, день такий хмарний, як нинішній, памятаю так добре, якби се тільки вчора діяло ся.

— Слухай, Цезаре, — сказала вона — я заберу ся з Бурдіно, коли та жінка стане тут панею. Заберу ся, разом з тобою!

— Зі мною, панно? А то куди?

— Куди хочеш. Я вже повнолітна. Мاستок мамі то мій, я вольна. Заберім ся звідси. З краю не вийдемо, але осядемо як найдалше від Бурдіно, деєь там, коло Піренеїв. Там також є ялиці і дикі голуби. Куплю собі хату в лісі. Будемо разом жити, так як тут, знаєш, коли мого батька тут не було.

— Ох, панночко!

— Чому-ж ти так впрямив очі на мене?

А потім сильно почервоніла і каже: — Розуміє ся, ми поберемо ся. Адже я тебе далеко більше люблю, ніж ти, що я мала за них виходити замуж.

Що-ж ви на то, пане, адже я був молодий, а панна Павля така гарна. Я стратив розум. „Добре, кажу, завтра

заберемо ся обоє...“ Вона мене стала цілувати і я її цілував. Дикі голуби могли собі тоді безпечно хоч якими стадами перелітати понад сіткою... Мені було не до ловів. Я був у раю. Аж вечером вернули ми у замок. Пан Бюльдоз, відколи залюбив ся, не дбав ні про доньку, ні про мене. Закн ми розійшли ся, нанна Павля наказувала мені, щоб я рано-вранці очікував її у прогадні Коделлеон, а звідти мали ми йти пішки до найблизшої стації залізничі. Двадцять кілометрів, — то була для нас дрібничка.

Пішов я до своєї комнати і поклав ся в ліжку, не вечерявши. Спав довго і не сніло ся мені нічого. Збудив ся, вже була перша година рано... „Ану, забрай свої манатки, — сказав я собі — скоро сьвіт мусиш іти в дорогу...“ І саме в ту хвилю, пане, коли я собі таке сказав, мені якби хто серце розбив на двоє. Чую, що я повинен забрати ся сеї нечи з замку, але сам, — не побачити вже мені ніколи ні Бурдіно, ні панни Павлі! Як мені се могло прийти на думку, коли я спав, того я не знаю вам сказати. Але тепер розумів я добре, що годі зробити так, як ми вечером умовили ся. Не тому, щоби панні не ставало відваги, щоб вона слова не додержала... Вона була би так зробила, як казала. Але саме так і не повинно було бути. Панна не повинна буда виходити замуж за Цезара, що не знав добре й читати, що не мав гроша при душі і був з роду селянин. Ні, так не повинно бути. Але я знав, що нехай мені тільки нанна скаже, то зараз її послухаю — і тому мусів сам утікати, чим скорше, не промовивши і слова до неї.

При сьвічці звязав я свої манатки в клунок. Не було того добра багато, не треба вам і казати, бо я звичайно носив зелену ліберню, що мені панна казала зробити, — а її не міг же я з собою забрати з замку. Я плакав гіркими слезами і слези капали на мої дахи та мочили їх як дощ. Зірвавшись, оглянув я ще добре комнату, що її тепер покидав. Була маленька, під самим дахом, в літі було тут дуже горячо, а в зимі добував ся сюди часом дощ, бо дахівки не приставали добре до себе. Але тут зазнав я щастя. Зійшов я по сходах, з черешками в руках, аж на поверх, де спала панна. Притулив уха до дверей. І від-

диху її не було чути, так легко віддихала вона: як маленька пташнина яка. Я поцілував двері. Поцілував сукню, що лежала на кріслі перед сими дверми, бо рано мали її чистити. Край спідниці був заболочений від нашого проходу в лісі. Я здрапав, кілька міг, сеї землі наших стнів, і багато ще здрапав, що причинило ся до її маленьких черевичків. Сю грудку землі завинув я в хустину і сховав. Я її й тепер ще маю, пане... Потім вийшов я на подвірє. Цей знали мене і не гавкали... Вийшов я з Бурдіно і побіг просто, скоро, скоренько, в цілком протинний бік від Коделсону. О десятій годині перед полуднем онинив ся я в одній місцевості, де не було ані ялиць, ані дубів — і тут сказали мені, що я зайшов до департаменту Міронд...

Ні, пане, вже ми нині не побачимо диких голубів; бачите, вітер обернув ся на північ...

Останні слова вимовив Цезар голосом чоловіка, що хоче звернути розмову на що иньше, на теперішнє, побалакавши хвилю про минувшину. Але я вдав, що не добре чув єго.

— А потім? — спитав я — що потім з вами стало ся?

— Потім, кажете? Се вже не цікаве. Я заробляв на хліб наймитом на дворах. А далі пішов до артилерії. Вело ся мені не дуже добре. Як то кажуть, туга брала мене за домом. Одного дня — а се було на нівночі — завели мене камрати в шинок. Давай з мене як насмівати ся, що я такий смутний. Не минула хвиля одна друга, і я був няний. По няному я був щасливий. Тоді бачив я своє село, Крієр, Бурдіно. Полював на дикі голуби, дихав запахом білявого волося панни Павлі. І тоді було мені добре. Але коли похміле минуло ся, я знов почував себе самотнім і чужницем між людьми. Тоді я почав наново пити. Тай так то було.

Цезар замовк. Дивив ся на небо, що роз'яснювало ся над нашими головами; від північного вітру розбивали ся помалу хмари і відкривали синє холодне небо, змште начисто дощем.

— І вернув ся я сюди, — сказав він ще, — довідавшись, що вона вийшла за муж і вже тут не живе. З того часу я вже ніколи не бачив її. Тай здаєть ся мені, що мені вже було би байдуже...

Хвилинка мовчання довкола. Потім розляг ся здалека свист.

— Се ваш фірман, пане, приїхав забрати вас на залізницю, — сказав Цезар. — Можемо йти. При північнім вітрі сьогодні і так нічого не зловимо.

Він зложив долоню в трубку, приложив до губи і відповів у ту сторону, звідки свист прийшов:

— Ааа-у-у!

Переклав *О. М.*

Злочинець Сальва́.

Виривки з повісти Еміля Золя „Paris“.

I. Г н і з д о.*)

Пер хотів зараз сповнити порученє аббе Роза. Він пішов вулицею де Новрен здовж хребта Монмартра, дійшов до вулиці де Соль і спускав ся в низ по її крутому спохові по той бік Парижа, поміж мурами порослими мохом. Три франки, що держав у руці в кишені своєї сутани, проймали його ніжним зворушенєм і при тім глухим гнівом на неножиточність милосердя. Та в міру того, як він сходив усе низше, по пригірках, по безконечних рядах сходів і бачив гнізда нужди, щось почало хапати його за душу, безмежне співчутє здавлювало його серце. Тут був ся цілий повний квартал, що припирав до широких вулиць проложених по збудованю великого костела Сакре-Кер. Високі міщанські дома вже піднімали ся посеред спустошених городів на руїнім терені, ще обгороженім пар-

*) Героєм сеї найповійшої повісти є той самий аббе Пер Фроман, що був героєм повістей „Lourdes“ і „Rome“. Вернувши з Риму до Парижа Фроман займаєть ся ділами милосердя і за намовою старого філіантропа, аббе Роза, іде відвідати старого, хорого робітника Лявева, що живе в великій робітницькій квартирі при вулиці де Соль. Тут він зустрічаєть ся з механіком Сальва і його сімею і робить ся свідком пригод описаних в його ряді майстерних епізодів, що є одною з найкращих частин нового твору великого французького натураліста. Ті епізоди, з деякими скороченнями, ми й подаємо нашим читачам. — *И Ф.*

канами. Своїми ситими, свіжо вибіленими фасадами вони додавали ще більше понурого, прокаженого вигляду тим старим, обшарпаним будівлям, що ще стояли побіч них, тим підозреним шинкам помальованим кровавою фарбою, тим гніздам страждання в чорних, брудних будівлях, де купами тіснила ся людська худоба. Сьогодні під нахмареним небом болото покривало брук виїжджений возами, відталь промочила мурн ледоватою вохкістю і важкий сум так і висів над усім тим брудом і терпінням.

Пер дійшовши аж до вулиці Меркаде, вернув назад. Впевнивши ся, що не помиляється, він на вулиці де Соль увійшов на подвірє якоїсь казарми чи шпиталю; до сего подвір'я припирали три неправильні будівлі. Само подвірє, се була кльоака, де в часі двомісячних острих морозів мусіли збирати ся всі нечистоти; тепер усе те роставало і обридливий сопух ішов із сего ставка несказаної брудоти. Будівлі були на пів розвалені, входи до сіней зівали отворами мов льохн пивниць, побиті шибки були нозаліплювані шматками паперу, обридливі лахн висіли мов хоругви смертн. Внутрі шопи, що служила за поменканс для сторожа, Пер побачив якогось каліку, обгорненого в якійсь безіменний обривок старого покрив'яла на коней.

— Тут у вас живе старий робітник, що зветь ся Ляев. Котрі сходи, котрий поверх?

Каліка не відповів нічого, а тільки витріщив неспокійні очн передяканого ідіота. Певно сторожнха пішла десь до сусіди. Хвилю аббе чекав, а далі побачивши на подвір'ю малу дівчинну, зібрав ся на відвагу і перейшов на пальцях на другий кінець кльоакн.

— Моя дитинко, не знаєш ти, де тут живе старий робітник, що називає ся Ляев?

Дівчинка, котрої худеньке тіло одіте було тільки в одну сукеночку з рожевого перкалю, трясла ся від холоду; її рученята покриті були заморозинами. Вона підвела своє ніжне личко, гарне помно наморожених струпів.

— Ляев? Ні, не знаю, не знаю...

І мимовільним жестом жебрачки вона простягла свою бідну, закостенілу і поранену ручку. А коли він дав їй

маленьку білу монету, вона побігла поперек болота, мов веселе козеля, сьпіваючи острим голоском:

— Не знаю, не знаю, не знаю!

Він надумав ся йти за нею. Вона щезла в одних із тих роззявлених сїней і він полїз за нею по темних, вонючих сходах. Їх ступні були на половину повиривані і такі слизькі від відпадків городини, аж треба було держати ся засмальцьованого шнура, що служив замієць поручя. Але всі двері були позамккані, він надармо стукав то до одних, то до других, а тільки за остатніми почув якийсь приглушений рик, немов там лежав запертий якийсь лютий звір. Вернувши на подвірє він завагав ся, потім пустив ся на пнїші сходи. Сим разом його оглушили проймаючі крики, мов крики різаної дитини. Він пішов на той крик і опинив ся перед просторим відчиненим покоем, в котрім дитина, полишена сама і привязана до маленького стільчика, певно на те, щоб не впала, рипіла без переестанку. Він знов вернув, збентежений; його кров стїнала ся, коли бачив стїлько бідности і занедбаня.

Та ось надїйшла якась жінка, несучи в запасці кілька бараболє. Він запитав її, та вона невірнo зирнула на його сутанну.

— Лявев, Лявев, не можу вам сказати. Коли-б тут була сторожиха, вона може сказала би вам... Знаєте, тут пятеро сходов, чоловік не може знати всіх, а при тїм жильці мїняють ся так часто... Та от загляньте ще на оті середні сходи.

Ті середні сходи були ще обридливїйші від пнїшних: ступні новиходжувані, мури липкі, немов покриті потом трївоги. На кождім закруті з виходків ішли заразливї смроди, а з кождої кватирки чути було плач, сварки, страшенну бридоту горя. Одні двері відчинили ся з дускотом і показав ся чоловік тягнути жінку за волосє, а в покою плакало троє дрібних дїтей. На внєшїм поверєї в отворенїм покоїку він побачив схоровану, закашляну дївчину, з грудьми вже зівялими, що швидко гойдала в руках немовля, щоб не плакало, бо вона — розпука! — не мала в грудях молока. А в другїй кватирї побіч прошиб його серце від трьох ієтот, на пів одягнених у якісь лахи;

х літ ані пола не можна було розпізнати; в комірці зовсім одій вони їли разом з одної миски якусь сербавку, якої-б пєн не були хотїли їстї. Вони ледво підвели голови, пробурчали щось і не відповіли на його питання.

Пер хотїв уже знов вертати, але вийшовши на самий верх, у входї до коридора він попробував ще остатній раз астукати до одних дверей. Йому відчинила жінка, котрої юзчіхране волосє вже було припорошене сивиною, хоч їй певно не було ще й сорока літ. Її виблідлі уста, виплазані очи, ножовкле лице, все виявляло крайню втому, кпїсь занепад і вічну трївогу перед невмолимою нуждою. Зона перелякала ся, побачивши сутанну і пробулькотїла неспокійно :

— Вїйдїть, вїйдїть, панотче!

Але мужчина, котрого Пер не бачив зразу, робїтник, аож з яких сорока літ, високий, худий, лисий, з блїдо-рудими вусами і рїденькою бородою, метнув ся ворожо, немов з глухою погрозою, що викине пона за дверї. Та він заспокоїв ся, сїв коло кульгавого столика і нриняв вид, юв і не бачить нічого. А що в покою була ще дївчинка льондинка, одинайцяти або дванайцяти літ, з подовгастим, агїдним личком і з тим розумним та троха пристаркуваним поглядом, який надає дїтям велика нужда, то він покликав її і держав між колїнами, немов бояв ся, щоб вона не доторкнула ся до сутанни.

Хоч у Пєра серце стискало ся від сєго привитаня від сєго виду глибокої розпуки сєї сїм'ї в голїй і нетоленїй квартирї, від виду чорної безрадности тих трьох ют, то про те він зважив ся таки запитати :

— Чи не знаєте, панї, в сьому домї старого робїтника на імя Лявева?

Жінка ще тремтячи ізза того, що відчинила йому дверї, се, як видно, не сподобало ся її мужови, боязко пробувала залагодити справу.

— Лявєв... Лявєв... Ні. Сальва, чи чуєш? Може ти наєш його?

Сальва тїлько здвигнув плечима. Але мала дївчина е могла промовчати.

— Слухай-но, мамо Теодоро! А може се Фїльзоф?

— Старий робітник, маляр, — мовив далі Пер, — хорий дідусь, що не може робити.

Мама Теодора зараз догадала ся.

— А так, се він, се певно він! Ми називаємо його Фільзофом, таке прозвище дали йому в сьому кварталі. А про те може й справді він називається Лявев.

Сальва підняв один пястук до стелі, к небу, немов протестуючи против жорстокости сьвіта і Бога, що дає здихати з голоду старим робітникам, мов окаліченим шкапам. Але він не озивав ся і знов потонув у понурій, глухій мовчанці, в тій страшній задумі, в якій був тоді, коли вийшов аббе. Він був механіком і вперто глядів на торбу зі своїми знарядями, що лежала перед ним на столі. Се була невеличка шкуряна торбина, в котрій сторчало щось, певно якийсь виріб, котрий треба було віднести. Він думав мабуть про довге безробітє, про свою даремну погоню за якою небудь працею протягом сих остатніх двох місяців лютої зими. Або може він марив про недалеку кроваву пімсту голодоморів, бо його великі, сині очі бігали несамовито і горіли тими підпальними мріями. Нараз він побачив, як його дочка взяла торбину і хотіла отворити її і заглянути до середини. Він увесь затремтів, nobлід від наглого зворушення, а потім промовив не то ласкаво, не то прикро :

— Селінко, дай-но ти сему спокій! Я-ж тобі наказував не доторкати ся до моїх знарядів.

Він узяв торбу і дуже обережно поклав її за себе, під стіну.

— Чи сей Лявев жие на тім самім поверсі? — запитав Пер.

Мама Теодора боязливим поглядом питала поради у Сальва. Вона не була за тим, щоби з попами поводити ся грубо, коли вони завдають собі праці і приходять, бо-ж від них нераз можна заробити пару су. То-ж коли побачила, що Сальва знов потонув у своїх чорних мріях і зволяв їй робити що хотіла, зараз готова була провести його.

— Коли хочете, панотче, я проведу вас. Він отут на кінці коридора, але треба знати дорогу, бо там ще треба пройти кілька сходів.

Селіна чуючи розривку, висмикнулась зміж батькових колін і також пішла проводити сьвященика. А Сальва лишив ся сам в тій комірці бідноти і стражданя, несправедливості і гніву, без огню, без хліба, в погоні за палкими мріями і знов його очи вдивляли ся в торбину, немов би в ній, побіч його струментів, лежали ліки для цілого сьвіта.

Справді треба було пройти кілька сходів, поки під проводом мамі Теодори і Селіні Пер не онинив ся в якійсь тіній комірчині під самим дахом. Се була клітка в обширі кількох квадратних метрів, де навіть годі було стояти просто. Сьвітло доходило тут тільки через дахове віконце завбільшки з табакерку, але коли сніг засипав шибку, треба було лишати двері на розтвір, щоб бачити що небудь. Замість сьвітла входив до хати мороз і сніг, що таяв і канав крапля за краплею та заливав поміст. По довгих тижнях острого морозу чорна вохкість проймала все своєю дрожою. Ось тут то, без стільця, навіть без кусника якої дошки, в куті голого помоста, на купі обридлого лахмітя лежав Лявев, мов на пів здохлий зьвір серед купи нечистоти.

— Отсе він, — промовила Селіна своїм сьпівучим голоском, — отсе й є Фільзоф.

Мама Теодора похилила ся, щоб послухати, чи він ще живий.

— Еге, ще дихає, здаєть ся — спить. О, коли-б йому що дня попоїсти, був би зовсім здоров. Та ба, у него нема нікого, а коли чоловікови сїмдесять літ, то найліпше було-б йому кинути ся в воду. В його ремеслі, при малюваню покоїв, нераз уже пятьдесятилітній не може працювати на драбинах. Зразу він знаходив роботу в партері, потім йому пощастило ся бути сторожем при будівлях, але все те урвало ся, звідусіль його повиганяли і отсе вже два місяці, як він прийшов і залаг у отсїй клітці, щоб умирати. Властитель ще якось не відважив ся викинути його на вулицю, хоч певно мав би охоту. А ми, сусіди, ну, що-ж? принесемо йому часом трошка вина, кришку хліба. Але коли у самих нема нічого, то як його давати иньшому?

Пер вдивляв ся з переляком у сю страшенну руїну, в те, що зробили з чоловіка пятьдесять літ праці і нужди

і суспільної несправедливості. Помалу він міг розпізнати сиву голову, помарнілу, сплющену і опоганену — цілковита розвалина праці і безнадійності, відмальована на людському лиці. Розчіхана борода покривала лице і надавала йому вигляд старого, давно нечесаного коня, вилиці поробилися скісні, бо в них не було ані одного зуба, очі скляні, ніс нависав аж на самі уста, а надто сей вираз худобини знесленої важкою працею, кульгавої, покаліченої, здатної хиба на скітник.

— Ах, бідна людина! — тремтячи промовив сьвященик. — І оттак дають йому самому, без помочи вмирати з голоду! Не візьмуть його до якого шпиталю, до якого дому притулку!

— Ну, — відповіла мама Теодора своїм жалібним, повним резігнації голосом, — шпиталі є для хорих, а він не хорий, він по prostu конає з вичерпаня сил. А при тім він не все є чемний. Ось недавно приходили, щоб узяти його до азіля, але де тобі! Не хоче вмирати в заперті, дає тих, що його вговорюють, а при тім про него йде лиха слава, що він не і лихословить на буржуазію. — Та вже, Богу дякувати, він швидко буде вільний.

Пер нахилив ся побачивши, що Лявев широко отворив очі, промовив до него лагідно і оповів йому, що приходить від одного приятеля і приніс йому троха грошей, щоб собі купив, чого йому найбільше треба. Побачивши сутанну старий зразу пробурчав якусь грубу лайку, але не вважаючи на крайнє ослабленє, в ньому ще обізвав ся добрий гумор паризького робітника.

— Ну, в такім разі я випив би чарку вина, — промовив він виразним голосом, — і з'їв би шматок хліба, коли є за що, бо отсе вже два дні, як я не мав нічого в устах.

Селіна була готова принести і мама Теодора післала її з грінши аббе Роза по хліб і по літру вина. Потім дождаючись вона оповіла Перови, що Лявева мали взяти до „Притулку інвалідів праці“ — се є такий милосерний заклад, де предсідателькою є баронесса Дювілляр. Але коли розвідались добре про його жите і вдачу, то надумались мабуть инакше і лишили його на божу волю.

— Я знаю баронессу Дювілляр, піду до неї ще сьогодні, — скрикнув Пер, у котрого краяло ся серце. — Се-ж неможливо лишати довше сего чоловіка в такім положеню.

А коли Селіна вернула з хлібом і вином, вони всі троє підняли Лявева, посадили його на купі його лахмітя, дали йому їсти і нити, потім лишили побіч него решту вина і хліб, великий чотирофунтовий бохон унімнувши його, щоб не з'їв його відразу, бо може подавити ся.

— Ви, панотче, лишили-б мені свою адресу, може прийдесть ся де про що завідомити вас, — мовила мама Теодора, коли вони були перед її дверима.

Пер не мав своєї візитової карточки і всі троє вийшли до покою. Тут був Сальва вже не сам. Стоячи він розмовляв по тихо, дуже живо, дуже близько уста до уст з якимсь молодим, може двацятилітнім парубком. Сей парубок, сухорлявий брюнет, з волосем підстриженим як щітка і з ледво засіяною бородою, мав ясні очи, простий ніс, тонкі губи, бліде і дуже інтелігентне лице, засіяне кількома веснянками. Він тряс ся в своїй поношеній сурдутині, а чоло надавало йому вираз твердої волі і впертості.

— Панотець хоче лишити мені свою адресу — задля Фільзовофа, — лагідно толкувала ся мама Теодора затрівожена тим, що застала товаришів.

Ті товариші зирнули на сьвященника, а потім один на одного з якимсь страшним виразом. Нараз вони перервали свою розмову і ледовий холод наляг від стелі по покою. Сальва взяв знов дуже обережно свою торбину з причандалами, приперту до стіни.

— Що-ж, виходиш? Ідеш знов шукати праці?

Він не відповів нічого, а тільки гнівно махнув рукою, немов хотів сказати, що не хоче вже праці, коли праця стільки часу не хотіла його.

— А все таки постарай ся принести що небудь! Адже знаєш, у нас нема нічого... О котрій годині вернеш?

Новим рухом він відповів: верну, мовляв, коли зможу, а може й не верну зовсім. Та не зважаючи на його геройські зусилля, сльози бризнули з його непевних, синіх очей, що палали мов огники. Він ухопив свою дочечку Селіну,

обняв її міцно, поцілував мов божевільний, а потім пішов геть, з торбою під пахою, а за ним пішов його молодий товариш.

— Селінко, — мовила мама Теодора, — дай панотцеві свій оловець! Прошу, панотче, сядьте ось тут, буде вам вигідніше писати.

А коли Пер сів при столі на кріслі, де сидів Сальва, вона говорила далі звиняючи нечемність свого мужа.

— Він не злий чоловік, але зазнав занадто багато прикростей на своїм віці і се зробило його троха шорстким. Так само й отой молодий парубок, що ви бачили його, Віктор Маті. Також такий невдачник. Молодий хлопець, добре вихований, має гарну науку, а його мати, вдова, має лиш тільки, що їй вистає на прожиток. А-но, що робити? Розуміть ся, що се побаламутило їм у головах і вони балакають про те, щоби цілий сьвіт висадити в повітрі. Я неприхильна до таких думок, але прощаю їм, о, радо прощаю!

Стривожений і зацікавлений усім тим невідомим і страшним, що бачив довкола, Пер не квапив ся писати свою адресу, але слухав і спонукував її до дальшого оповіданя.

— Якби ви знали, нанотчику, сего бідного Сальва! Знайда, без батька і матери, він бігав по вулицях і мусів зразу хапати ся за всяку працю, щоб жити. Потім виробив ся на механіка і то дуже доброго, впевняю вас, дуже дотепного і роботящого. Але він уже тоді мав усякі ідеї, сварив ся, намовляв товаришів до страйку і через се не міг ніде загірті міся. Вкінці, маючи трийцять літ, він зробив дурницю і подав ся з якимсь винахідником аж до Америки. Сей визискав його там так, що по шістьох роках він вернув хорий і без гроша при душі. Треба вам знати, що він мав за жінку мою молодшу сестру Леонію, та вона вмерла ще заким він поїхав до Америки і лишила йому маленьку Селіну, що мала всего рік від роду. Я жила тоді при своїм чоловіці, Теодорі Лябіт. Се був муляр... Не хочу хвалити себе, але я надармо осліплювала свої очи за шитвом, він бив мене, так що я нераз мов нежива лежала на помості. Вкінці він покинув мене і втік з двадцятилітньою дівчиною; се зробило мені більше приємности, ніж

горя. А коли потім Сальва вернув із Америки і застав мене саму з його маленькою Селіною, котру він повірив мені при своїм від'їзді і котра називала мене мамою, то вийшло так, що ми почали жити разом, бо годі було інакше. Сльобу ми не брали, але що-ж діяти, панотче? Се все одно.

Та про те вона була троха заклопотана і говорила далі, щоб доказати, що у неї є порядні свояки.

— Я не мала щастя, але у мене є ще одна сестра, Гортензия, замужем за урядником, паном Хретенно, і живе в гарній квартирі на бульварі Рошнуар. Нас було три з другого подружя: Гортензия наймолодша, Леонія та що вмерла, і я найстарша. Мені на імя Поліна. У мене ще є з першого материнного подружя брат Ежен Туссен, старший від мене на десять літ, також механік, що від війни працює при одній фірмі, в фабриці Грандідіє, сто кроків відси, на вулиці Меркаде. На лихо йому нритрафив ся недавно серцевий удар. А в мене очи ослаблені, я зопсувала їх шпючи по десять годин денно. А тепер не можу навіть латки принити, зараз засліплюють мене слъози. Я шукала місця до послуги, але тепер уже не нахожду й сего; нещастє завзяло ся на нас. Оттак ми зовсім звели ся ні на що, темна нужда тай годі! Нераз сидимо два і три дні не ївши, живемо як собаки, що кормлять ся тим, що знайдуть припадково. А в додатку ті два остатні студені місяці! Ми мерзли так... нераз думали вечером, що в ранці вже не збудимось. Що-ж діяти?... Я ніколи не була щасливою. Зразу мене били, а тепер моє минуло, мене кинули в кут, жию і сама не знаю по що.

Її голос почав тремтіти, її червоні очи забігли слізми, і Пер зрозумів, що ся чесна, але невласновільна жінка, вже немов вимазана з життя, в подружю без любови, віддана на ласку долі, оплакує ціле своє істнованє.

— О, я не жалую са на Сальва, — говорила вона далі. — Він чесний чоловік і думає тільки про те, щоб усіх зробити щасливими; не пє, працює коли може. Певно, він працював би більше, якби менше займав ся політикою. Годі диспутовати з товаришами, ходити на збори і рівночасно бути в варстаті. Се його хиба, нема що мовити. Та про те він може справедливо жалувати ся, бо годі уявити

собі таке завзяте нещасте, як те, що переслідує його. Все завзяло ся на него, все толочило його. Навіть святий здурів би; тож легко зрозуміти, коли такий бідолаха, такий нещасливець попадає в стеклість... Від двох місяців він стрітив тільки одну добру душу, одного вченого, що живе там на верха, на горбі і називаєть ся Гійом Фроман; отсей дає йому інколи деяку роботу, так що нам вистас бодай на юшку.

Пер здивував ся не мало почувши імя свого брата і хотів далі розпитувати її, але якесь дивне чутє, якась неясна діскреція і боязнь заставила його мовчати. Він дивив ся на Селіну, що прислухувала ся стоячи перед ним, німо, з поважним, хоровитим лицем. А мама Теодора бачучи, як він усміхаєть ся до дівчинки, вимовила ще одну увагу:

— Еге! Думка про отсю дитину головно доводить його до скажености. Він обожає її і різав би всіх людей, коли бачить, як вона йде спати без вечері. Вона така чемна, вчила ся так добре в міській школї! Та що, тепер у неї нема навіть сорочки, нема в чім іти до школи.

Пер написавши вкінці адресу всунув пятифранкову монету дівчинї в руку і бажаючи загородити ся від усяких подяк він промовив поспішно:

— Будете знати, де шукати мене, коли мене запотребуете задля Лявева. Але я ще сьогодні по полудни займу ся його справою і надію ся, що ще сьогодні вечір його заберуть відси.

Але мама Теодора не слухала сих слів і розпливала ся в подяках. Натомісць Селїна, здивована тим, що в її долонї найшла ся пятифранкіока, промовила:

— Ой, бідний татко! Він побіг, щоб десь роздобути пару су! Може-б побігти і сказати йому, що на сьогодні маємо дещо?

І свьященик, уже в сїнях, почув відповідь жінки:

— Він уже далеко, коли пішов. Може ще верне.

Коли Пер утікав із сего страшного дому стражданя, з розбурханою головою, з серцем побитим турботою, він на своє диво наткнув ся знов на Сальва і Віктора Матї, що стояли поруч у кутї огидливого подвіря, серед заразливих сопухів кльоаки. Вони зійшли в низ і тут вели далі

свою розмову перервану в покою. Вони розмовляли шепотом і дуже швидко, уста до уст, з якимсь завзятем, що палало в їх очах. Але почувши стук кроків вони пізнали панотця, і нараз зробили ся зимні і спокійні і не мовлячи ані слова більше, обміняли ся важким стиском рук. Віктор пішов у гору на Монмартр. Сальва вагав ся з видом чоловіка, що запитує судьбу. Потім випрямивши своє висохла тіло перетомленого і виголоднілого робітника він скрутив на вулицю Меркаде і несучи під пахою свою торбину з причандалами пішов в напрямі до Парижа, на зустріч лютей долі.

В одній хвилі у Пера блисло бажане побігти за ним і крикнути йому голосно, що його дочка кличе його. Але та сама неясна дискреція і боязнь обхопила його, та глуха певність, що ніщо не спинить того, що кому присуджено.

(Конець буде).

З французького переклав *Іван Франко*.

З „Жебрацьких пісень“ Жана Рішпена.

І. Старий заяць.

Сей дід мов заяць с'рий весь,
Що хліба просячи плетесь,
Що нині тут а завтра десь,

Куди йде? Відки? Годі знать.
Хай траф жене, де хоче гнать,
А він шлап-шлап від хат до хат.

Днесь босий, завтра без чобіт,
В руках вишневий бук від літ,
Дальш ніж візник зайде він в сьвіт.

У мріях — миль не лічить зір
По тих шляхах, що тнугь простір
Аж ген там до тих синіх гір,

Що мріють десь в далечині,
Що-ранку дальші, осяйні,
А вечером не близші, ні.

Так без ушину тюна він
Незбутній мрії на здогін
Аж до мети, що зветь ся скіп.

Край шляху він колись засле,
Жнець-голод мов стебло зіжне,
Ніхто не сплаче, не зітхне.

В траві простягнешь горілиць
Він зорить в небо до зірниць,
Що сяють повні таємниць.

Ах, може там в горі є та
Його надій і мрій мета,
Що тут манить і відліта.

Ах, може пристань там така,
Куди ся чайочка хитка
Свій біг кермує від віка.

Коли в неділю він клячить
Край брами церкви і мовчить,
То серцем в гору він біжить.

О, там обіцяний куток!
Для жебраків без сорочок
Стіл ситий, ложе з подушок.

І певно-ж сей бездомний кміть
Рад скоком в гору полетить,
Хоч зараз мав би к сему хіть?

Як раз! Сей струпішілий пняк,
Сей вязень — пута йому в смак,
Вмирать не хоче! От дивак!

Він плаче, просить і блага,
Гне плечі, шию простяга,
Цілує землю за шага.

Він райських ще не прагне втіх,
В неситих жадощах своїх
Рад земний смакувати гріх.

В бардові ось без накриття
Він згадує, рад мов дитя,
Всі радощі свого життя.

Як він маленьким ще гуляв,
В якісь дворі притулок мав,
При теплій печі в кухні спав.

Як потім бігав цілі дні
В зелені місяці літні,
Рвав дикі рожі запашні.

Як в марті в барвінковий час
Він в гаю обіймав не раз
Дівочий стан, найкращу з всіх прикрас.

Як щасте дбало на прочуд,
Щоб мав він все тепленький кут
У стирті сїна в зимну лють.

Як иив він сьвіжеє вино,
Як любо в горло йшло воно,
Як борщик смакував давно.

І як то добре швендять скрізь...
Хоч ти чужий, жебрак, не бійсь,
Усякий їсти дасть, надійсь!

Який то люд той добрий є,
Прийме старця в житло своє,
Що сам їсть, те й йому дає.

Нїде, і в небесах мабуть
Не ліпше бідним, як ось тут
На сій землі! Коб ще добуть

До завтра! — дума бідний дід.
Не хочеть ся топтати слід
В той иньший, невідомий сьвіт.

Ах, бо в житю добра так много,
Що дїд сей, пес, жебрак, усього
Жалкує, хоч не мав нічого.

З французького переклав Іван Франко.

З КНИЖОК
В. КАСЬКОВА

Число

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПРЕТЕНДЕНТ.

ПОВІСТЬ

Марк-Твайна.

XI.*)

Перших кілька днів Трасі не покидала гадка, що він в краю, де „праці і хліба для всіх доволі“. Він, для вигоди, добрав навіть до того мелюдию і сьпівав собі її по-тиху; але з часом справа почала ставати неясною, а мелюдия спершу притихла, а врешті і зовсім замовкла. Його першим старанєм було дістати посаду висшого урядника при міністерстві, де придалась би йому осьвіта з Оксфорду. Одначе на се не було ніякої надії. Знанє не здало ся тут ні на що; політичне значіне без знаня мало тут десять разів більшу вартість. В нім відразу видко Англійця, а се вже-ж не промовляло за ним в політичнім огнищи народу, де обі партії прилюдно стояли за справу Ірляндців, а нишком її проклинали. З одягу був пастухом і се — в очи — будило для него пошану, але місця введнати не могло. Одначе, у хвилию нерозваги, він сказав собі самому, що буде сю одєжу носити, поки не догляне його властитель або приятелі властителя і поки не поспитають його за гроші, а сумліне не давало йому від сеї постанови відступити.

*) Див. IV, V і VI книжку.

Під кінець тижня справа почала приймати вигляд доволі поганий. Він вганяв ся за роботою по всім усюдам, виявляючи щораз то скромніші вимоги; врешті прийшло ся йому добивати ся роботи, що її міг би надіяти ся чоловік без спеціального знаня, з виїмком розбиваня каміння і иньших грубих механічних робіт, — але не дістав ніде ні місяця, ні навіть обіцянки.

Він обертав механічно картки свого дневника, і, отсе, очи його зупинили ся на першій записці по пожежі:

„Я сам не сумнівав ся ніколи, що в мене є хист до такого житя, і тепер не міг би сумнівати ся про се ніхто, хто-б міг побачити, де я проживаю, хто-б міг зрозуміти, що я не нарікаю ні крихти на сей кут, а чую ся в нім спокійним і вдоволеним, як перший-ліпший пес був би вдоволеним в такій дірі. Чинш — дваїцять пять доларів на тиждень. Я сказав, що почну з самого дна, і додержав слова.“

Дрож пройняла його і він скрикнув:

— Що я собі думав! Чи-ж отсе вже дно? Весь тиждень зійшов мені на мріях, а тимчасом росли єї страшні видатки. З сим треба зараз покінчити.

Він вирівнав зараз рахунок і пішов винайти дешевше мешканє. Прийшло ся йому шукати далеко і пильно, але доказав свого. Від него зажадали пів нята долара наперед; за се мав постіль і страву на тиждень. Добродушна, тяжко запрацьована газдиня завела його вузкими, незастеленими сходами на третій поверх до його комнати. Там стояли дві постелі на дві особи, а одна на одну особу. Доки не трафить ся новий чиншівник, йому вільно було спати на одній з подвійних постель самому, і за се не жадали осібної доплати.

І так могли від него тепер жадати, щоб він спав з чужим чоловіком! На саму гадку про се йому робило ся слабо. Мрс. Марш. — газдиня була дуже приязна і висказала надію, що її дім припаде йому до вподоби — він подобав ся всім, казала:

— А всі вони гарні хлопці, один в другого. Роблять, правда, трохи крику, та се їх ціла втіха. Сі двері, як бачите, ведуть до другої комнати, і вони всі раз у тій,

раз у другій комнаті; горячими ночами сплять усі на даху, коли нема як раз дощу. Вони виходять туди в міру, як робить ся горячо. Весна така ранна, що вони вже спали там дві чи три ночі. Як хочете, можете вийти і вибрати собі місце. Крейду знайдете під комнном, там, звідки випала цегла. Возьміть лише крейду і — ну, адже-ж ви вже се нераз робили?

— О, ні, ще ніколи!

— Ну, очевидно, що не доводилось, що й казати! В західних степах стілько місця, що не треба відзначувати ся; се-ж річ певна. Ви відзначіть лише крейдою де небудь на блясі місце ще незачеркнене, завбільшки як простирало; отсе й буде ваше леговище. При зношеню і виношеню простирала і подушок міняєте ся з своїм товаришем; або, знаєте, умовте ся, як вам догідно, щоб один зносив, а другий виносив. Ви полюбите сих хлопців; з ними, винавши друкаря, можна все жити по дружньому. Се той, що спить на поединчій постелі — чудна людина. Ви, думаю, не наклонили-б його спати з другим, хоч би і дім горів. Вірте мені, я так на вітер сего не говорю, лише знаю певно. Вони з ним робили пробу; винесли одного вечера його постіль і коли він коло третьої години вернув домів — був тоді при ранішнім виданю, а тепер є при вечірнім — для него було місце лиш коло коваля; і чи повірите, що він зробив? просидів, кажу вам, аж до рана. Вони кажуть, що він трохи несповна розуму, то ні; він Англієць, — а вони страшні диваки. Ви мені сего за эле не беріть. Ви — ви Англієць?

— Так.

— Я так думала. Зміркувала се, знаєте по чім, що ви вимовляєте эле слова, в котрих приходить „а, але з часом відучите ся сего. Він дуже добрий хлопець і пристає трохи з практикантом від фотоґрафа, затикачем шпар і корабельним ковалем, що працюють в Доках; з иньшими вже ченше. На ділі, хоч се тайна і иньші про се не знають, його батько був доктором, а знаєте, кільки се в Англії значить; у нас доктор, коли ним і є, ще не дуже великий чоловік. На тім боці инакше. І так сей хлопець поварив ся з батьком, загнівав ся, приїхав до сего краю

та зараз спершу пізнав, що треба або працювати, або вмєрти з голоду. Був, бачите, на університеті і уявляв собі, що тут усе для него відчинєне — як кажєтє?

— Ні, я лиш так — зітхнув.

— І в тїм ціла його хиба. Ну і він трохи не згинув з голоду. А був би, думаю, загинув зовсім певно, коли-б якийсь друкар чи хто там не був над ним змилосоєрдив ся і не нриняв його на хлопця до друкарні. Так він вивчив ся ремєсла і тоді було все, як має бути. Раз він уже трохи не скинув пихи з серця; ще трохи і був би перепросив ся з батьком — та чого-ж ви раз-враз зітхаєтє? Що з вами? Чи моє балаканє — —

— О, зовсім ні! Прошу вас, говоріть далі, радо слухаю.

— Так, бачите, він був тут десятиє лїт; йому тепєр двайцять вісім років, але він ніяк із себе не вдоволєний і не може освоїти ся з тим, що є механїком і товаришусє з механїками, будучи, як кажє мені, джєнтельмєном. З сєго виходило-б зовсім яєно, що ніби то вони не є джєнтельмєнами, але я не така дурна, щоб сєго кота з мінка випускати.

— Чому? Що-ж було-б у тїм злого?

— Злого? Вони-б його побили, не правда-ж? А ви як? Ви, очевидно, побили-б також. В сїм краю не дайтє собі нікому сказати, що ви не джєнтельмєн. Ох, Господи, що я кажу? Два рази нехай подумає той, хто відважить ся раз сказати, що пастух від коров не джєнтельмєн.

В комнату вїйшла тепєр дуже сьміло і звичайно, чєпурна, жвава, струнка і дуже гарна дївчина, лїт коло вісімнайцяти. Одягнєна була дешево, але чисто і принадно, а коли чужинєць схопив ся, мати кинула на його лице погляд, що питає, якє зробила дївчина вражїєне, і дожидав ознає зачудованя і подиву.

— Отсє моя донька Гєтті — ми кличємо її Пусс. Сє новий столовник, Пусс. — Сї слова сказала не вєтаючи.

Молодий Англїєць уклонив ся незручно, згідно зі звичаями свого народа, своїм віком і житєм в штучних та трудних обставинах; бо в зачудованю виступила його вроджєна, незмінна вдача, що не знала очевидно, як пово-

дитись з покоївкою або дідичкою готелю для механіків. Його друге я, се я, що признавало рівність усіх людей, було би справило ся краще, коли-б не було захоплене і вибите з рівноваги. Дівчина не звернула на покліннякої уваги, лише витягнула руку і привитала чужинця приязно словами:

— Як ся маєте?

Потім підійшла до умивальні, повернула сюди й туди головою перед останками дешевого зеркала, що висіло над нею, послинила пальці язиком, поправила невеликі кучері, що були начесані на чоло, і стала порати ся коло посуду.

— Ну, мені треба йти, — сказала господиня, — незабаром уже час на вечеру. Розгостіть ся як дома, пане Трасі, як буде готово, почуєте дзвінок.

Господиня пішла спокійно, не велівши вийти з комнати ні одному, ні другому. Молодого чоловіка зачудовало трохи, як жінка, що видалась такою чесною і поважною, могла бути така нездогадлива, і сягнув по капелюх, щоб лишити дівчину саму. Але вона сказала:

— Куди йдете?

— Ну, ноки-що ніде, але скоро я тут на заваді — —

— Чому? Хто каже, що ви на заваді? Сідайте — скоро будете на заваді, я вас попрошу уступити ся.

Вона тепер стелила постелі. Він сидів і приглядав ся її зручній і пильній роботі.

— Хто вам отсе сказав? Треба мені, думаєте, цілої комнати, щоби застелити одну або дві постелі?

— Ну, тут не в тім саме діло. Ми тут далеко на горі, в пустій комнаті, самі, а що ваша мати вийшла...

Дівчина перервала йому мову щирим сьміхом і сказала:

— Нема кому мене боронити? Господь з вами, я-ж без сего обійду ся. Не бою ся. Я лякалась би, якби була сама, бо мені страшно духів, не вибираю ся того. І не вірю я в духів, лиш от так страшно мені їх.

— Якже ви можете їх бояти ся і в них не вірити?

— Я сама не знаю як, — того я не можу зрозуміти. Знаю лиш, що так є. Те-ж саме і з Меджі Лі.

— Хто се такий?

— Одна з столовниць. Молода пані, що робить у фабриці.

— Працює у фабриці?

— У фабриці обуви.

— У фабриці обуви; і ви звете її молодою панею?

— Якже-ж, їй лиш двацять два роки. Як мені її звати?

— Я не думав про її вік, лиш про титул. Діло в тім, що я приїхав з Англії, щоби втіти від штучних форм — бо штучні форми йдуть в парі лиш зі штучними людьми — і надібую тут те саме. Се мені прикро. Я надіяв ся, що у вас лиш мужчини і жінки; всі собі рівні; ніяких різниць стану нема.

Дівчина стала з подушкою в зубах над відчиненою скринею і гляділа на него знід лоба трохи зачудованими очима. Вона опустила подушку і сказала:

— Якже-ж: адже тут і є всі рівні. Де ви бачите які різниці стану?

— Коли звете робітницю молодою панею, то як назовете жінку президента?

— Назву її старою.

— О, ви бачите лиш різницю віку?

— Тут годі найти яку иньшу, о скільки я бачу.

— Так кожда жінка у вас пані?

— Певно, що так; кожда гідна поважання.

— Так, се кидає краще світло на справу. Певно, що коли сей титул даєть ся кождому, то тут нема ніякого лиха. Титул виходить на образі і кривду лиш тоді, коли його признаєть ся лиш деяким вибраним. Але, місс...

— Гетті.

— Місс Гетті, будьте щирі; признайте, що його не кождий дає і не кому будь. Богатий Американець не скаже своїй кухарці: пані, не правда-ж?

— Так, се правда. І що-ж з того?

Він здивував ся і збентежив ся трохи, що його так хитро обдуманий аргумент не викликав ніякого значного успіху.

— Що з того? — сказав він. — От що: рівности і тут даєть Біг, і в Американців не краще з того боку, як в Англіїців. В дійсности нема тут ніякої різниці.

— Що вам прийшло до голови? Ви-ж самі сказали, що в титуті є лиш се, що в него вкладаєть ся. Приймім,

що сей титул звучить замість: пані — чистий. Ви мене розумієте?

— Відай розумію. Замість казати про жінку нані, ви вставляєте „чистий“ і кажете: „чиста особа“.

— А вже-ж. В Англії панство не каже про робітників пан і пані?

— Ні!

— А робітники не кажуть собі між собою пан і нані?

— Певно, що ні!

— Коли-б ви отже ужили иньшого слова, не було-б тут ніякої різниці. Гордовиті називали-б чистими лиш себе самих, а иньші пристали-б з покорою на сей спосіб говореня і не називали-б себе чистими. Сего у нас нема. Кождий признає себе панею або паном і думає, що ним є; йому байдуже, чи иньший думає про него инакше, доки того не скаже голосно. І на вашу думку, тут нема різниці? Адже-ж Англіїці хилять ся і подають ся, а ми ні. Чи-ж тут нема різниці?

— Тут є різниця, про яку я не подумав, се признаю. Одначе, коли хто сам себе зове панею, то ще не...

— На вашім місци я не говорив би більше.

Говард Трасі повернув голову, щоби побачити, хто се такий втрутив отсю замітку. Був се низький чоловік, літ до сорока, з сірим волосєм, без бороди, з лицем покритим веснянками, але живим і інтелігентним, одягнений в дешево, що правда, чисте, хоч заношене убранє. Він увійшов з нередної комнати через сїни, де лишив свій капелюх, а в руці держав щербату і полупану посуду до митя. Дівчина підійшла і взяла посуду.

— Я вам принесу. Ідїть лиш д. Берров і скажіть се йому на розум. Се новий столовник д. Трассі, — а ми саме скінчили там, де розмова почала ставати для мене трохи надто вченою.

— Дуже вдячний, коли ласка, Гетті. Я сам ішов позичати від хлопців.

Він сїв вигідно на старій скрині і сказав:

— Я слухав вас і се мене зацікавило. І, як сказав, не говорив би дальше на вашім місци. Невже-ж ви не бачите, до чого ви дійшли? Не всяка ще пані, що сама себе

зве панею. Отсе ви хотїли сказати. Але кажучи се ви, як бачите, надибали ще одну ріжницю, про яку вам не сни-до ся, се-б-то: хто має право так себе звати? По тім боці*) дваццять тисяч людей на міліон іменує себе панамі і панями, а девять сот вісімдесять тисяч приймає сю ухвалу і ковтає ганьбу, яка на них спадає. Адже-ж, коли-б вони на се не пристали, се не було-б привілеєм, а мертвою буквою. По сім боці приступає дваццять тисяч сих, що хотїли-б відрізнити ся, до урн і вибирає себе панамі і панями. Та не кінець на тім. Девятьсот вісімдесять тисяч приходить, вибирає себе також панамі і панями і таким чином стає ними цілий нарід. А скоро цілий міліон признає себе панамі і панями, так і привілей тим самим упадає. Звідти виходить повна рівність і вона дійсно існує. Тимчасом по тім боці, по ухвалі безконечно слабих і за згодою безконечно сильних панує така сама повна нерівність — така дійсна і абсолютна, як наша рівність.

З початку сеї бесїди Трасі сховав ся був просто в свою англійську шкаралупу, хоч тепер від кількох недїль відбував гіркі вправи в поведженю з простою голотою і розмові грубими словами. Але не гаючись, покинув її знову і незабаром, заки бесїда скінчила ся, його шкаралупа відчинила ся ще раз і він силував ся освоїти ся з добродушним звичаєм простих людей, мішати ся по дружньому свобідно і без занрошеня в розмову других. Сим разом не дуже се була трудна справа, тому, що усьміх, голос і поведженє сего чоловіка були милі і привітні. Трасі був би зараз полюбив його, коли-б не факт, якого він ще сам не зауважив — факт, що люде не були ще для него рівними на ділі, лише в теорії; його розум се бачив, хоч він, сам собою, ще того не відчував. Се було те саме, що з вірою Гетті в духи, лиш на відворот. В теорії Перров був йому рівним, але його очевидно вражало, що той давав се по собі пізнати.

— Хочу вірити, — сказав він тепер, — що те, що ви сказали про Американців, правда, бо у мене кілька

*) „По тім боці“ (Атлантицького океана), се-б-то в Англії, вислов уживаний в Америці і в Англії.

разів будили ся сумніви. Мені бачилось, що рівність не може панувати там, де ще уживають ся кастові назви. Але ці назви певно не мають в собі нічого образливого; вони зовсім нейтральні без значіння і нешкідливі, скоро стають безперечною власністю кожного з осібна в народі. Приходжу до пересвідчення, що каста оснований ся тільки за загальною згодою тих, що стоять поза її кружком. Мені бачилось, що вона повстає і розвиваєть ся сама. Аж тут виходить, що вона сама лише повстає, а дальший її розвій піддержує лиш погорджена нею маса, що могла-б її кожного часу розв'язати, прийнявши ті-ж самі назви.

— Те-ж саме і я думала. Ніяка сила не здержить трийцяти мільйонів Англійців, щоб вони не іменували себе завтра князями і княгинями і щоб себе так не кликали. І до шести місяців всі дотеперішні князі і княгині покинуть свій звичай. Варто би се спробувати. Навіть саме королівство не остояло-б ся перед таким поступком. Жменю тих, що протестували-б, заглушив би сьміх трийцяти мільйонів. Се-ж Геркулян в норівнаню до Везувія. Минуло-б других вісімнайцять віків, заки-б отсей Геркулян по таким катаклізмі віднайдено. Що значить у нас на полудни полковник? Нічоґієїнько! А се тому, що там самі полковники. Ні, Трасі (Трасі здрігнув ся), в Англії не назве вас джентельменом ніхто, скоро ви самі так себе не назвете. І скажу вам, що самі обставини, се-б-то широке і загальне признанє, яке каста яко-така находить у людей, ставляє часом чоловіка в зовсім фальшиві положеня. Людина поступає, бачите, несвідомо, тому, що так її виховано і вона над тим ніколи ні думає, ні застановляєть ся. Чи здужаєте уявити собі, щоб Маттергорнови*) приносило честь се, що якийсь маленький англійський горбок зверне на него увагу? Га?

— Звісно, ні!

— Ну, так нехай же хто небудь, у кого всі глузди дома, попробує уявити собі, що Дарвінови се честь, коли на него зверне увагу князівна. Се так чудно, що — ну,

*) Маттергорн (Mont-Ceroin), гора в Швайцарії 13.901 стіц висока.

просто годі собі й подумати. Все-ж таки подобалось би се Мемнонови,*) що статуя звернула на него увагу; се він сам каже. Така система може довести самого Бога до того, що він готов виречи ся свогого божества і його зневолити; така система, на мою думку, не здала ся ні на що і її треба би викоринити.

Згадка про Дарвіна викликала літературну диспути і ся тема так одушевила і заняла Баррова, що він для більшої свободи і вигоди скинув сурдут і говорив далі, поки з гуком, шумом і галасом не увійшли мешканці комнати і почали товпити ся, бороти ся, мити і забавляти ся всілякими иньшими способами. Він зачекав ще хвилю, попросив Трасі, щоб зволів розгостити ся в його комнаті, користати з його бібліотеки і завдав йому пару особистих питань:

— Яке ваше ремесло?

— Та, ну, кажуть, що я пастух від коров, хоч я не пастух. Я не маю ніякого ремесла.

— А чим заробляєте на житє?

— О, чим небудь, се-б-то я готовий працювати при чім небудь, коли-б міг найти роботу, хоч поки-що мені не повело ся найти ніякої роботи.

— Може я вам в дечім поможу; спробую з охотою.

— Дуже вам подякую. Мені вже наскучило шукати.

— Га, певна річ; з чоловіком доволі погано на сьвітї, коли в него нема певного ремесла в руках. На мою думку вам не стає не так книжної осьвіти, як більше практичного знання. Не знаю, що саме думав собі ваш батько. Вам треба було вивчити ся якогось ремесла, найти собі доконче якесь ремесло. Та нехай там. Я чую, що вам трафить ся якась робота. Лиш не бануйте за домом. Се не здало ся ні на що. Побалакаємо про се і оглянемо ся за чимсь. Якось то буде. Заждіть мене, зйду з вами на вечеру.

Тимчасом у Трасі збудило ся для Баррова дуже приятне почутє і він готовий був назвати його другом, коли-б не приходило ся йому так нагло переводити в діло свої теорії. Він, на кождий спосіб, був вдоволений з його

*) Мемнон, син Еоса, князь Етіопів, мав збудовати великі обеліски і піраміди в Єгипті.

товариства і йому зробило ся на серці лекше, ніж спершу. Він був також цікавий пізнати роботу, що дала Варрову нагоду пізнати так багато книжок і лишила йому тільки часу до читаня.

XII.

Небавом у глибині дому дзвоник почав скликати на вечеру, і його голос набирив сили в міру, як піднімав ся в горішні комнати. Він ставав тим голоснішим, чим більше підходив у гору, а коли до него прилучила ся біганина цілої валки столовників по незастелених сходах, то просто заглушувало чоловіка. Шляхта не мала звичаю так іти до стола, а вихованс Трасі не привчило його віддавати ся такій галасливій дикій утії і одушевленню. Він мусів признати ся, що в тім надзвичайнім виразі звірячої втіхи було щось, до чого йому треба було вперед привикнути, заки міг з тим згодити ся. Без сумніву, йому-б не сподобало ся се ніколи, і він бажав собі, щоб сей перехід був лагідніший, більше повільний, а не такий яркий і наглий. Берров і Трасі сходили за юрбою крізь щораз острійшу задуху від старої капусти і інших подібних запахів; запахів, що трафляють ся лише в дешевих, приватних готелях, і які раз понюхавши, коли небудь годі забути; запахів, що розпізнаємо відразу по довгих літах, хоч ніколи ми їм не раді. Трасі єї запахи душили, мерзили, він ледви дихав. Одначе запанував над собою і не сказав нічого. Зійшовши на долину, вони увійшли до просторої їдальні, де при довгим столі сиділо трийцять п'ять до сорока людей. Вони посідали на своїх місцях. Вечера вже була розпочала ся і від одного кінця стола до другого ішла дуже жива розмова. Обрус був з грубого матеріялу і мав на собі густі плями від кави і товщу. Ножі і вилки були желізні з кістяними держаками, ложки виглядали на сталеві, бляшані або з якогось подібного матеріялу. Чарки на каву і чай були найпростійшого, найтяжшого і найтревальшого виробу. Вся столова застava була дуже проста і дешева. Коло тарілки кожного з столовників лежала спора і груба пайка хліба і можна було помітити, що кож-

дий жалував її, немов би не мав надії дістати другої. Здовж стола стояла носуда з маслом; в кого були довгі руки, міг її досягати, осібних тарілок з маслом для кожного не було. Масло може і було доволі добре, стояло собі тихо і гечно, одначе пахло трохи більше як треба, хоч ніхто не звертав на се уваги, ані не був з того вдоволеним. Головною стравою на вечеру була горяча мішанина бульби і мяса, що зостало ся з кількох попередних обідів. Сеї страви дістала ся кождому спора пайка. На столі було кілька великих подумисків крайної шинки і трохи нншої, менше важної їди, як консерви, сирий сир і таке иньше. Було також доволі кави і гербати некогольного рода, з брунатним цукром і кондензованим молоком, але нікому не було полишене до волі і вподоби брати собі отсе самому; молоко і цукор виділювано кождому по ложці. При вечері услугували дві муринки, що вештали ся між столом і креденсом дуже жваво, голосно і енергічно. При роботі помагала їм дещо молода дівчина Пусс. Вона приносила і відносила столовникам каву і гербату, але щоб сказати правду, проходилась радше для забави, як для пожитку. З деяким жартувала. Хлопців зачіпала замітками, що їй самій, і, судячи по признаню і оплесках, якими її нагороджувано, видавались очевидно і другим дотепними. Більша часть хлопців любила її очевидно, решта тужила нишком за нею. Куди звернула ся, туди приносила щастє, що малювало ся на лиці вибраного; рівночасно задавала смутку, що падав ніби тїнь на лиця иньших і покривав їх хмарою. Ні одному з тих своїх другів не казала „пан“, лиш кликала їх „Біллі“, „Том“, „Джон“, а вони кликал її „Пусс“ або „Гетті“.

Д. Марш сидів при столі на чільнім місци, його жінка на остатнім. Він мав до шістьдесяти літ і був з роду Американцем. Але коли-б був прийшов на свїт лиш місяць швидше, був би Іспанцем. Він і так врешті виглядав на Іспанця. Його лице було дуже темне, волосє сильно чорне, а очи не лиш надзвичайно темні, але і проникливі і було заразом в них дещо, що вказувало, що вони вмють при нагоді блиснути і пристрастним блиском. Він був згорблений, лице було в него поздовжне і загалом він не робив милого

вразіня. Був, бачило ся, вдачі не дуже товариської, і о скільки можна було судити з вигляду, зовсім противної як його жінка, в котрої видко було материнську прихильність, лагідність і доброту. Найліпшим доказом на се було, що всі молоді люде і жінки кликали її тіткою Ракель. Цікаві очи Трасі спочили тепер в своїй мандрівці на однім зі столовників, що його при обділюваню страви були поминули. Він був блідий і виглядав так, неначе-б лиш недавно встав з постелі і мав як найскорше лягти в неї знову. На його лиці знати було смуток. Хвилі сьміху і розмови розбивали ся об него безслідно, неначе-б він був водною скалою, а слова і сьміх правдивою водою. Він звісив голову і виглядав засоромлений. Ріжні жінки позирали на него нишком, від часу до часу на пів трівожними, повними співчуття очима; молоді хлопці очевидно жалували молодого чоловіка, хоч співчуте виявляло ся не вчинками, а виразом і не давало ніякої надії. Але більша часть зібраних була до молодика і його смутку зовсім байдужа. Марш сидів, понуривши голову, та під тінністими бровами можна було бачити злобний блиск його очей. Він придивляв ся до того молодика з очевидним вдоволенєм. Він поминув його не з не уваги і всі при столі очевидно знали в чім діло. Пані Марш дивила ся на се дуже нерадо. Вона виглядала так, якби проти свого пересьвідчення надіяла ся, що стане ся щось неможливе. Та отсе неможливе не надходило і вона врешті зважила ся промовити та пригадати мужеві, що Нет Бреді не подано ірійського біґосу.

Марш підняв голову і сказав з іронічною чемністю:

— Ей, не подали, справді не подали? Що за шкода! Я не розумію, як я його пересліпив. Ач, він мені мусить вибачити. Ви, Д—ес—Бакстер—Баркер, мусите мені вибачити. Я — гм — думав про що иньше, забув вже про що. Прикро мені лиш, що се трафляє ся тепер при кожній їді. Але ви, д. Баркер, будьте ласкаві не зважати на дрібний недогляд з моєї сторони. Се може мені часом лучити ся, а особливо тоді, коли хто — гм — коли хто, кажу, залягає від трох тижнів з чиншом. Ви знаєте, в чім діло, розумієте мене? Отсе вам ваш ірійський біґос

і — гм — я несказано радий з того, що можу вам його подати, хоч надію ся, що приймете сю ласку з такою втіхою, з якою вам її подаю.

Кров вдарила на бліді щоки Бреді, розлила ся аж по самі уха і виски, але він не сказав нічого і почав споживати свою страву серед прикрої загальної мовчанки і в почутю, що очі всіх спочили на нім. Барров шепнув до Трасі:

— Старий лиш сего ждав; він ні за що в світі не пропустив би такої нагоди.

— То звірство, — сказав Трасі. Потім подумав собі ось що, з наміром вписати се пізнійше в дневник:

„Справді тут кождий дім то републіка, де всі люде собі рівні, коли вони рівні де небудь на землі; нема отже сумніву, що я врешті подибав місце, якого вибрав ся шукати, і жию від тепер між мужами як муж, під такими самісїнькими як вони умовами, о скільки се можливо між людьми. Є тут при столі люде, що їх з сеї або тої причини поважають, і є тут бідняка, що його нехтують, поводять ся з ним байдуже і понижають його, хоч він провинив ся хиба тим звичайним злочином, що бідний. Рівність повинна була тих людей убагороднити. Я справді ждав сего від неї.“

По вечері Барров порадив вийти на прохід і вони пішли. Він мав в тім свою ціль. Хотів, щоб Трасі позбув ся того пастушого капелюха. Не мав надії, щоб особа так убрана могла найти роботу при якім небудь ремеслі. Барров сказав тепер:

— Ви, як бачу, не є пастухом від коров?

— О, ні!

— Ну, так, коли се не надто сьміле питанг, скажіть мені, де ви роздобули такий капелюх? Звідки він у вас взяв ся?

Трасі не знав добре, що на се відповісти, але врешті сказав:

— Ну, щоб багато не розказувати, мене приневолила непогода заміняти ся з одним чужинцем за отсей одяг, і я був би дуже радий, коли-б його знайшов, щоб відміняти назад.

— Так чому-ж його не знайдете? Де-ж він обертається?

— Не знаю! Мені здавалось, що найшвидше найду його, коли буду носити сей одяг далше, бо він доволі замітний щоб його пізнав, стрітивши мене на улиці.

— Зовсім добре, — сказав Барров, — решта одягу зовсім на се вистає, а коли він і не надто замітний, так все-ж не такий, як носять інші. Капелюх сховайте. Скоро свого чужинця стрінете, він нізнає решту свого одягу. Треба вам знати, що в такому центрі цивілізації сей капелюх чимало нерешкаджає. На мою думку і ангелови не повело-б ся в такій авреолі найти в Уешінгтоні роботу.

Трасі згодив ся замінити капелюх на який скромніший, вони всіли до запханого трамваю і станули разом з іншими на задній п'латформі. Коли тепер трамвай рушив жваво по шинах, двоє людей, що переходили дорогою, задріли Баррова і Трасі з заду і скрикнули нараз: „Ось він!“ Був се Сельєре і Гевкінс. Вони оба так остовпіли з утіхи, що заки здужали спам'ятати ся і задержати віз, він від'їхав за далеко і вони рішили ся заждати другого воза. Ждали хвилю; тоді прийшло Уешінгтонови на думку, що воза возом догнати годі і хотів наняти радше дорожку. Але полковник сказав:

— Подумай лиш, а побачиш, що все те непотрібне. Від коли я його зматеріялізував, можу правити його рухами. Я хочу мати його дома, заки самі туди зайдемо.

І сильно подразнені пустили ся до дому.

Оба други, замінивши капелюх, вертали звільна назад до гостинниці. Молодий чоловік розцікавив Баррова до крайности.

— Ви не були ніколи в Скалистих Горах? — питав ся він.

— Ні.

— Не були ніколи на стенах?

— Ні.

— Від як давно пробуваєте в сїм краю?

— Від кількох днів.

— Ви перед тим не були в Америці ніколи?

— Ні.

Тоді Барров подумав собі: які дивні форми приймають мрії фантастів? Ось молодець, що начитався в Англії про каубойсів*) і пригоди на стінах. Приїздить тут і купує собі одяг каубойса. Не маючи найменшого досвіду, думає собі, що видасться перед людьми за каубойса. Тепер, скоро його на тій невинній забавці зловили, соромить ся того і готовий свій намір покинути. За пояснене подає отсю заміну. Та се доволі прозора вигадка, зовсім прозора. Ну, та він молодий, ніде ніколи не бував, знає мало світа, без сумніву сантіментальної вдачі. Може йому се й видавалось природним, все-ж таки се був чудний вибір, дуже цікава вигадка.

Хвилю оба були заняті своїми думками; потім Трасі зітхнув і сказав:

— Мені не дає спокою справа отсего хлопця, д. Барров.

— У вас на думці Нет Бреді?

— Так, Бреді, чи Бакстер, чи як там. Господар прозивав його кількома ріжними іменами.

— О, справді; відколи Бреді став залягати з чиншом, він не жалує йому прізвиск. Се просто один з його способів глузovania, бо йому здається, що він у глузovanю великий.

— І чого-ж саме Бреді недостає? Хто сей Бреді, чим він є?

— Бреді є бляхар, молодий челядник бляхарський і доки не заслаб та не втратив роботи, йому поводило ся незгірше. Доки мав роботу, був дуже популярний, всі дома Бреді любили. Особливо старий просто гинув за ним, та відомо вам, що скоро чоловік утратить роботу і способи удержати себе при життю та поступати наперед, люде глядять на него і думають про него зовсім инакше.

— Ей же! Справді так?

Барров поглянув на Трасі зачудованими очима.

— Адже-ж розуміє ся, що так. Хиба-ж ви сего не знаєте? Не знаєте, що на ранену зввірину нападають все її товариші і други вбивають її?

*) Cowboy — пастух від коров на американській території.

Трасі перейняло студене і невідрадне почуте, коли подумав собі, що в республіці зьвірів чи людей, де всі свободні і рівні собі, недоля є злочином, а щасливі заклобують нещасних на смерть. Потім сказав голосно:

— Коли тут у готелю хоче хто мати приятелів і замість студеної байдужности зустрічати прихильність, треба щоб йому поводило ся добре.

— Еге, — сказав Барров. — Так воно справді. Така вже вдача у людей. Вони до Бреді байдужні, відколи з ним круто, і не люблять його так, як давнійше. Та не Бреді в тім вина, — він такий самий, як давнійше, така сама в него вдача і такі самі змаганя, лиш вони — ну, Бреді у них терном в сумління, як бачите. Вони знають, що йому належало-б допомогти, але за скупі на се; їм соромно і вони повинні би задля того зненавидіти себе самих; тимчасом вони ненавидять Бреді, бо він завдає їм сорому. Така, кажу, людська вдача. Отя гостинниця, то наче малий сьвіт; сама-ж історія стара, бо люде все однакові. В щастю нас люблять; в тім випадку здобути собі прихильність доволі легко, та нехай справа обернеть ся, вони так само легко звертають ся проти нас.

Благородні теорії і високі ідеї Трасі затьмили ся і захитали ся. Він питав ся, чи випадком не помилив ся він, що пустив свою власну долю на іграшку вітрам і взяв на свої плечі чужий хрест недолі.

Але він не хотів слухати сих гадок. Він викинув їх з голови і рішив ся йти жваво вперед, дорогою, яку собі визначив.

Виписки з його дневника:

„Живу вже від кількох днів в сім особливім улию. Не знаю сам добре, що про тих людей думати. Годі відмовити їм заслуг і чесноти, але у них є иньші прикмети і манери, які ледви можна стерпіти. Мені вони не можуть припасти до вподоби. Я запримітив зміну від хвилі, коли появил ся в моднім капелюсі. Пошана, яку віддавали мені перед тим, счезла нараз, вони стали приязні — більше навіть — стали фаміліярні, а я до фаміліярности не привик і бачу, що мені з нею не добре. Мені бачить ся просто,

що їх фаміліярність граничить часом з підлістю. До того можна без сумніву привикнути, все-ж таки се річ поки-що неприємна. Здійснило ся моє задушевне бажанє, я муж поміж мужами, в рівних обставинах з Томою, Діком і Гаррі,*^{*)} хоч все-ж таки се не те саме, що я собі уявляв. Мені бракує дому. Мушу просто признати ся, що мені тужно за домом. Притім, хоч не радо, мушу ще до одної річи признати ся: найбільше і найприкрійше відчуваю недостачу пошани, якої зазнавав я ціле житє в Англії і яка стала ся для мене просто потребою. Обходжу ся доволі добре без вибагів, богацтва і товариства, до якого привик, але пошани бракує мені і годї погодити ся з сею недостачею. Тут є і пошана і чолобитність, лише не мені їх віддають. Вона спливає на двох людей. Один з них величавий чоловік в середних літах, що був давнійше робітником оловяних відливів. Кождий рад, коли він на него зверне увагу. Повно в него самохвальства, афектації, самоуподобаня і граматичних блудів; при столі подобає на ворожбита: скоро отворить уста, ні один пес в псарни не важить ся гавкнути. Другий чоловік то полісмен при Канітомо. Він репрезентує нравительство. Поважанє, яке віддають двом людям, не дуже то різнить ся від того поважаня, якого зазнають графи в Англії, лише спосіб трохи иньший. Нема стілько сервілізму, хоч чолобитности тут чимало. Так, і знати тут духа підданих. Виходить, що в ренублиці, де всі рівні і свободні, новодженє і становище мабуть дає ранґу.“

(Далі буде).

З англійського переклав *Іван Петрушевич*.

^{*)} Тома, Дік, Гаррі — перший-ліпший.

БОРОТЬБА ЗА РЕФОРМУ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ.

I.

Справа реформи середньої школи не від нієї порушує думки свідчених людей, педагогів, родичів і політиків. Сего року порушено сю справу навіть в нашій соймі. У Відні радила над сею правою анкета скликана редакцією ново заложеного тижневника *Die Wage*“. Вважаючи справу реформи середніх шкіл вельми важною для цілої будучини і розвою нашої інтелігенції ми бажаємо ознайомити наших читачів з головними провідними думками, які сій справі висказують прихильники і противники реформи. Наочаток подаємо гарно і пристуно написану статю французького ритника Жюля Леметра, поміщену в 56 числі парижського „*Le Figaro*“ з д. 25 лютого бр. Статя, може трохи занадто одностороння, се титул: „Против павчання клясичних язиків“.

„Все вяжеть ся одно з одним — пише Леметр, — а справа французької кольонізації, як відомо, звязана з публичним вихованем.

„Я добре застановляв ся над ним і то довгі літа. Я придиляв ся молодим хлопцям і знайомим мені молодикам. Я запитував ам себе про те, що здобув завдяки греці і латині. І я дійшов до ого погляду, що навчане мертвим мовам, таке павчане, як воно одасть ся тепер, для 90% Французів є зовсім непожиточне.

„Від 25 літ позаводжено стілько важних і глибоких реформ програмах наукових, тільки навчане клясичним мовам лишило ся яке самісіньке, як було перед великою революцією. Що се зна-

чить? Усе змінило ся; наукові відкриття глибоко змінили обставини життя приватного чоловіка і цілих народів, навіть увесь зверхній вигляд сьвіта; промисл, торговля, гроші рішучо западали над сьвітом; ми зробили ся суспільністю демократичною і промисловою, котрій грозить або радше котру вже зруйнувала до половини конкуренція иньших могучих народів, — а про те діти нашого дрібного міщанства і багато дітей нашого простолюда віддають 8 або 10 літ на те, щоби вивчити і то дуже лихо те, чому колись отці Єзуїти вчили, і то дуже добре, в монархчій суспільности синів шляхти, висших урядників і упривілейованих верстов! Чи се не дивоглядний анахронізм? А віра в позитивність сего вихованя для теперішніх часів, чи се не фантастичний забобон?

„Та ні, я не посьмів би сказати се а ргіогі, колиб мене не впевнював у сьому мій особистий досьвід. Я-ж „бубнив“ латинчу і греку і до 22 літ видержав усякі экзаменн. Потім цілих 9 літ я був професором університету і сам перепускав через экзаменн сотки кандидатів. Я належу до тих, котрих називають „мандаринами“ і для того ніхто чейже не закине мені, що говорю про те, чого не знаю сам.

† „Ми — духові потомки Греків і Латинян. Розуміти їх мови, се значить — розуміти початки нашої власної, значить, лінше розуміти свою власну. Се значить держати спільність зі славною минувиною, тулити ся до сьвітлої традиції, розширити своє власне жите. Наука клясичних язиків, се найліпша дісципліна для нашого духа. Старинні літератури — се скарби широких ідей і благородних думок. Не дармож клясичні студії називали ся колись гуманітарними. З них ми черпаємо любов до краси, смак, почутє міри. Ті мови і літератури мають незрівнане педагогічне значінє“. І т. д.

„Ось що говорять прихильники. Ось що міг колись сказати і я сам. Бо чоловік чуючи, що говорять иньші, починає повторяти се й сам і тільки дуже звільна доходить до думок троха свобіднійших.

„Та сьогодні я не знаю ані одного слова по грецьки, а що найбільше три рази в році мені приходить ся прочитати десь щось по латині, — аджеж жите занадто коротке. Та може ті мови, котрі я занадбав сьогодні, полишали в моїй душі запас високих по-

чувань, з котрих я користаю й доси сам того не знаючи? Ска-
завши по правді, мені здаєть ся, що не лишили нічогосінько.

„Коли тільки мені пригадаєть ся який старинний твір, я за-
всїгда мушу признати ся, що не пізнав його безпосередно з пер-
вотвору. Він являєть ся мені завсїгда тільки через посередництво
тих богатих перекладів, які полишали нам французькі клясики та
через посередництво інтерпретацій сучасної критики. Навіть їх
краса робить ся для мене зрозумілою тільки тоді, коли порівнюю
їх з творами ближшими до нас.

„А якже то виглядає той преславний скарб широких погля-
дів і високих ідей, на котрі-б то мають монополь літератури
грецька і латинська?

„Не говоримо про Греків, котрих мовою навіть у вищих
школах володіють добре тільки деякі спеціялісти. Сим скарбом,
що має бути такий незрівняний і одинокий, є деякі сторінки Лю-
креція, в котрих цікаве те, що вони буцім то зближують ся до
дарвінізму; у Вергілія се є деякі уступи з Георгік, котрі певно
не варті того, що відповідні уступи у Лямартена або Мішле, та
оповідане про любов Дідони, певно менше вартне ніж любовні
сцени Герміони або Роксани у Расена; се в Горациєвих листах
та житева мудрість, яку бачимо у Беранже та Сарсе; се спиріту-
алізм близький до Кузенового в філософічних коміляціях Цице-
рона; се театральний стоїцизм у листах і трактатах Сенеки; се
Тацитова характеристика Нерона; се в кінці вчена але майже
завсїгда нудна реторика Тита Лівія. І більше нічогосінько! Алеж
се все зібране на одну купу ви знайдете у Монтеня, се все роз-
сипано щедро у наших писателів ХVІІ в., лиш іди та збирай!

„Ні, чую се добре, не Грекам і не Римлянам я завдячую
вироблене мойого серця і мойого розуму. Не Вергілію і не Цице-
ронови, не Сенеці і не Тіту Лівію, а ще менше Софоклеви або
Плятонови або тому розкішному Еврїпидови, котрий тим тільки не
подобаєть ся мені, що в ньому віднаходжу наш сучасний ділетан-
тизм. Я завдячую се поперед усього Євангелію, а далі клясичним
французьким писателям, таким як Монтень, Паскаль, Ля Брюєр,
може троха Руссо, Шатобріан, Лямартен, Мішле, Сент Бев, Тен
і Ренан.

„А про те я чим раз більше переконую ся, що не знаю ні-
чого. Я не знаю англійської мови, котрою говорить пів світа,
а німецької знаю так мало, що аж жаль сказати. Скажете може,

що моя річ була навчитись їх за молоду. Та чи моя тут вина, коли я до духової праці був досить тяжкий, тупий і весь час забирала мені наука тих мертвих язиків, котрих вивчене сьліпа традиція накладала на мене як обовязок і з котрих я пізнійше мав скористати так мало? І чи думаєте, що лиш я сам такий?

„Краса німецька і краса англійська, котрих бачу велике багатство, замкнені для мене. Я навіть не можу подорожувати з пожитком. Я забув ту дрібку природних наук і фізики, яку знав; мої члени отупіли і огрубіли; я не вивчив ся ніякої фізичної роботи ані ремесла і лишений десь на пустім острові я був би пренещасним Робінзоном. Я ще й доси чую те згорблене, якого набрав ся в гімназії при „вечірніх студиях“, що тягли ся нівчетверта години і кінчили день проведеній без повітря, без руху, де я набрав ся неправильного обігу крови за непотрібною грекою і латиною. Я тепер не здалий ні на що, хіба на писаря. Тай здатности до писаня я не завдячую латині, бо коли володію поправно рідною мовою, то все таки не маю претензії писати чистійше як Люї Вейо, що скінчив тільки „нормалку“, або як Жорж Занд, що зовсім не ходила до школи? Значить?...

„Лишаєть ся хіба одно: наука мертвих язиків має вартість як духова гімнастика. Але чомуж наука живих язиків і з того погляду малаб мати меншу вартість? О скільки можу осудити, німецька граматика красна і гармонійнійша в своїому багатстві від латинської а не уступає грецькій. А що до розумового і морального змісту старинних літератур, то він доходить до нашої молодіжи не тільки від наших клясиків, але також — і як же збогачений! — від писателів англійських, німецьких, італіянських, іспанських.

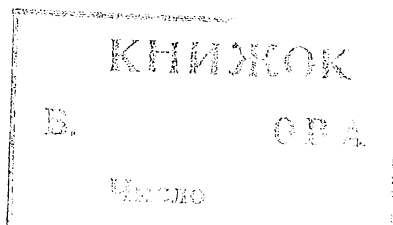
„Колиж отак пропадає добродійство, яке я мав мати з латини, пропадає для мене, що вмів її дуже добре перед 25 літами, то яку користь має вона давати для 90% наших гімназистів, що ніби то щось розуміють її, але не вміють добре і не можуть уміти?

„У наших педагогів не було відваги ані вичеркнути латину з програми, ані заховати шановні, випробувані методи, якими тільки й можна було вивчити її справді. Скасовано латинські вироби, латинські вірші, майже скасовано писане по латині. Я видів зошити і задачі кількох молодих людей — хоч сядь тай плач. Сеж ясно, що їх латина не придасть ся їм навіть на те, щоби

писати поправно по французьки, коли сего дару не мають з відки инде, або щоби зрозуміти латинізма у наших класичних писателів. А прецінь же се була занадто дрібна користь, зовсім не розмірна до того, що потрачено на неї.

„Таким робом вони подвійно стратили час, бо стратили його і не навчили ся мови, котра, колиб її були навчили ся, булаб їм майже ні на що не придатна. А сего часу можна було ужити лінше не говорю навіть, на вивченє живих языків, природничих наук, географії (се кождому аж надто ясно), — але хоч би на забаву, на гімнастику, на фехтованє, на що будь крім піятики“.

Подав Др. Ів. Франко.

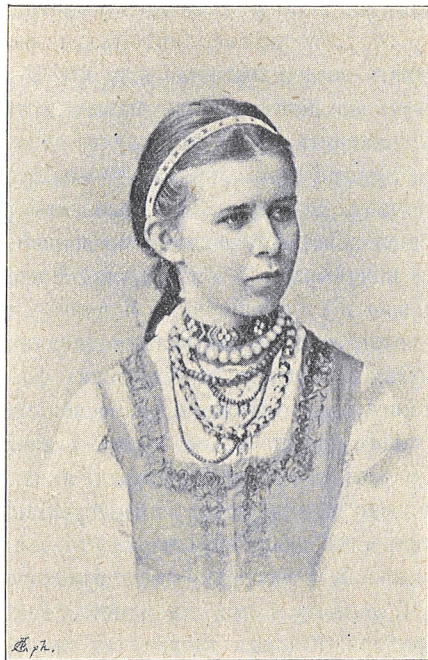

ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

Роздивляючи ся літературну фізіономію Лесі Українки ми бачимо, що вона тільки що закінчила першу добу свого розвою, її талант тільки що отряс ся з повивачів тої несамостійности, що путає кожного поета при перших его кроках. Він тільки що у-перве широко і сьміло розмахнув крилами до власного лету, тільки що показав себе в повній силі і показав нам, чого ми можемо ждати в будущині від сеї писательки. Здаєть ся, в таких разі критикови найліпше-б було подождати, поки той талант пройде більший шмат дороги, зазначить себе яркїйше, зачеркне, що так скажемо, свою власну лінію на нашій літературній ниві. Цевна річ, ми дуже радо подождали-б зі своєю студнею, як би знали, що доля позволить сему талантові промірити все те поле, яке він зазначив собі. Та на лихо умови нашої літературної праці такі важкі, а особисті відносини авторки зложили ся так сумно, що ми ледви чи дождемо ся від Лесі Українки всего того, що вона могла-б дати нашому письменству. Розумієть ся, ми горячо бажаємо, щоб вона дала як найбільше; кождий новий твір, який в остатніх часах виходить з під її пера, збогачує наше письменство новою перлиною. Та на горе остатні її твори, се такий голосний та страшний стогін примученої душі, якого не чуло ся у нас ще від часу киргїзьких думок Шевченкових. Сей стогін тим страшнїйший, що він не пливе з якогось пессимїстичного сьвітогляду, не є доктріною, а тільки є виразом безмірно болючих обставин, серед яких живе авторка і серед яких знаходить ся українське слово та всяка вільна, гуманна думка в Росії. Такий стан для історика — одна хвилинка, переходова доба, але для людини об-

дарованої горячим чутем і палкою фантазією він страшенно небезпечний. В такім подвійно безрадіснім стані нераз дуже сильні, навіть геніяльні натури ломають ся і падають. Критика може тут нераз зробити добре діло: піддержати писателя, загірті його, вневияючи, що его важких ридань не зрозуміли хибно і що его

Леся Українка.

слово збудило в серцях власне таку луну, якої він бажав собі. Ми бажали-б, щоб і наша студійка про дотеперішню поетичну діяльність Лесі Українки була не тільки інтерпретацією її таланту для ширшої громади, але також словом щирого признання і заохоти для авторки, піддержкою на її важкому шляху.

I.

Нема нічого цікавішого для критика, як слідити крок за кроком розвій автора, прислухуючи ся, як в его слові звільна міцніють, доходять до переваги, а далі до повного, гармонійного панованя тону, властиві его талантови. Бувають автори, у котрих такий дослід неможливий: вони почали писати вже дозрілими людьми і відразу виявили в повні свою літературну фізіономію. Бувають иньші, також талановиті люде, у котрих розвій не йде мов по ступнях у гору, а якимись зг'ягами: раз, два рази такому авторови удасть ся написати щось добре і гарне, а перед тим і по тім тягнуть ся довгі облоги вкриті пустоцьвітом. Бувають в кінці й такі таланти, що з початку своєї кар'єри блиснуть мов метеор, а вся дальша їх діяльність, то повільне догасанє, не раз повне диму і чаду. Леся Українка належить до тих талантів, що виробляють ся звільна, що важкою, інтензивною працею доходять до панованя над формою і змістом, над мовою й ідеями. Десятилітє, що пройшло від онублікованя її перших творів, дозволяє нам слідити той розвій від перших, майже дитячих поривів аж до повного майстерства, від дитинячо-прімітивних форм до блискучих і в повні гармонійних, від дитинячої імпресіоністики до широкої ідейности і могутнього пристрастного огню. І коли ми рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбував ся той розвій і до крайности сумний стан того суспільного і духового ґрунту, на яким виростає наша писателька, то сам факт її постійного розвою і то власне такого розвою будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту і при тім одною з пайцікавіших появ нашої нової літератури. Кількож то молодих писательських сил на Україні в тих 10 літах заблисло і пропало, кілько їх зломало ся або зійшло на такі стежки, що не приносять великої чести Україні!

Видана в 1893 році збірка віршів Лесі Українки пз. На крилах пісень містить у собі все те, що до того часу понаписувала наша авторка. Вона не лишила на боці тих перших проб свого пера, що були написані ще перед 1887 роком і виглядають мов прімітивно звіршовані дитячі вражіння.

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку

Притулила ся хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засьвітило,
І хатинку звеселило.

В тїм самїм дитинячо-наївнїм тонї держать ся віршики „Лї-то краснеє минуло“, „Мамо, їде вже зіма“, „Тїш ся дитино, поки ще маленька“. Є тут звичайно одна якась, хоч не нова та досить поетична обсерваційка, але визисканє її, письменська техніка, мова — ще зовсїм примітивні та конвенціональні. Острий критик, що признає тїлько викінченим і виовні характерним творам право істнованя, мусїв би протестувати против поміщуваня тих паперових квіток у букетї; историк літератури вдячний за се авторці, бо вони дозволяють йому бачити той скромний початок, з якого вийшла вона.

На скрізь конвенціональна, не в народньому стилю, як сказано в титулі, а в старому романтичному шаблонї зложена є поемка „Русалка“, що була первісно надрукована в жіночому альманаху „Перший вінок“. Козак любить дівчину Ксеню і хоче з нею одружити ся, але під осїнь забуває про неї і женить ся з иншою. Молода просить Ксеню за дружку, але Ксеня замість на весїле їде до річки і тонить ся. Вона зробила ся русалкою, але і в водї не втопила свого горя. Ночами вона приманює до себе козака; сей зачинає тужити і сохнути, аж коли раз хотїв зблизити ся до любої русалки, вискакують инші русалки і залоскотують його на смерть. Поема кінчить ся плачем русалки над трупом бувшого її коханця. Слабенький відгомін Шевченківських балад без їх широкої мелодії, без того твердого підкладу житєвої обсервації і соціальних контрастів, що надає тим романтичним баладам вагу і принаду вічно-живих творів. В Лесїній Русалці події не мотивовані, соціальних контрастів нема, психологічні конфлікти ледво натякнені невмілою, ще дитячою рукою. Та є в тій поемці один уступ, де чути якїсь нові, нешаблонові, хоч дуже ще несмілі тони; се пісня русалки (стор. 100—101), котрою вона приваблює до себе козака :

Любий козаче, чого ти ходиш
 Смутний по темному гаю?
 Слухай, козаче, пісню русалки!
 Тож я для тебе співваю.

Вона пригадує йому себе, що його щиро кохала.

Як не забув ти, ходи до мене,
 Я твоя першая мила!
 Зраду забуду, любити буду
 Тебе як перше любила.
 В мене палати кращі од царських
 Із дорогого кришталю,
 В мене віночок з чистого злата,
 З перлів дрібних і коралю.

Хоч і тут ще нема ніякого особливого майстерства, та всеж таки в тій пісенці видно перший розмах крил свіжого ліричного таланту.

Наскрізь конвенціональна і несамостійна є й друга поемка помічена 1888 роком — Самсон. В половині 80-тих років у російському письменстві зайшла була мода на переспівуване біблійних тем. Відгуком тої моди була також дуже слаба вірша Олени Пчілки „Дебора“, написана 1887 р. і надрукована в „Першому вінку“. За прикладом матери взяла ся й Леся віршувати біблійне оповідане про Самсона. Норівнане тих двох творів між собою і з біблійними первовзорами було би дуже цікаве. Обі наші авторки поводять ся з біблійним текстом дуже вільно, а властиво мов би й зовсім не дивлять ся на него, а беруть тільки деякі мотиви, обскубані з тих міцних паростів, що вяжуть їх із старожидівським житем і дають їм безсмертну силу. Пчілчина Дебора — се якась тїнь, а не жива людина; Лесін Самсон, се шабльононий вояка і натриот з чудесною силою, а зовсім не той на пів гумористичний, а на пів трагічний герой, змальований у книзі Судив. І в оповіданю про Дебору і в оповіданю про Самсона біблійні первовзори безмірно поетичнійші і живійші від того, що з них зробили наші авторки. Леся нпр. силкуєть ся поглибити біблійне оповідане аналізуючи психольогію Самсона і Далілі, але сей аналіз відбирає оповіданю его героїчний характер. Самсон вертає з бою, в котрім він поборов Філістимлян; його витають „квітками та вінками“ мов римського тріумфатора; серед иньших жінок йому

на зустріч іде й его жінка Даліла, котру він сплюю взяв із краю Філістимлян. Вона хвалить Ггову за побіду свого мужа, а на его питанє, чи їй не жаль рідного люду, вона відповідає :

Чужа для мене мого люду доля,
Твої для мене стали рідні люде,
Твоя, Самсоне, лиш єдина воля
Для мене завжди наймилийша буде,
Для тебе відцуралась я родини.

Самсон хоче їй віддячити ся за таке безмежне коханє і вона випитує його, відки у него така сила, що міг колись роздерти льва і побити багато ворогів осячними щелепами. Самсон не хоче сказати їй сеї тайни, вона благає, далі плаче і ось Самсон виявляє їй усю правду: він назорей, его волос має велику силу, а як би хто обтяв його, він був би слабій як мала дитина. Даліла в сні обтинає йому волосє і кличе Філістимлян. Ті вьжуть його, а Даліла кличе :

Прощай, Самсоне! — крикнула зрадлива:
Ти думав, що для тебе я забуду
Родину? Ні. Ти гинеш, — дяка се правдива
Від мене за погибель мого люду.

Значить, Даліла не менша, а навіть більша патріотка від Самсона. Орігінал нічого про се не знає. Там Самсон зовсім не воевода жидівський, він беть ся з Філістимлянами одинцем, щось таке, як у староруських билинах „поляница удалая“. На честь його ніхто не справляє триумфу. Даліла не є його жінка, а припадкова коханка, правдоподібно не Філістимлянка а Жидівка. Знаючи, що Самсон буває у неї, філістимські воеводи підкуиллюють її великою сумою грошей, щоб випитала, в чім лежить його сила. Самсон три рази дурить її, а тільки четвертий раз говорить їй правду. Як бачимо, ані герой ані обставини виведені в біблійному оповіданю не надавали ся до патріотичної поеми в нашім сучаснім стилю; замість поглиблювати ті факти, які дає первовзір, авторка мусіла обкромювати, перемінювати, ослаблювати їх і замість живого змісту наловнювати свої вірші досить ріденькою фразеологією. Кінець поемки ще слабший. Сцена смерти Самсонової в книзі Судийв описана ось як: „Та ось князі філістимські зібрали ся, щоби принести велику жертву своєму богу Дагонови,

серед забав, мовлячи: „Наш бог дав нам у руки нашого ворога Самсона“. А коли се побачили люде з їх народа, вони величали свого бога мовлячи:

Наш бог дав нам у руки
Нашого ворога,
Що нівечнв наш край
І вбив так много люду.

А коли були на веселі, мовили: „Покличте Самсона, нехай забавляє нас!“ І покликано Самсона з тюрми і він мусів танцювати перед ними. Отож його поставили між стовпами, а Самсон мовив до хлопця, що держав його за руку: „Постав мене так, щоб я міг доторкати ся до стовпів, на котрих опирає ся дім і щоб я опер ся об них“. А дім був повний чоловіків і жінок, тут були й усі князі Філістимлян, а на плоскому дасі було коло 3000 чоловіків і жінок, що дивили ся, як танцював Самсон. А Самсон покликав Ягве і мовив: „Господи Ягве! Згадай про мене і дай мені силу лиш сей раз, о Боже, щоб я помстив ся на Філістимлянах хоч за одно своє око!“ Тоді Самсон обняв два середні стовпи, на котрих держав ся будинок, один правою рукою а другий лівою, і опер ся на них. І скрикнув Самсон: „Нехай згину я сам з Філістимлянами!“ І силою він похилив ті стовпи і дім завалив ся на князів і на всю купу народа, що була там, і вмираючи він побив більше народа, ніж побив у своєму житю“.

Нема сумніву, що се безмірно трудно перероблювати стару поезию на нову; переробка дуже легко виходить водяниста і замазує характерні деталі оригіналу. Так сталось і тут. Авторка без потреби перенесла сей празник на воєнний час — буцім то Філістимляне знов напали на Палестину; в Біблії катастрофа діеть ся в Газі, одним із головних філістимських міст. Далі ослабила авторка сцену наруги над Самсоном; у поемі він тільки стоїть і своїм понурим видом тішити ворогів. Власністю нашої авторки є також наруга Даліли, наруга млява так як і всі філістимські промови звернені в поемі до Самсона.

Хоч і як не високо ми ставимо сего Самсона, то всеж таки мусимо сказати, що порівнюючи його з Деборою Олени Пчілки видно вже тут перевагу таланту дочки над талантом матери. Дія в „Самсоні“ розвиваєть ся досить драматично, а ліричні місця (Самсон у тюрмі) декуди виявляють силу і илястику виразу.

В тім самім 1888 році написаний також цикл ліричних і описових віршів п.з. „Подоріж до моря“. Талант авторки очевидячки дужшає, піднімаєть ся, вона попадає в свій природній тон, менше вяжеть ся чужими взірцями, і ми стрічаємо в тім циклю перші вробиски сильного, самостійного таланту, перші такі картини і поетичні звороти, що виявляють руку майстра. З разу йдуть легесенько начеркнені краєвиди, ще троха конвенціональні і бліді (I, III, IV), та між ними проривають ся нові, незвичайні риси.

Далі, все далі! Он латані ниви,
 Наче плахти, навкруги розляглись,
 Потім укрили все хмари ті сиві
 Густого диму, з очей скрив ся ліс,
 Гори веселі й зелені долини
 Згнули раптом як любий сні.
 Ще за годину і ще за хвилину
 Будуть далеко, далеко вони!

Зовсім так, як хвилі колишнього щастя! — озиваєть ся щось в душі авторки при тім виді. Рефлексія, ще несміла, буде вертати де далі все частійше, міцнійше, поки своїм огнем не перетопить усіх вражінь, усіх ночувань авторки, поки фізичне око і фізичне вухо не зробить ся вповні органом її поетичної душі.

Ось вона в великім місті над морем — у Одесі.

І все чужина! Ох біда самотному
 У місті широкім
 Себе почувать одиноким!
 І добре, хто має к багаттю чийому
 Склонити ся слухом і оком.

Авторка знаходить собі тут приятельку; обі вони вечерами дивлять ся на море, думками шукають щастя. Та де воно? Чи в небі, чи в морі?

Ні, думко! даремне в сьвітовім просторі
 Притулку шукати,
 В безодню дарма поринати;
 Любов і надія не в зорях, не в морі!
 Між людьми поради питати!

Се перший раз в поезії Лесі Українки відзначається соціальна нота. Доси вона любила ся природою, витала в сфері якихсь абстрактних людських відносин і абстрактного патріотизму; від тепер вона почне пильнійше придивляти ся дійсному життю і тим реальним відносинам людської сусільности, на яких виростає і щоденне горе і великі ідеальні змагання до свободи і рівности. Правда, обставини, серед яких жила авторка, не були прихильні такому звороту її музи. Забезпечене економічне та соціальне становище не змушувало її поринати в бурхливе море соціальних контрастів, а з другого боку слабе здоров'я потребувало лічення в теплім кліматі, серед гарної природи Криму. І ось вона пливе з Одеси в Крим.

Далі, далі від душного міста!
Серце прагне буяти на просторі.
Бачу з далека — хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі.

Ціла та песка (VI, стор. 52—53) — то правдива перлина. Майстерна форма як найкраще гармоніює зі змістом, — опис морського плавання при погіднім, радіснім настрою. Авторка що сили гонить від себе всякі прикрі спомини.

Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті.

Тут нема ані одного зайвого слова, ані одного шаблянового та манерованого звороту, — все тут просте, ясне та сильне, перший раз блискає талант авторки в повній красі. Дальша песа (VII) в цілому слабша; вона занадто многословна, опис Аккерманських веж за мало пластичний, рефлексії про козацьку славу занадто вже пережовані, та є й тут деякі рядки кинені рукою великого майстра. Особливо гарна отся строфа:

Виросла там квітка у темниці, в ямі.
Ми її зірвали, нехай буде з нами.
Квітка тая може виросла з якого
Козацького серця щирого, палкого.
Чи гадав той козаченько йдучи на чужину,
Що вернеть ся з його серця квітка на Україну?

Як бачимо, розвій нашої авторки йшов дуже швидко. Ми не знаємо часу, з якого походять її перші віршовані проби, але в 1888 році вона вже в деяких песах доходить до повного майстерства. Нема сумніву, що се було здобутком дуже інтензивної духової праці над власною освітою, над опанованем мови і віршової техніки, та певна річ, що й само житє і носторонні впливи сильно гнали її наперед. Не знаю на певно, але здаєть ся, що не помилю ся, коли між тими впливами на першому місці поставлю вплив її дядька, незабутнього сівача живих і широких ідей серед нашої суспільности, Михайла Драгоманова. Леся вела з ним оживлену переписку і покійник уже тоді з великою надією дивив ся на її талант і певно не залишав ніякої нагоди, прояснювати і наводити його на кращу дорогу, до щораз висших мет.

II.

Житє Лесї Українки складало ся так, що про безперервний, так сказати, простолінійний розвій не можна у неї говорити. По хвилях міцного розмаху, гармонійного настрою, самостійного лету наступає ослабленє, занепад, перемагає знов шабљон і манєра. На се були, здаєть ся мені дві причини: дух авторки не був ще вповні вироблений і загартований, а в стані здоровля набігали важкі кризи. Так виясняю я собі той факт, що по 1888 р. вона продукує чимало творів досить слабих і зманерованих. На першім місці між тими творами я поклав би „Місячну легенду“, найдовшу і — найслабшу з пес поміщених у збірці „На крилах пісень“. Авторка присвятила її своїй мамі, може з нехотя даючи свідоцтво, під чім впливом повстала ся поема. Се історія артиста, не то сьпівака, не то поета. Ще дитиною він чув у сні ангельські сьпіви і виріс на сьпівака. Та швидко слава відвернула ся від него; не знаємо, чи він стратив голос, чи що стало ся з ним, досить, що він живе самотний у рідній хаті і нарікає на долю і на людей. Аж ось раз прохожуючи ся селом він почув пісні лїрника про панщину, про сирітку та про правду і побачив, як люде плакали від тих пісень. Він іде до ліса; йому хочеть ся ще раз засьпівати „на цілу країну“ і „домовити гірку тугу“. Місячне сьвітло западає в его серце і йому вертаєть ся голос, він знов сьпіває чудово і вертаєть ся в сьвіт. Кінчить ся поема описом

концерту, на котрім наш сьпівак сьпіває не так гарну, як довгу пісню власного укладу. Яке вражіє зробила вона на слухачів — авторка не говорить. Як бачимо, композиція зовсім не особлива, поодинокі розділи порозривані, мотивоване їх слабе або зовсім ці-яке, оброблене многословне, віршова форма млява і монотонна. Леся Українка мабуть і сама не була вдоволепа сею поемкою, коли пізнійше вернула до сеї теми і в поемі „Давня казка“ змалювала нам артиста-сьпівака, але вже зовсім иньшими фарбами і на зовсім иньшому, широкому, суспільному тлі.

Вільшина поезій в збірці „На крилах пісень“ не має дат, от тим то ми не можемо зовсім на певно сказати, коли творчість авторки піднімала ся више, а коли вона опускала крила. Та нам досить сказати, що між 1888 і 1893 роками у неї йшло вагане, повставали неси такі слабі, як „Місячна легенда“, „Зоряне небо“, „Зоря“, „До мого фортепяну“, „В магазині квіток“, „Сон літньої ночі“, „На давній мотив“, а обік них такі сконцентровані, сильні і характерні, як „Пісня Briošo“, „Rondeau“, „Contra spem spero“, „Сльози-перли“. Ми коротко схарактеризуємо перший гурток названих тут віршів. Про їх зміст можна би з невеличкою зміною сказати те, що говорить Кальхас у „Прекрасній Єлені“: „Trop des fleurs! Trop des fleurs!“ Цьвіти і зорі, зорі і цьвіти — отсе й весь зміст тих поезій. А коли додати до того досить монотонну форму, многословність і брак плястичних картин та брак виразного, сильного чуття, то не здивуємо, що ті вірші не будять в нас ніякого настрою і читають ся без смаку, як ремесницька робота, нераз добра і старанна, але все таки без душі. Обік них знаходимо декілька талановито задуманих, але слабо виконаних пес, як ось „В'язень“, „Коли втомлю ся я життям щоденним“, „Досвітні огні“. Є в тій остатній песі деякі дуже гарні строфи, як ось:

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!

Година для праці настала.

Не бій ся досьвітньої мли,

Досьвітній огонь запали,

Коли ще зоря не заграла.

В поемці „В'язень“ троха за густо наложено чорних красок: муж сидить у тюрмі, жінка з дитиною терпить голод, Жид за довг продав осталню корову, — але контраст запертого в тюрмі

батька і дитинки, що з надвору кличе до него : „Кукú! Кукú!
А де ти? Тут, татусю?“ справді халає за серце, так само як
і та рисочка, що

Татусь цілюючи свою дитинку
Невольничого хліба дав скоринку.

Розволікла також і декуди солодковато-сентиментальна песка
„Співець“, але є в ній прекрасні строфи :

Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може-б та щира, гарячая мова
Зломилла зіму!

Загалом треба сказати, що серед того вагання в творчості
нашої авторки чим раз частійше проривають ся смілі ноти, охота
до життя і до боротьби, а разом з тим розширяєть ся її світо-
гляд, поглиблюєть ся розуміє життя і его глибоких антагонізмів.
Мов чудовий заспів, під музику народньої пісні, озиваєть ся
й пісня нашої авторки :

Реве - гуде негодонька,	Дощі ваші дрібненькіі
Негодоньки не бою ся.	Обернуть ся в перли дрібні,
Хоч на мене пригодонька,	Поломлять ся ясненькіі
То я нею не журю ся.	Блискавиці ваші срібні.
Гей ви грізні, чорні хмари,	Яж пушу свою пригоду
Я на вас збіраю чари,	Геть на тую бистру воду,
Чарівну добуду зброю	Я розвію свою тугу
І пісні свої узброю.	Вільним сьпівом в темнім луку.

Той сам мужній, бадьорий настрій видно і в прекрасній
вірші „Contra spem spero“ :

Ні, я хочу крізь сльози сьміятись,
Серед лиха сьпівати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Хочу жити. Геть, думи сумні!

Та ба, не так зложило ся життя нашої авторки, щоб вона
могла зовсім відігнати сумні думи. Навпаки, чим глибоше входять
ті думи в життя, тим сумнійші роблять ся вони, але серце авторки
від них уже не відвертаєть ся і не мякне, не піддаєть ся пессі-
мізмови. Вона помалу доходить до того, що може виспівувати най-

тяжші, рознучливі ридання і тим сьлівом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могуче полумя любови до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, яснїє сильна віра в кращу будучину. Соловейкові пісні, весняні квіти тепер тратять для неї свою принаду.

Вільні сьліви гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю, —
Чую скрізь голосіння сумні.
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чують ся вільні пісні
У сні? (Rondeau)

Авторка не встидаєть ся плакати, особливо з такими, що плачуть, але коли почує вільну пісню, то одгукнеть ся їй на неї:

Сховаю я годі журбу свою
І пісні вольної жалем не отрую. (Мій шлях)

І в прекраснім циклю „Сльози-перли“ вона піднімає важке голосїне — вже не над своєю долею, не над долею якогось героя або примховатого артиста, але над цілим рідним краєм, над тим народом забитим в кайдани. Подібних голосїнь було багато в нашій поезії, особливо після Шевченка. Леся Українка перша і одинока вмїє опанувати тут широку скалю почувань від тихого суму до скаженої роснуки і мужнього, гордого проклятя, що являєть ся природною реакцією против холодної зневіри.

Колиж се минеть ся? Чи згинем без долї?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
На віщо родитись і жити в могилї?
Як маємо жити в ганебній неволї,
Хай смертна темнота нам очи застеле!

Авторка запитує себе, по що ті сльози, що палять душу а не мають сили допомогти рідному краю, і відповідає чудовим віршем:

Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, серце запалає...
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має

Колиж не стане сили, коли туга
Вразить у край те серденько замліле,

Тоді душа повстане недолуга,
Її розбудить серденько зболіле.

Якже повстане — їй не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.

Від часу Шевченкового „Поховайте та вставайте, кайдани порвіте“ Україна не чула такого сильного, горячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хорої дівчини. Правда, українські епігони Шевченка не раз „рвали кайдани“, віщували „волю“, але се звичайно були фрази, було пережовуване не так думок, як поетичних зворотів і образів великого кобзаря. Леся Українка не силкуєть ся на Шевченків патос, не пережовує его термінології; у неї є свій патос, своє власне слово. Коли в „Русалці“ вона стоїть під впливом Шевченкового романтизму, то тут вона давно отрясла ся від него, не потребує зичити ні від кого поетичного апарату, бо сама має що сказати читачам, у самої наболіло на душі чимало, у самої поетичне слово доспіло і сиплеть ся мов золота пшениця.

В 1890 і 1891 р. зложений цикл „Кримських спогадів“, у котрих майстерство Лесі Українки сяє повним блиском. Вельми характерний для світогляду нашої авторки „Заспів“ зложений очевидно пізнійше, як більша частина віршів сего цикля. Вона радо згадує гарну кримську країну,

Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину.
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна!

Се знак, що талант нашої писательки доходить до повної дозрілости, при всій своїй ліричній експансивности підносить ся до того об'єктивізму, що вміє відрізнити власне горе від загального порядку фактів і ідей, не попадає в чорний пессімізм під впливом власного стражданя. Брак того об'єктивізму у деяких геніяльних поетів наробив багато лиха в сфері думок і настрою цілих поколінь; пригадаю тільки Італіянца Леопарді, у котрого

невлічима фізична хвороба породила песимістичний світогляд, що закрасив собою всі його твори; пригадаю цілий ряд французьких поетів сатаністів, неокатоликів та декадентів-неврастеніків, у котрих поезія була виразом їх власних нервових та психічних хвороб, але при тім генералізацією тих хворобливих явищ. Наша авторка безпечна від такої генералізації. У неї тіло хоре, але душа здорова і думка ясна. Власне стражданє не заслонює перед нею ані краси природи і тих розкішних мрій, які навіває та краса (див. Тиша морська, На човні, Байдари, Бахчисарай), ані краси, спокою і щастя інших людей (див. Татарочка); воно не заглушує у неї бажання волі і добра для всіх людей, навпаки, скріплює те бажанє, хоч разом і прислонює його легким туманом суму та резигнації.

Серед мороку, бурі-негоди
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати.

Буде шарпати буря вітрила,
Пожене геть по темному морю...
Ох, колиб мені доля судила
Хоч побачити ранню зорю!

По 1893 р. Леся Українка не опублікувала ніякої більшої збірки своїх творів, але з того, що вона публікувала від тоді в наших періодичних виданнях, ми бачимо, що талант її все міцніє, ставить собі все трудніші і ширші завдання. З тих її пізніших творів ми роздивимось тут лише поему „Роберт Брюс“ опубліковану в „Хліборобі“ 1894 р., поему „Давня казка“ (Житє і Слово V, 1896 р.) і вірші друковані в „Житю і Слові“ 1897 р. та в Л.-Н. Вістнику 1898 року.

„Шотланська легенда“ про Роберта Брюса написана 1893 р. Композиція сего твору не блискуча, епічний тон авторці не дасться ще, описи битв досить бліді і конвенціональні, державні справи в її віршах малюють ся досить наївно і сухо, без поетичної нястики. Загалом „Роберт Брюс“ є немов pendant до Самсона, хоча видно тут значний поступ у епічному стилі. Немає тут тої балакучости і розволікlosti, що в „Самсоні“, авторка говорить просто, ясно, декуди підносить ся до правдивого запалу, як ось у промові Брюса до шотляньських селян :

Нема в нас лицарства, нема в нас панів,
Вони вже англійські піддані;
Та є ще в країні шотлянський народ,
Не звик він носити кайдани.

Повстаньмож тепера усі як один
За діло братерськеє спільне!
Розкуймо на зброю плуги! Що орать,
Коли наше поле не вільне.

В поемі „Давня казка“ авторка підіймає на ново тему порушену в „Місячній легенді“, але підіймає далеко вдатніше, ставить її широко і обробляє по майстерськи. Ся тема — відносини поета до суспільности, а властиво значіне поезії в індивідуальному і громадському житю. Авторка показує нам се на історії двох людей — безіменного поета і гордого лицаря Вертольда. Заятий своїми щоденними забавами гордий лицар не дивить ся на поета, глузує з него, вважає його жебраком а в найліпшій разі диваком чи навіть божевільним. Але закохавши ся сей лицар почуває потребу поезії, щоби збудити любов у серці любої дівчини, і тут поет стає йому в пригоді. Та ось лицар вирушає на війну, військo втомлене важкими походами і невгодами бунтуєть ся, лицареви прийшлоь би пропасти, та знов поетові ніснї виручають його, додають воякам духа і ведуть їх до побіди. Через се лицар робить ся великим паном і по якімсь часі починає утискати та кривдити своїх підданих. Тоді поетові ніснї підіймають ся против него, говорять народови про волю і рівність, кличуть його до бунту. Лицар з разу хоче підкупити поета, далі грозить йому — все на дармо. Тоді він закидає його в тюрму, де поет і вмирає. Але єго слово не вмерло. Народ зриваєть ся до бунгу і вбиває кривдника-пана. Та єго масток і єго пиху переймають єго нащадки, так само як по смерти одного поета повстають нові, переняті тими самими думками.

Між нащадками зняла ся
Боротьба тяжка, завзята,
Та вона ведеть ся й досі,
Та війна страшна, затята.
І тепер нащадки графські
Тюрми міцній будують,

А поетові нащадки
Слово гострее гартують.
Проти діла соромного
Виступає слово праве.
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчить ся
Того діла й того слова,

То скінчить ся давня казка
А настане правда нова.

На сьому кінчить ся Лесіна поема, без сумніву одна з найкращих і найхарактернійших окрас нашої нової літератури. В наших часах, в часах загального рознервованя і екстраваганції, в часах, коли скрізь лунає аж лящить поклик „штука для штуки“, аж чудно якомсь із уст поета почути такі тверезі та здорові погляди на задачу і вагу поезії, які висказує тут наша авторка. По її думці поезія для маси робучого народа — нотіха в гору, спочивок по праці, для кожного чоловіка природний вираз розбуженого чутя і висших змагань, для всеї громади — захохта в боротьбі і докір усякій нікчемности; для пригноблених вона горячий поклик до бою за волю і людські права, а для кривдників грізний местник. Все і всюди поезія — слуга житєвих потреб, слуга того висшого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі. І коли з разу вона служить інколи розривкою і забавою висших верстов, то до найвисшої сили і гідности доходить тільки тоді, коли робить ся виразом житя і боротьби найширших народніх мас і заразом боевим окликом за найвисші людські і громадські ідеали — свободу, рівність і братерство всіх людей.

Коли поминути деякі розволіклости, деякі мляві і латані строфи (нпр. перша з тих, які ми навели висше) і деякі недошліфовані вірші, то цілу поему мусимо признати дуже гарною. Композиція проста і ясна, без зайвих епізодів, конфлікти між обома героями зазначені виразно, глибокими рисами, хоч і не підведені крикливими фарбами, характери змальовані живо і вірно і хоча ціла поема властиво має символічне значінє, то про те її герої ніде і нічим не подібні до мертвих абстрактів і символів, а живуть повним, індивідуальним житєм. Се великий триумф таланту Лесі Українки; її твір є наскрізь ідейний, а про те не є тенденційний.

Ще одну важну прикмету свого таланту виявила наша авторка в тій поемі — гумор. Справедливо сказано, що гумор — невідлучна прикмета кожного правдивого таланту. У Лесі Українки доси ми майже не завважували гумору; тільки часом в її поезії проблескувало щось легесеньке, наче ледво замітний усьміх на залпаканім лиці. „Давня казка“ вся, від початку до кінця,

держана в легкій, гумористичній тоні. Се гумор наскрізь добродушний, щирій, що пливе не з гамованої злоти, не з зависти, а з глибокої любови, з ясного, спокійного погляду на жите і єго боротьбу. Навіть там, де сама течія оповідання набирає кровавого коліру, напр. в бунтівницькій пісні поетовій, авторка вміє своїм гумором озолотити ту кроваву течію, надати їй подобу наївного жарту. Я не сумніваю ся, що сей гумористичний тон є головна основа високої стійности сеї поеми, що тільки через него авторка устерегла ся від того фальшивого патосу, що так псує „Місячну легенду“, і здужала надати своїому оповіданю живість і принаду. Та коли зважити той важкій настрій, який уже тоді гнітив душу Лесі Українки і який виливав ся майже рівночасно в ипших її віршах, то ми мусимо подякувати якійсь таємничій щасливій хвилині, що могла викликати з під її пера отсю поему наскрізь здорову, погідну і повну житевої радости.

В віршах поміщених у „Житю і Слові“ за 1897 р. особливим артизмом і незвичайною силою визначають ся ті, де авторка малює сумний і невідрадний політичний стан своєї рідної країни і ту безнадійну боротьбу, яку веде жмінка сьмілих, горячих душ з темним кольосом. Особливо в віршах „Гіат пох“ та „Грішниця“ змальована ся боротьба яркими колірами. Авторка бажала-б і сама встати до тої боротьби, але чує свою безсильність і бажає, щоб хоч її слово було твердою крицею і ранило ворога. Слово авторки справді робить ся грімке і остре як сталь, але воно лунає страшною розпучкою.

О горе тим, що вроджені в темниці,
Що глянули на сьвіт в тюремнеє вікно.
Тюрма, се коло злої чарівниці,
Ніколи не розібеть ся воно.

І авторка кінчить словами повними безмежного горя:

О горе нам усім! Хай гине честь, сумління,
Аби упала ся тюремная стіна!
Нехай вона впаде, і зрушене каміння
Покриє нас і наші імена!

Перед нами виринає фігура Самсона, обрисована колись не-вправною ще рукою нашої авторки. Як жеж без порівняня могут-нійше і правдивійше її слово тут, де вона сама разом з сучасним

своїм поколінням чує себе в ролі Самсона, але без ніяких романтичних прикрас, без квіток і вінків, з одною перспективою страшної смерти, безславної і ганебної, смерти, що нівечить не тільки тіло, але навіть сумління і добру пам'ять у людей. Сучасні російські відносини не раз викликали таку розпучливу думку у поетів; пригадаємо хоч би віршу Некрасова на смерть Пісарєва, де він від правдивого новочасного героя жадав резигнації навіть з особистої честі:

Тотъ герой, кто и честь свою губить,
Когда жертва спасаетъ людей.

На лихо ся думка дуже небезпечна і двосічна; жертва з особистої честі і з сумління звичайно ніколи не ратує нікого, і супроти сего Некрасовського поклику і єго практичного переведження на користь свободолюбного руху в 70-тих роках підняв ся тверезий та непоборно ясний голос Драгоманова з покликом: „Чиста справа потребує чистих рук“. От тим то ми, віддаючи всяку можливу похвалу віршам Лесі Українки „Хвилина розпачу“ за їх силу, красоту і поетичність мусимо застеретти ся против їх практичної фільзовофії. Сама авторка очевидно також добре розуміє їх практичну неможливість, коли дала їм власне такий титул, що наперед характеризує їх як хвилевий вибух важкого болю і зневіри.

Із поезій Лесі поміщених у „Вістнику“ найкраща і найбільш характерна — „Мрія“, чудове оповіданє, на пів спомин а на пів поклик дō важкого бою з різким, мужнім проклятем на кінці:

Будь проклята кров ледача
Не за чесний стят пролита!

Ще раз повторяю: читаючи мягкі та рознервовані, або холодно резонерські писаня сучасних молодих Українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сьмілими, а при тім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки, мимоволї думаєш, що ся хора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну.

Але про те вона дівчина, у неї є мягке жіноче серце і ми пізнаємо у-нерве єго несьмілі пориви з двох віршів, поміщених у Вістнику. Оба ті вірші мають орієнтальну закраску: „Східна мелодия“ і „Жидівська мелодия“, та в обох видно за туманом туги і резигнації безмірно ніжне, щире чутє а при тім таке бо-

гацтво кольориту, якого не повстидав ся-б і справді орієнтальний поет.

Ми перебравли всі важнійші поетичні твори Лесі Українки. Ми не покривали хиб її перших проб, судили їх остро міркуючи, що авторка такої міри, як вона, не потребує поблажливости. Для пізнійших творів ми маємо найповнійше признанє і подив. Україна, на наш погляд, нині не має поета, щоб міг силою і ріжносторонністю свого таланту зрівняти ся з Лесею Українкою.

Ми навмисно лишили на боці її прозові проби „Така її доля“, „Біда навчить“, „Жаль“ і її переклади з Гайне і Віктора Гюґо. Не в новелях її сила, а переклади, хоч деякі й дуже вдатні, не додадуть свіжих листків до її лаврового вінка. Її талант — ліричний, але не вузько субективний; її удають ся й епічні і драматичні форми, але тільки тоді, коли вони являють ся тільки формами її могутньої лірики. Чиста епіка і чиста драма не входить, як нам здаєть ся, у обсяг її таланту.

III.

Я бажав би закінчити свою критичну студійку кількома загальними увагами. Я не сумніваю ся, що у нас знайдуть ся люди, котрі прочитавши мої уваги і прочитавши ті вірші, які я ставлю пайвище в поетичнім скарбі Лесі Українки, скажуть: „Е, знаємо! Йому подобаєть ся все тенденційне та публіцистичне, але се ще зовсім не промовляє за поетичною вартістю тих творів“. Розумієть ся, сфера думок і естетичних уподобань є ренубліка без жандармів і без диктатора. Я також не жандарм і не диктатор і накидати нікому думок і уподобань не хочу, але про те вважаю себе в праві і в обовязку висловлювати свої власні думки і уподобаня і боронити їх з таким запалом і з таким розумінєм, на яке мене стане.

Я вже сказав і повторюю ще раз: найкращі писаня Лесі Українки ідейні, але зовсім не тенденційні. Яка тут ріжниця? Така як між індукцією і дедукцією в логіці, як між синтезою і аналізою в хемії. Поетичний твір я називаю ідейним тоді, коли в его основі лежить якийсь живий образ, факт, вражінє, чутє автора. Вглубляючи ся фантазією в той образ автор обрисовує, освітлює його з ріжних боків і силкуєть ся способами, які дає

Йому поетична техніка, викликати його по змові в такій самій формі, в такій самій силі, в такому самому кольориті в душі читача. Вглубляючи ся фантазією в той образ автор силкуєть ся сконцентрувати його, віднайти, відчутти его суть, его значіне, его звязок з цілістю життя, тоб то виключити з него все випадкове, а піднести те, що в нїм є типове, ідейне. Розумієть ся, що й его поетичний малюнок буде мати метою передати читачеві власне сей глибокий, ідейний підклад даного живого образа. Поетична техніка, оперта на законах психологічної перцепції і асоціації говорить нам, що се найкраще досягаєть ся найпростішими способами, комбінаціями конкретних образів, але так упорядкованими, щоб вони мов з нехотя торкали найгайніші струни нашої душі, щоб відкривали нам широкі горизонти чуття і житєвих відносин. Без тої, що так скажу, долішньої гармонії поет може змалювати дуже гарні і плястичні образки, але вони в нашої душі не лишать глибокого слїду, прогомонять мов випадково зачуті, хоч нераз і дотепно сконпоновані анекдоти. Про такі твори ми кажемо: вони лишают нас холодними. Тільки той поет годен звати ся правдивим поетом, хто малюючи нам конкретні і яркі образи рівночасно вміє торкати ті таємні струни нашої душі, що озивают ся тільки в хвилі нашого власного, безпосередного щастя або горя. Він має ключ до скарбниці наших найглибших зворушень, він розбуджує в нашої душі такі сили і такі пориви, що без него може й до віку дрімали би на дні або піднялись би тільки в якихсь надзвичайних хвилях. Він збогачує нашу душу зворушеннями могутними, а при тїм чистими від примішки буденщини, випадковости і еґоїзму, робить нас горожанами висшого, ідейного свїта. Се й є ідейність его творів. Вона не є ніякою штучною примішкою, її не можна „вложити до твору“, вона є те, що Німці називают *immanent*, є впливом такого а не иншого способу думаня, баченя і почуваня автора, впливом і маніфестацією его душі, образом его індівідуальности. Розумієть ся в такому разі, що коли індівідуальність поета невироблена, невисока, безхарактерна і негармонійна, то й его поезия навіть при великім таланті не підіймегь ся високо, не порушить нашої душі.

Тенденційна поезия виходить з иншої основи і доходить до иншої ціли. Тенденційний поет виходить від якоїсь чи то соціальної чи політичної, чи загалом теоретичної тези, котру йому хочеть ся висловити, розширити між людьми. Замість розумових ар-

гументів він підбирає для неї якісь поетичні образи, немов ілюстрації до друкованого тексту. Ілюстрації можуть собі бути дуже гарні, але вони є в книжці не самі для себе, а тільки для нояснення тексту. Тенденційний поет може бути знаменитим віртуозом поетичної техніки, та про те єго твір блищить, а не гріє, значить, не осягає того, що повинна осягти правдива поезія. Та він звичайно не осягає й того, що хотів автор, бо для пропаганди єго тези треба було доказів, вияснень, а поетична форма не може заступити їх. Чим більше таланту потрачено на такий твір, тим гірше, бо читачеве серце лишило ся холодне, а єго розум в найліпшій разі збаламучено замість дійсного прояснення.

Може се декому видасть ся нарадоксом, коли скажу, що многі з новочасних поетів, котрі силкують ся бути безідейними, щоби, мовляв, служити штуці для самої штуки, красоті для краси, без відома понадають у тенденційність. Не маючи або не хочючи мати ніяких живих людських інтересів, бажаючи буцім то стояти по за буденною боротьбою верстов, змагань і ідеалів, на вершинах чистої краси, вони закривають тим перед очима публіки або своє нерозумінє життя, або свій цинічний індиферентизм. І щож дають їй за те? В найліпшій разі безцілну гру слів і форм, кольористичні контрасти, барвисті декорації, за котрими нема нічого живого і реального. А се також тенденція, що минаєть ся з метою поезії. Поетична краса, се не є сама краса поетичної форми, ані нагромадженє якихсь ніби то естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ті складники тільки тоді творять дійсну красу, коли являють ся частями висшої цілости — духової краси, ідейної гармонії. А тут, як і на кождім полі людської творчости, головним, рішучим моментом є власне та душа, індивідуальність, чутє поета. Не даром кличе Гете до всіх отсих поетів чи радше віртуозів поетичної форми:

Wenn ihr's nicht fühlt, ihr werdet's nicht erjagen.

Др. Іван Франко.

З життя і письменства.

(Дещо з кореспонденції Лебединцева до історії галицької суспільности 60-их років).

Рік 1866-ий в історії галицької Руси важний тим, що того року з лона „твердого“ консерватизма виступило ся на верх галицьке москвофільство в здеклярованій формі: галицькі москвофіли заговорили виразно про єдність Русинів з Росіянами. Ся еволюція очевидно муїла мати свою історію і свої причини, але досі бракувало потрібних для її висвітлення документів, і москвофільські дневникарі та історики могли собі свобідно писати, що сама наука навчила їх сеї єдности — і більше ніщо та ніщо. Аби тільки відвернути увагу від себе, вони нильно висукували причини повстаня національної українсько-руської партії і находили ті причини найчастійше в польських інтригах та інтересах австрійської політики, що ніби-то вважали для себе користнійшим сепаратизм Українців-Русинів. З того становища Ф. Свистун написав цілу двотому історію и. з. „Прикарпатекая Русь подъ владѣніемъ Австріи“, очевидно, промовчавши все те, що повстанє і історію москвофільської партії показало би в инакшій сьвітлі.

Тимчасом тепер по літах помалу ми дістаємо документи в руки, що поясняють нам иньшими причинами повстанє москвофільської партії в Галичині. Спеціально до історії років 1865—1867 в Галичині принесла нам „Кіевская Старина“ в книжках за марець, цьвітень і май сего року неоцінений материял, що поясняє нам і еміграцію Галичан у Холмщину і обставини, серед яких

московіли виступили прилюдно і в газеті і в соймі з програмою єдності з Росією. Сей матеріял находимо в листах Теофана Гавриловича Лебединцева до брата, писаних у роках 1865—1867, а видрукованих тепер у Київській Старині. Т. Лебединців був від початку 1865 р. „исправляющимъ должность начальника вново открываемой Холмской учебной дирекціи“. Щоб вирвати уніяцькі церкви і школи в Холмщині з рук Поляків, треба було до того уніятів-священиків і учителів, прихильних Росії, а таких в Царстві Польськім трудно було найти. З того вийшла потреба спроваджувати собі учителів з Росії і Галичини, а священиків-уніятів, неохочих до Поляків і прихильних до православія, в Галичини. Сею справою заняв ся дуже пильно Т. Лебединців. А остаточним результатом сієї політики уряду було, що вже 1876 р. вся холмська єпархія рада-нерада перейшла на православіє, а по холмських уніятах-Русинах, котрих і російські газети називали Русинами а їх мову — русинською, і слух загинув. До сеї історії подає дуже цікаві матеріяли згадана кореспонденція Лебединцева, але ми займемось тільки тим матеріялом в ній, що безпосередно дотикає ся Галичини.

„Ви знаєте, — пише Лебединець в листі з 14 (26) липня 1866 р., — що ще 1864 р. Черкаський (князь, головний директор комісії внутрішніх і духовних справ в бувшій Царстві Польськім) хотів добути зі Львова і єпископа і священиків. Але справа осталась неполагодженою з причини, що народна партія (Дідицький, Головацький, Петрушевич і п.) поручали одних людей, а Литвинович других. Черкаський хотів кандидатів народної партії, між иньшими Гинилевича на єпископство, а Литвинович не пустив їх. Показало ся, що Литвинович добре зробив, бо Гинилевич чоловік неенергічний і замішаний в різні скандальні історії. Кандидат Литвиновича, Юзичинський далеко лучший від Гинилевича і характерійший, як се признає тепер і сама народна партія. Литвинович, порадившись з сею партією, сам удав ся до Черкаського і тепер (1866 р.) ведуть ся живі переговори. Просять і моїх заходів, і я завтра пишу до Куліша, що стає директором відділу віроісновідань“.

З того уступу довідуємо ся про заходи спровадити Галичан до Холмщини ще 1864 року. Се спровадженє повело ся аж Т. Лебединцеву, коли він сам поїхав до Львова, навязав зносини з ріжними людьми, і заопікував ся емігрантами до Холмщини та москово-

філами в Галичині. У Львові був він при кінці 1865 року і потім описав свою подорож у листі до брата. Сей цікавий лист варто подати в цілості.

Він має дату 13 (25) грудня 1865 р. і в ній читаємо ось що: „2-го грудня (1865 р.) я вернув ся нарешті зі Львова. — Так я був в центрі унії і хохломанії. Багато там відмінного, цікавого, але всего не розповісти.. Щоби не перебивати собі, буду писати по порядку. Я віз з собою деякі книжки і тому мене дуже лякала „таможня“, або комора, як її тут називають. І того ще лякав ся, як я з Німцями порозумію ся, не вміючи по німецьки. Але склало ся несподівано добре; начальник російської комори Шевелев написав записку до начальника австрійської комори, щоби зі мною обійшли ся, як лиш можна, ласкаво. Той говорить гарно по польськи і, прочитавши записку, пропустив мене без ніякої ревізії. Галичина зробила на мене спершу троха сумне вражінє, може бути ддятого, що я їхав у лиху погоду, а може й тому, що сумно було мені дивити ся на сей рідний нам закуток, нокалічений під подвійною властїю Поляків і Німців. По дорозі, з незвичайною цікавостію, я ставав, стрітивши селян, і починав з ними розмову. Все так само, як і в нас: хати, клуні, хліви, одежа, мова, хід, погляд, лице, манера в розмові і ненависть до Ляхів. Лише стовпи всюди австрійські і написи німецько-польські. Се найбільше лютило мене. Церкви такі самі, як і в Холмщині і які були в нас ще не дуже давно, нанр. в Сигидинцях, в Журавці. Видко, що архітектура була колись всюди однакова на цілім просторі малоруської землі. В містечку Раві вступив я до сьвященика Паславського і перший раз почув чатуральний малоруський говор, уживаний не ддя забаганки, — від самого сьвященика, его жінки і доньки-панни. 50 верст від Львова починають показувати ся в стороні від гостинця відноги Карпат, дуже подібні до Київських гір, а 15 верст від Львова приходить ся переїздити ті гори, за котрими сховав ся Львів. Львів лежить поміж високими горами, в кїтлинї, і тому его околиці далеко красші, як він сам, а радше сказати, в них і вся краса. Простором Львів завбільшки як Житомир, лише далеко тіснійше забудований. В середині міста старі церкви Успенська і Миколаївська, а сьв. Юр, митрополича катедра, на краю, на високій горі, звідки видко цілий Львів.

Приїхавши до Львова перед вечером, я не мав куди инде піти, лише до руського театру. Виставляли моралізаторську пєсу:

Підгір'я не, котрої сюжет взятий з життя Карпатських Русинів. Песу написав сьвященик, музику уложив сьвященик, в театрі всюди було видко сьвящеників. Я прийшов ще перед виставою; грала прегарна полкова музика, зложена з Чехів. Нараз отвирають ся двері, входить якийсь ксьондз в панафійці, яку Данило Максимович С. надіває на свої іменини; весь нарід устав і віддав єму поклін; за ним другий ксьондз, старий-престарий, ледви ступав, згорбившись і опираючись на палицю. Питаю сусідів: хто се? — відповідають: Митрополит Литвинович і перемиський єпископ Полянський. Підняла ся занавіса і на сцені показала ся богато убрана і дуже гарна „дівниця“. Що сказали би в нас на таке? А тут нічого: все звичайна річ і нікого не дивує, що владики в театрі. На сцені грають по малоруськи, вся публіка говорить по малоруськи, кавалери з дамами перешентують ся і компліменти підпускають також по малоруськи, і ніхто не дорікає їм сепаратизмом, забіганками, чудацтвом і т. п. Тут справді чуєш, що малоруський говір не забіганка або чудацтво, але одинока натуральна мова, бо говорити по німецьки або по польськи було би справді дивно. Сидячи в театрі один, не маючи нікого знайомого, я довго думав над сим виїмковим становищем тут малоруської мови, що зберегла повне право горожаньства в однім лише невеличкім закутку широкої малоруської землі, і дивно стало мені, що по всіх других закутках єї, а навіть в більше корінній Малоруській землі, сю мову вважають простою і грубою і сьмішною і навіть злочинною... Аж так перевернули ся понятя у людей. Тим дивнійше, що ті понятя з року на рік входять між освічених людей. Про себе самого скажу, що коли я розмовляв по малоруськи з Кулішем і Білозерським, то мені було якось ніяково, не натурально, а у Львові не відчував нічого такого від початку до кінця; тепер же знову мені ніяково заговорити з ким-небудь по малоруськи. Дивні річі!

На другий день був я у митрополита Литвиновича. Мешкане єго невелике, але гарне; єго повіз, кажуть, перший в Галичині, прислуга говорить по малоруськи. Він чоловік дуже розумний, моторний і оборотний. На мене дивив ся з великим недовірем, хоч приймав мене дуже делікатно і з поважанем. Коли я другий раз був у нього, поводив ся вже зі мною зовсім инакше — з такою щирістю, з таким чутем, що я доси не можу забути єго прощаня зі мною; взявши мене обома руками за голову і благословлячи,

примовляв: „Нехай вас Бог благословить, куди ви повернетесь, на всяке добре діло! Нехай вам Господь нагородить, що й нас бідних не забуваєте (перед прощанем була мова про купно у них книжок, що дало значну поміч їх Ставропігії, і про передплату Неділі, котра без того була би перестала виходити), тай для моїх єдиноплемеників твудитесь і вириваєте їх із зубів оттих проклятих Ляхів“. Соїм викликав у нього рішучу переміну; доси єму дорікали прихильністю до польонізму і католицизму, тепер він показав себе зовсім иньшим; Русини одушевлені — і я вірю, що одушевлені не дармо. З уваги на небезпечність, Литвинович станув на переді Русинів і почав розпучливу боротьбу з Поляками, котрих і передо мною ляяв, на чім світ стоїть.

Потім був я у протоєрея Петрушевича, дуже вченого чоловіка, що багато літ працює над зложенем порівнаного словаря всіх славянських говорів, — у Головацького — дуже добрий дідусь, — і в Дідицького, редактора Слова, — дуже жвавий і енергічний чоловік. Петрушевич мешкає в двох маленьких комнатках, буквально цілком заложених книжками; Головацький — дуже просто і майже убого, а Дідицький — як бурлака, в одній комнаті, разом з редакцією. Убогість і простота — се прикмети галицьких Русинів. Інспектор всіх шкіл Галичини Яновський*) мешкає трохи не на поді, в трьох комнатах, і вхід через кухню. Чи так мешкає собі київський або який иньший „попечитель“ або наш головний директор, — а се-ж однакові становища!

Був я кілька разів в касині, себ то в русиньскім клубі, в так званім „руськім Народнім Домі“. З такою написю в красній частині міста пишаєть ся 4-поверховий широкий дім, вибудований щорічними від 1848 р. складками усіх без виїмка Русинів по одному лише крейцарови! Тут руська гімназія, учительська семінарія (?), театр, касино і бібліотека. З рана до вечера бувають тут всілякі Русини, читають журнали і газети, грають і білярд і карти, розмовляють про всякі справи і рішають ріжні питання.

Був я пять разів і в соїмі. Величезна саля з двома рядами вікон, з галеріями з трох боків. Лавки для послів прегарні — з ясеневого дерева, з мягкими, обиваними плюшем подушками, на котрих сидить дваїцять простих селян у свитках і кожухах. По-

*) Яновський був лише інспектором гімназії.

руч Ковбасюка сидить граф Адам Потоцький. Для маршалка є дуже богата естрада, він сидить на величавім золоченім кріслі і поважним стуком булави накликає до порядку. То Сапіга, що утік з Росії 1831 р., розумний і поважний чоловік, але з великим гонором. Одягнений в кунтуш.

Ляхва поводить ся на соїмі, як у коршмі, занадто свобідно. Положенє селян досить нїякове, хоч вони також поводять ся дуже свобідно. Високомовні бесїди їм незрозумілі, пустї суперечки наводять на них пудьгу, і я сам бачив, як один хахол серед якоїсь цьвітистої промови одного Ляха позїхнув на всю хавку. Раз спитали одного в чесній компанії, що се таке параграф? „Е, то погана штука; оттак два крющечки, з одного кінця крющечок, і з другого кінця крющечок, то хоч на тому, хоч на другому, а все таки зачениш ся“. Що ті посли будуть робити у Відни, в райсхратї, де всяка дискусия веде ся по німецьки? —

В 48-ім чи в якімсь иньшій році один селянин-Русин дістав ся у райсхрат і позївав, розуміє ся, скілько душа бажала, хоч не спав, що дуже дивувало Німців. Нараз якийсь міністер, поясняючи волю цісаря, промовив, починаючи все одним словом: er liess, er liess... Селянин підняв голову і обернувши ся до сьвященника, що сидїв коло него, спитав: чи то може він за наш лїс говорить? — Але ось які відносини Німців до Русинів: бувшого губернатора Львова Стадіона селяни одного повіту вибрали послом до соїму 1848 року. Треба було подякувати їм пнсьмом. Стадіонові сказали, що треба і написати і підписати ся по русиньски, а він ні бе ні ме! Найшли якогось майстра і той написав, самого Стадіона навчили підписати ся; але коли вже прийшло ся єму підписувати ся, він зажадав, щоби єму прочитали пнсьмо. Єму прочитали, але він не зрозумів нічого; тоді переклали єму на німецьке. Але чи справді тут так написано, спитав він, і довго вагав ся, чи підписати, та казав: тепер я не дивую ся, чому селянин не хоче підписувати нїякого пнсьма, хоч на словах зовсім годить ся. — Розповіджте се Казнакову*), а можна і Безакови**). Так буває особливо в Київській губернії, де так багато намучили ся народа з причини підписів при виготовленю викупних актїв.

*) Казнаков — цивільний губернатор.

***) Безак був київським генерал-губернатором.

На митрополічій богослуженю я не був, тому що митрополит править торжественну службу тільки у великі празники, а в звичайні неділі і свята має шептано (службу Божу) або шипучку, і править її як простий священник. В галицькій богослуженю се мабуть одинокий останок латиньства, у всім иньшій вони згідні з нами. Покійний митрополит Яхимович написав був проєкт очищення обряду і скликав собор для наради і потвердження: аж нараз, перед самим собором, нагло помер, як каже его секретар, від отруї, яку ему дав слуга, підкуплений Поляками. Сей проєкт переховує ся у того-ж секретаря. Яхимович доходив до того, що хотів надіти на священників наші рясні і дозволити носити вуса і бороди. Потаїки і тепер декотрі священники носять рясні, так бодай казали мені, що у них є рясні. Всі отверто кажуть, що шизми вони не боять ся, так само і москєвщини, а з унії і пани просто насмівують ся. Ненависть до Поляків така, що й вірити годі. В театральних несах залюбки цікають ся Поляків і того, що вони знищили Русь. Такі місця викликають шалений фурор. В одній несі виступає священник, добродій сиріт, котрий на кінець заручений парі сьпіває науку, що кінчить ся словами „своєї матери Руси та й не забувайте“. Ви не можете уявити собі, до чого доходить несамовитість публіки при тих остатніх словах. Богато людей просто плакало. Не дармо львівський руський театр називає ся на всіх афішах „народним“.

Книгу „Народовѣщаніє“, що ви дали мені, я лишив для передруку*), коли Черкаський додержить обіцянки і замовить для Холмських церков 400 примірників. Петрусєвич говорив, що в Галичині ся книга у великім поважаню. Учителів для гімназії і народніх шкіл найшло ся досить. Наука стоїть там високо; руське духовенство далеко більше осьвічене від католицького, се признають і самі Поляки. Але зверхня побожність і дисципліна упадає. В касині під день Введенія священники спокійненько грали в карти“.

Т. Г. Лебедниців обіцює ще поговорити про Галичину в иньшій листі, але того листа між видрукованими ми не находимо; в сїм же, що ми подали в нерекладі, находимо ще записку: „Православного братства нема і не було у Львові від 1717 р.,

*) Ставропігія видала справді сю книгу 1866 року.

як казали мені Петрусевич і Шараневич великі історики і місцеві люди. Всі мої допити в тій справі вийшли даремними. Є православна церков, сьвященик і дуже мале число парфїян. Церков поміщена в домі. Хотіли будувати і просили місця, але місця не дали, і церкви не вибудували“.

З иньшого листу, котрого переклад подаємо дальше, довідуємо ся, що підчас побуту Лебединцева у Львові до него зголосило ся багато молодіжи з просьбами за посади, стипендії і т. п. Вернувши з Галичини Лебединців очевидно мусів, кому треба, здати справу зі своєї подорожи, і ми про се та про наслідки его подорожи довідуємо ся з дальших листів.

І так місяць по своїм повороті зі Львова, в січні 1866 р. був Т. Г. Лебединців у Варшаві, куди его покликали з нагоди приїзду „статсь-секретаря по дѣламъ Царства Польскаго“, Миколи Алекс. Мілютіна. Був між иньшим на балю у намістника (Царства польского), де той „богато розпитував мене про Галичан, і багато доброго зміг я зробити для них при его помочи. Мілютін, на мою раду, згодив ся давати через мене Галичанам російські книжки на кошт правительства, — лишити їм стипендії в університетах, допускати до Холмської гімназії і до учительської семінарії і навіть до цивільної служби. Завязати таку звязь dokonче потрібно... Шкода, що Черкаський з підозрінем дивить ся на Галичан і всі славянські народи називає мошенниками та жебраками“. Так писав Лебединців до брата в листі з 8 лютого 1866 р. Заразом довідуємо ся з сего листу, що вже тоді приїхав у Холм на посаду катехита гімназії галицький сьвященик др. Криницький. А далі читаємо: „Галичани дуже мене просили, вислати їм в коміс ікони з Київа. Може би сим заняла ся Лавра? Поговоріть з намістником (Лаври), тай митрополиту напишіть, коли треба. Я сам хочу писати об тім митрополиту. У Львові ікони, страшні своїм латинством, і богомази. Директор Ставропії говорив мені, що київські ікони там дуже пожадані і придались би; він зі слезами просив вислати їх. Може Лавра що їй подарувала би. — Віленський „попечитель“ Корнилов заомвляє також учителів філюлогії в Галичини. Чи не схотів би також і князь Ширинський? Там їх без ліку!“

В листі Лебединцева з 22 марця 1866 р. читаємо, що про его заходи навязання зносин з Галичиною дізнав ся вже і цар. „Сими днями дістав я письмо від Мілютіна. Він пише, що ви-

писки з моїх листів про мою подорож до Галичини, які дав йому Вітте (головний директор комісії народньої освіти в Царстві Польськім), з огляду на важні відомости, які в них містять ся, уважав потрібним післати цареві на увагу, і що Его Величество був ласкав прочитати сї виписки та зволив власноручно написати на них: „Весьма любопытно“ (дуже цікаво); при тім каже, що йому дуже приємно донести мені се, а також потішити мене вісткою, що всі мої заходи коло навязаня зносин з Галичанами і достарчування їм книжок цілком поведуть ся. Що до того наказує мені дуже великий секрет і просить писати йому не поштою, а okazиями... Галичина засипує мене листами. Все просять ся в учителі. Тепер ось дістав письмо від поважаного Головацького з присилкою книжок для роздання по школах...”

З Галичини позволено Лебединцеву брати крім сьвящеників також 2, 3 учителів до гімназії, а до народніх шкіл не більше, як 10—15, і літом 1866 р. він сим заняв ся. Притім дбав і про справу образів та книжок. „У Львів я напишу — каже він 7 червня в листі до брата — щоби вдали ся до Лаври за іконами і книжками. Знаю, що будуть раді. — Нарешті Ламанський прислав мені книжки. Обіцює ще прислати. Просить і в Буковину вислати. З неділі виправлю книжки з Жидом“. З Галичини того року прислано Лебединцеву галицькі проповіді для уніятів, але тільки один сьвященик узяв їх, иньші не хотіли.

Дня 21 липня 1866 р. приїхав у Холм один учитель, Галичанин. В Австрії по битві під Садовою було тоді велике пригнобленє, і тому 22 липня 1866 писав Лебединців: „В Австрії страшенна панїка. Тільки від Росії сподівають ся ратунку і Німці і навіть Поляки. Сердять ся навіть, що Росія не йде на поміч. Галичане у сні бачать себе вже під Росією. Таке в народі настає пересвідченє“.

Справа спроваджуваня Галичан у Холмщину поступала жваво наперед, завдяки енергії Лебединцева. Він писав д. 14 (26) липня 1866: „Підчас мого побуту у Львові, як я вже давно писав вам, до мене зголосило ся більше як 200 молодих Галичан. Просили ся на різні місця, між иньшим в університети і російські академії. Царські стипендії вже дають сиромогу вчити ся тим, що шукають сьвітської освіти, але ті, що бажають духовної освіти в Росії, поки що не мають до того спромоги. Прошу розповісти се митрополиту (Арсенію), чи не постарав ся б він про се у сьв.

Синода, хоч п'ять або десять стипендій в київській академії для Галичан. Ся справа, сама по собі мала, може мати дуже важні наслідки, і мені здаєть ся, що іменно на сьв. Синоді лежить сьвятий обовязок зайняти ся сею справою. Власними ушима і очима пересьвідчив ся я, як не далекі галицькі уїятн від православія. В нашій оіці хомьські уїятн, правдиві вороги православія і поборники латинстві, але вони дивлять ся на Галичан; отже нам треба мати вплив і на Галичину, щоби коли небудь сподівати ся результатів у Холмщині. Душею і тілом прихильні Росії молоді Галичане, діставши духовну осьвіту в колисці православія, понесли би з собою по Галичині вірні відомости про православіє і симпатії до него. Що після того буде, воля Божа, але се наш обовязок. Про Сербів, Болгар і нр., себ то про прийатє їх у київську академію, пишуть звичайно їх митрополити в Синод; але від Литвиновича сего не можна сподівати ся, хоч се ще не значить, щоби Литвинович схотів противити ся такій справі; в душі і він сам був би рад їй, тільки аби вона склала ся без єго участі і відомости. Така єго політика серед партії правительственной, а сусіпльної німецької, польської і народньої галицької. Коли-б митрополит заняв ся сею справою, я беру ся доставити стілько кандидатів, скілько потрібно. Декотрі в мене записані. Се молоді люди, що покінчили цілу гімназію і слухають богословія у львівськїм університеті“.

Лебединців заходив ся дуже, щоби справи не зволікати. „Повідоміть мене, — писав він 18 (30) вересня 1866 — як думає митрополит уладити прийатє молодих Галичан в академію, і чи скоро може се бути? Богато їх просить ся. Чи не можна би приняти в семинарію одного, двох? Один приїздив з тим наміром, але я не зважив ся виправити його в Київ. При помочи мін'стерства заграничних справ дуже невигідно. Далеко лучше, коли-б сим заняв ся сам обер-прокуратор (Синода) або митрополит. Запомогн на дорогу також треба, хоч яких 75 рублів, або 100. Може сьв. Синод дасть се. Варто дати і дуже варто“.

По таких заходах ріжні кандидати з Галичини почали справді зголошувати ся від літа 1866 р. В той час було саме по нещасливій для Австрії битві під Садовою; голову підняли Мадяри і Поляки, заносило ся на зміну політичної системи, по котрій Русини не могли надїятн ся богато добра. В прасі цілої Австрії і в заграничній пішла широка полеміка з причини заяви Слова

(ч. 59), що „Русь Галицка, Угорска, Кієвска, Московска, Тобольска и пр. ідѣвъ взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовимъ есть одна и тая же самая Русь мимо того, що въ Галичинѣ она вѣрно предана своєму возлюбленному Монарху и Его свѣтлой династіи, а тамъ за границею она тоже предана свому Монарху и своей династіи... Время уже — сказано в Слові дѣльше — переступити нашъ Рубиконъ и сказати откровенно въ слухъ всѣмъ: Не можемъ отдѣлитись хиньскимъ муромъ отъ братей нашихъ, и отстояти отъ языковой, литературной, церковной и народної связи со всѣмъ русскимъ міромъ! Мы не Рутены зъ 1848 року, мы настоящіи Русскіи!“

Небавом по сій заяві Б. Дідицький видав куріозну брошуру: „Въ одинъ часъ научить ся Малорусину по великорусски“ (Додаток до „Слова“ ч. 80), про котру редакція Слова була нересвідчена, що вона навчить Галичан за годину по російськи. „Послѣ прилѣжного перечитанья нашої брошурки пчт. Родимці увѣряются самы, чи справдѣ можъ „въ одинъ часъ научити ся Малорусину по великорусски“. Дідицький післав сю брошуру Лебединцеву, очевидно на доказ поступу своєї партії. І брошура справді подобала ся Лебединцеву. Він писав 10 (22) надлиста 1866 р.: „Як далеко зайшли тепер Галичане, побачите між иньшим з брошурки Дідицького, котрої 19 примірників посилаю вам. Дайте одну брошуру Юзефовичу а одну Гогоцкому. Вона їх дуже втішить“. Того самого дня Лебединців пише: „Чували ви, що Галичане посилали адрес жінці наслідника (трону) в день вінчання? Не знаю, як се прийняли у нас і в Галичині — Німці та Поляки“.

Вкінці Наумович 27 грудня 1866 р. у соймі проголосив єдність Українців-Русинів з Роснянами, сказавши, що „книжний великоруський язык є властиво малоруський, сотворений Малоросами. Приймаючи книжний великоруський язык, ми лиш відбираємо собі своє власне. Подібності (сходства) нашого языка з языком всеї Руси не знищить ніхто на свѣті, ні закони, ні сойми, ні міністри“.*)

Так скоро розвивали ся „нересвідченя“ москвофілів 1866 року, а рівночасно виходили Галичани в Холмщину і на сю еміґрацію звернули увагу Поляки та правительство.

*) Прикарпатская Русь II, 288.

В літі 1866 р. старав ся сьвященик поет Аптін Могильницький, аби его прийняли в київську єпархію на православного сьвященика. Лебединців спершу дуже заняв ся долею А. Могильницького і приписував переходови его в Росію велике значінє. „Ся штука — писав він 10 (22) липня 1866 — була би дуже гарна. В Галичині багато таких, що і сегодня перейшли би на православіє. Сьвященик Дячан, що тепер приїхав до нас на місце учителя грецької мови, хотів перейти у Віленську гімназію і прийняти православіє, а він мав поважанє і ласку у Литвиновича і діставав 1375 гульденів“.*) А в листі з 18 (30) вересня 1866 р. писав Лебединців про прийатє Могильницького: „Завчасу прошу примістити сего пастиря і заняти ся его дітьми, що бажають науки. Сій справі я приписую велике значінє, не тому, що просить Могильницький, лише тому, що до нас іде галицький уніят. Два, три, кілька таких фактів, і думка про православіє з щораз більшою силою буде ширити ся в Галичині. Мабуть я писав вам, що Йоанникій (варшавський архієпископ) просив мене добути Галичанина для православної церкви в Тарногороді. Я обіцяв ему і слова додержу без труду“. Але Могильницькому проте не пощастило; Лебединців довідав ся, що він має періодично заливати ся, пожалував „геніяльного“ чоловіка, і казав его просьбу здержати.

За те небавом зголосив ся до него профєсор львівського університету Яків Головацький. „Голуховський почав розправу з Русинами — пише Лебединців 8 (20) жовтня 1866 р. — Трьох найважійших людей позбавлено місця. Головацький пише, що і его жде те саме, і просить зробити для него що небудь... От би его в Київ, а православіє прийняв би. Адже то європейська учена знаменитість!... Шкода тільки, що сьвященик, а то дістав ся би легко в університет“. Головацького справді суспендували з катедри в січні 1867 р.; з Росії зараз дістав він 1000 руб. запомаги, в маю того року був на етнографічній виставі в Москві, на славянськїм зїзді, представив себе також царєви Александрови II в Царьскім Селі і дістав небавом місце „предсѣдателя археографической коммисіи для разбора древнихъ актовъ“ у Вільні з пла-

*) Филип Дячан видав 1865 р. „Методичну граматику языка малоруского“. —

тою 3430 рублів. „В молодоруських кружках казали — пише Ф. Свистун у своїй „Прикарпатській Русі“ (том II, 202) — що на погляди Головацького мав найбільший вплив Д. Зубрицький. Але і без того, займаючись наукою, Головацький мусів дійти до тих же результатів. Денне Зубрицький номер 4 січня 1862 р. — З листів Лебединцева ми бачимо, що „на воззр'їня“ Головацького мали вплив і деякі иньші заграничні люде, що менше всего мали на увазі науку. Так справа Головацького протягла ся аж до 1867 р. і „знаменитим ученим“ заняли ся вже иньші люде, а не Лебединців.

В осени 1866 р. у Холм виїхали три галицькі св'ященники: о. Василь Ясинський, Решетилевич і Лисяк. В Холмі отворяли тоді жіночу гімназію дня 8 н. ст. падолиста і ті св'ященники були на бенкеті по посвяченю гімназії. Бенкет був величавий — як описує Лебединців у листі з 10 (22) жовтня 1866 р. — був сам князь Черкаський і багато представителів ріжних властей. Лебединців мав промову, в котрій між иньшим відзивав ся і до „представителів тутешного руського греко-унїятського населеня“, і бажав їм, „щоби ви небавом дійшли до зросту закордонних ваших і иньних братів (себто галицьких); нехай воскресне Русь від берегів Висли і Сяна до підніжа карпатських гір і нехай живе вона одним духом зі всею Великою, Малою і Вілою Русю“.*) На тім бенкеті наші три галицькі св'ященники дали доказ, що в Галичині були величезними фарисеями. „За тостом в честь царя — пише Т. Л. — люде понали в неописаний патос і навіть Поляки з завзятем (volens-polens) сьпівали: Боже, царя храни! Зараз по вечері я виїшов, але там діяли ся ще сцени, яких і описати годі, коли розлучили ся Галичане, особливо три св'ященники, що приїхали шукати місця: о. Василь Федорович Ясинський, Решетилевич і Лисяк. Один насьмівав ся з реверенди, другий з унії в загалі, третій питав ся, чи гарні парафії за Бугом... І не думайте, що тут бахус говорив або легкодушність; ні, „такъ сложился этотъ великолѣпный народъ, и таковы его душевны убѣждения“ (?!). На другий день всі три св'ященники були у мене на прощанє. Розмова стала небавом патетична, слези блискотіли на очах у тих мучеників, коли бесіда зійшла на поступки Голуховського

*) Слово, 1866 ч. 90.

і підлої шляхти. „Що нам робити, що нам почати? Одпа надія на білого царя“. Старий Ясницький оповідав мені такий випадок із своєї парафії. Є в него дуже старий дід, простий селянин, що має внуків і правнуків. Хтось то его спитав: „Доки ти, старче Божий, будеш свѣтом нудити? Пора-б і на спокій!“ — Не вмру, відповів дід, і хоч важко жити, але мушу жити, аж поки не прийде білий цар і не візьме нас від Ляхів до своєї родини. Тоді тільки дві хвилиночки проживу, тай скажу до Бога: нині одпущаєши раба Твого з миром... Розмова йшла дальше. Я оповідав між иньшим: „наша історія ак на долонн; весь свѣт се знає, що все то було колись один дух, одно тіло, а тимчасом лихі люде розірвали тее тіло на шматки, та порозкидали собакам, і гризуть вони, гризуть, де-де вже кістки тільки позістались, от-от догризуть“... Сьвященники заридали. „Та не догризуть, — скрикнув один — ми всі йдемо в православіє“... „Я перний, прошу“... відозвав ся о. Василь і підскочив з місця. „І я“ — поважно промовив Лисяк. — „Мене десять чоловік просили об тім у вашого благородія, — підхопив Решетилевич я вам пришло реєсєр їх. І мене візьміть. Куди хочете, пишїть; що хочте, робїть з нами, бо на вас тепер надія. Вся Галичина вас знає і Бога за вас благає. Ви нам другий Яхимович. Ви відкрили нам кордон, і вся Галичина піде до вас!“ Я перебив єму се незаслужене мною величанє і зі слїзьми в очах дав обіцянку писати про все, куди можна... Моя думка така: не треба нам спішити ся, лише все помалу-малу, як писав колись блаженний Гервазій,^{*)} та ще тихенько, як тільки можна, і без найменшого розголосу. Що говорило ся поміж мною а сими сьвященниками, то в Холмі знаємо тільки ми. Масовий рух і недобрый, і може не вдав ся би. Голуховський занадто уважний, і мені пишуть з Галичини майже буквально те саме, що писав Мелхиседек Гервазію по приході Воронича у Сьмілянщину. Але ось напр. просить ся „перний“ Ясницький — прийняти его; приймуть, тоді другого, третього і т. д. Ясницькому літ під 50, волосє тільки підтять і розділене зовсім по нашому. Гріхом собі вважає надїти реверенду і ходить у козачку (чемерці) з шнурками. Чоловік розумний, чесний, енергичний, говорить прегарно.

*) Переяславський єпископ 1766—1768 р.

Не повторюю того, що всі галицькі священики мають галицьку освіту. Могильницького мені страшенно жалко. Недавно прислав чудове письмо по латині, де висказує свій жаль, що я повірив чуткам, дякує за співчутє і просить вернути єму документи, коли годі єго просьбу сповнити. Не знаю, що й казати більше. Чутки про єго наліг подав мені брат Криницького і говорив з великим пересвідченєм“.

Згаданий више о. В. Ясницький в грудни 1866 р. був у Львові і то, видно, в ту саму пору, коли Наумович мав свою промову в соїмі про єдність Українців-Русинів з Росіянами, і зараз потім вернув ся в ХоLM та розповів львівські події Лебединцеву. Лебединців пише з тої нагоди дня 19 (31) грудня 1866 р. ось що до брата: „Пишу з незвичайної нагоди. Тільки що приїхав зі Львова о. Ясницький, про котрого я вже вам писав, і привіз звідти дуже сумні вісти. Всякі найбезбожнійші інтриги Поляків і правительства стали звичайним обявом. Вже сама одна обставина може вразити хоч кого своєю незвичайністю — а то біднота ораторів-послів, котрим плеще в руки вся Європа. От що оповів він мені про Наумовича: „Європа в долоні плескала єго мові*), а чи знає Європа, що той смілий оратор не має навіть штанів поютнянх?! Справді так. „В день в соїмі сиджу, — сказав єму Наумович — а в ночи лати латаю; що маю робити?“ — Страшно, але се правда. Пожар спалив весь єго маєток, жінка і діти десь там на селі без даху і хліба, а він у соїмі говорить промови... Не забудьте, що він простий сільський священик і дістає платни всего 80 гульденів ав. Діти підросли, не було за що дати їх у школу ще перед пожаром, а тепер босі і голі. Христа Господа ради, змилуйте ся над славним бідаком і зрядіть у Києві складку в єго хосен, а що зберете, пришліть мені, а я відішлю до Львова при okazji. Ми за пять минут зібрали і завтра посилаємо до 200 руб. Дали би і більше, але вже все видали, що мали, бо сєго року жертвуємо вже шестий раз, і я сам дав до 200 р. На державну заломогу надія щезла від часу, як Мілютин занедужав“. —

*) Очевидно тут бесіда про „обединительну“ промову Наумовича в соїмі 27 грудни 1866 р.

Настав новий рік 1867. Слово (ч. 103) прийало его статью, в котрій так додавало духа галицьким Русинам: „Въ отношеніи же до австрійской Руси надѣмся и можемъ даже павѣрно полагати, що она вступивши рѣшительно на путь народнаго объединенія всей Руси, поидеть согласно и неустрашимо чѣмъ разъ дальше и дальше. Всѣ европейскіи народы дали намъ неопровержимое доказательство, що наибольшая сила народа лежитъ въ почувствіи великой идеи народнаго единства и согласіи всѣхъ поодинокихъ членовъ однопольной народнои семьи въ дѣлахъ народныхъ. Тожъ и мы, Русскіи-Галичане, идѣмъ за ихъ примѣромъ, а прійдетъ для насъ мимо всякихъ хвилевыхъ неприязныхъ ударовъ лучшая пора и возрадуется единымъ духомъ нашъ русскій мѣръ, празднующій съ завтрѣшнымъ днемъ праздникъ русскаго новаго года“.

Листів Лебединцева з 1867 року небогато, всего одинадцять; з них довідуємо ся передовсім про вражине, яке викликала у Львові его промова на бенкеті в Холмі, з котрої ми подали закінчене. Лебединцеви дехто і в Холмі дорікав сим закінченем, казали: „австрійське правительство ще готово нам ноту прислати“; німецькі і польські газети розбирали сю промову на різні способи, добачуючи в ній претенсії на Галичнину; але сам цар мав казати, що в промові Лебединцева не бачить нічого злого.

„Львівські Поляки завзялись на мене — пише Лебединців дня 7 січня 1867 р. — Голоховскій видав секретний приказ, не пускати до мене ніяких листів, а мої ловити і розпечатувати. У Головацького недавно зробили поліцейську ревізію, причім забрали всю его заграничну кореспонденцію. В моїх листах нічого врешті не найдуть, крім глухих вісток про книжки, стинендієтів, та ще таких слів про Поляків: „Суди їм, Боже, да отпадут от мислей своїх; по множеству нечестія їх, низрини, яко вреогорчиша Тя, Господи!“ Від Головацького позавчера дістав я лист. Пише, що хоч в его кореспонденції не найдено нічого, що-б кого компромітувало, але взагалі розлючене против него таке велике, що небавом очікує він певнаго увільнення зі служби, і тому радо прийняв би катедру славянських мов у київській університеті, або в академії. Учитель Хомин, що їздив у Львів, оповідав, що Головацького по ревізії розпитували „по пунктам“ і що на питанє, чому помагав при переході сьвящеників і учителів в Холм,

Головацький відповів, що про се була мова між Александром II і Францом Йосифом у Штутгарті, і що остатній згодився на се — При закриттю сойму Поляки по уличному сварилися з Русинами; Потоцький і Санґушко просто говорили: ск — і сини і ще гірше — в руськім дусі... Хомина водили в поліцію і питали ся, чи не за учителями він приїхав. Учителя Бачинського, що їздив з собакою, приватно питали ся Поляки, чи не той то козацький пес, що ловив повстанців. „Слово“ хотіли заборонити з причини моєї промови. Учителям і священникам не дають пашпортів. Тих, що їх кликав Ефим Михайлович (Крижаловський, начальник сідлецької учебної дирекції), а також Понеля, зараз увільнили і вже третій місяць держать без плати і пашпортів не дають. Беруть ся на хитроці і жадають грошей за вихованє, у кого 1000, у кого півтора тисячі і більше гульденів. Комісія*) заявила, що заплатити всі гульдени. Нарід заниває у своїм теринію, і коли інтелігенція (руська) висилає депутацию у Відень, то він (нарид) на власну руку ризикує вислати пленіпотентів до білого царя, щоби покарав Поляків. Мені оповідали багато фактів, як н. пр. що вояк-Русин прилюдно донтав ногами австрійський ордер і говорив, що не хочу служити цїсареві, що є у него свій цар білий і т. п. — Перейду до холмських справ. Войціцький**) був і є дводушний, нийші такош. Одна надія на Галичан. Хомин привіз мені від протоєрея Маліновського пункти, писані ним з Литвиновичем у справі, як уладити Холмські діла. Видко, що Литвинович хоче всунути сюди свій ніс і щось, кажуть, писав у Петербург.

Спасибі за стараня в справі складки. Честь і слава Галагану. Мілютін мабуть поздоровів. Таке висновую з ранішого пєсьма Вітте про стипендиста з Галичан, котрого Мілютін каже мені віднайти і закликати“.

З дальших листів Лебединцева інтересні ще сі виписки.

Лист з лютого 1867 р.: „Головацький уже переїзджає у Петербург***), на що дали єму 1000 руб. Єго хочуть дати в Го-

*) Мабуть комісія народної оєвіти, котрої начальником був Вітте.

**) Він заступав місце віддаленого зі служби унійтського єпископа Калінського.

***) Головацького в січни 1867 р. суспендовали.

ловну школу в Варшаву, але поки-що примістили в археографічній комісії. Вітте (директор комісії народної освіти в Царстві польськiм) думає, що найлучше було би єго помістити в Москві. Там і в Петербурзі велике співчуте до Галичан в суспільности і в правительственных сферах. Запомоги, про котрі і ви писали, уже дають ся і ще дадуть ся, і з державного і з суспільного капшука. Холм вибрани на місце передачі грошей, до чого послужить закладане мною братство“.

Дня 16 марця 1867 р.: „Ваші гроші на Галичан (зібрані в Кіїві) я дістав, і була нагода вислати їх; але наші Галичане розійшли ся в думках, на що ті гроші призначити. Одні радили післати на бурси: львівську, перемиську і коломиїську, другі — декотрим сьвященникам і учителям, а ще нинші радили задержати в Холмі для тих галицьких молодиків, що будуть сюди приїздити до гімназії і учительської семинарії, як конче потрібну запомогу в перших часах, поки стипендия буде визначена. Поки прийде нова оказія, прошу дати знати, на який проєкт скорше згодить ся кіївська братня. Читав я в газетах, що в Кіїві недавно зібрано 4000 руб. з причинком і післано до редакції Моск. Вѣдомостей. Шкода, що післали туди. Але і так сюди пришлють. Така вже умова між нами і Москвою. Тільки за пересилку дармо заплатили. В Люблині також збирають складку“.

Дня 2 цвѣтня 1867 р.: „Не дивуйте ся, що Галичане таке радили, що зробити з грiшми, пожертвованими Кіївом, і що я не тільки послухав їх, а ще й вас поснитав, на що призначити гроші. З того часу, як я писав про Наумовича, єго і декого ниншого положене потроха заратовано. Дідицький дістав 3 або 6 тисяч, правда на видавництво; Головацький — тисячу, хоч і на переїзд; а Наумович, крім наших 186 руб., ще 150 руб. з Петербурга, хоч іше не присланих, але небавом їх сподїємось. Є, правда, багато нинших бідних між послами і не-послами, сьвященників, учителів, урядників; але і бурси, як говорили, в розлучливім положеню... До мене самого у Львові приходили голодні бурсаки і просили просто на хлїб. От чому я завагав ся і вас снитав ся про раду. Врешті я зробив се під першим вражїнем, а потім подумав, що воля давців сьвята, і тому пять днів по висланю письма до вас передав гроші сьвященником Сїнкевичем на руки д. Дідицького, написавши, що се воля давців. Дідицького я просив, щоб гроші розділили, порадившись між собою, і мене повідомили при ока-

зні. — Але з чотирма тисячами презабавна історія. Ото Москва! А бідні Галичане так урадували ся, бо за Кандіотами (Критянами) ніхто на них не зважає, як і в Москві жалують ся.

Видаване пашнортів на Холм Голуховский взяв у свої руки. Наші Поляки піднимають носи і кажуть, що мають 40.000 війська. Має бути рухавка „для відсвіжєня почувань“, як говорив Бісмарк“.

Дня 4 мая 1867 р.: „Пишу тепер коротко, щоб тільки дати вістку про себе та післати письмо Дідицького, як документ, що дістав гроші і розділив їх“.

Дня 23 червня 1867 р.: „Я не відступаю ані на крок, а то й далше йду, беручи собі приклад з мого великого суєда Голуховского: Замикаю польські школи, де є хоч одна уніятська душа, переменяю їх на російські; де годі замкнути, посилаю російських учителів в польські школи, заводжу в них російську мову — всюди, як обовязковий предмет, а декуди і як викладову мову.

— — Приїду у Київ з двома Галичанами — Попелем і Лавровським.*) — —

Посилаю вам холмський календар, Холмску епархію**) і портрети галицьких послів соймових. Друга книжка написана мабуть по моїй розмові з Петрушевичем. Се літопись, неповна, але сумлінна і дуже цікава.

В дальших листах Лебединцева з р. 1867 вже не находимо нічого, що нас, Галичан, близше доторкалось би. Лебединцева спіткало тоді родинне нещастє, єму жінка захорувала і по тяжкій недузї померла, — і се єго дуже прибило.

Листів Т. Лебединцева з пізнійших літ не маємо, але вже і з тих, які видруковані, бачимо виразно, під якими впливами і в яких обставинах повстала москвофільська партія в Галичині. Як бачимо, окрім національної ворожнечі до Поляків і зневіри в сили свого народу відограла тут ролю і російська політика. Тут помагали ріжні сфери, почавши від царя аж до російських урядників, — почавши від державного скарбу аж до приватних людей, що складали складки на „бідних“ Галичан. А ті „бідні“ Галичане і тепер ще повторяють, що вони історична партія, оперта на науці...

Осип Маковей.

*) Попель був тоді уніятським катехитом у холмській гімназії, а Лавровський відєректором холмської уніятської семинарії.

**) Книжка А. Петрушевича; „Холмская епархія и святители ея“.

ЯКІВ ІВАНОВИЧ ЩОГОЛІВ.

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА.

Вночі, 26 на 27 мая умер Яків Іванович Щоголів, наш поет-лірик і елегіст. Покійний родився в 1824 році в повітовому місті Ахтирці Харківської губернії, там же і учився в народній школі. Потім з 1833 року він учився в Першій Харківській гімназії, котру скінчив в 1843 році і вступив в Харківський Університет на філософський факультет. Скінчивши університет Яків Іванович більше двадцяти років служив на державній службі, поперед столоначальником в Палаті Державних Маєтків, потім помічником управителя канцелярії губернатора, секретарем „Приказу общественного призрѣнія“, помічником окружного начальника Богодухівського округу, урядником для поручень при Палаті Державних Маєтків і секретарем Харківської думи. „Служба була для мене, — каже сам д. Щоголів в своїй автобіографічній замітці, — суцєю карою Божою і терпілась тільки з-за боротьби за істнуванє“. Але в 70 роках склалось так, що матеріальні засоби д. Щоголіва трохи покращали і зробили можливим жити „хоч не дуже пишно, але вільно і як єсть без усяких зноси з людьми“. В 1871 році він кинув службу і з того часу офіційально був тільки титарем при церкві харківської єпархіальної школи.

Незабаром вийде в світ другий збірник поезій д. Щоголіва під назвою „Слобожанщина“. Він уже видрукований, працею д. Лободи, і тепер знаходиться у цензурі для розрешення пустити в продаж. Покійний Яків Іванович мав щастє, ще за життя бачити свій твір друкованим, але трохи чи не збірник сей і поскорив смерть нашого поета: д. Щоголів, частиною через свою старість, частиною з свого нервового темпераменту дуже дражнився усякою дрібницею, що дотикалась сього виданя. Напр., йому стра-

шенно не сподобались палітурки, що друкарня дала збірнику, кунштук, котрий умістили в кінці книжки і котрий він дріжачою рукою кілька разів перечеркнув, і т. и. Все се так впливало на його душу, що у нього відняв ся язик і умер він від удара.

Що був за людина Яків Іванович? Що він був за чоловік? Про се можуть сказати тільки ті, що знали його ближше, та його родина. А за-для нас, земляків його він перш над усе був поет, і дивитимемось ми тільки на те, що він нам оставив з своїх писань. Він був артист в душі, і найвищим його мисленним ідеалом була краса, краса у всьому: в житю, в поезії, навіть в одежі. З сього боку і треба дивитись на його прихильність до аристократизму, на його жах перед тим, щоби його поезії не „смерділи дьогтем“ — його власний улюблений вираз, і на його гордість тим, що він належав до тих українських поетів, „що, переймаючи голос народньої пісні і обробляючи її артистично, прорубили її вікно в інтелігентну господу“.*) Сьвіт, звичайно, не міг відповідати ідеалістичним поглядам на нього — і відсіть те одинацтво, в котрому жив Яків Іванович і котре так поетично просьнівав в останній друкованій поезії свого другого збірника:

Л Е Б Е Д Ї.

Гордовитий, повний сили,
Розсікаючи траву,
Плавав лебедь білокрилий
По глибокому ставу.

Й пливучи під темним дахом
Вільх і аїра кущів,
Все чогось ховав ся з жахом
Від таких же лебедів.

І як в вирії в пору ранню
Гурт лебедячий летів,
Він немерзнучу ковбаню
Покидати не хотів.

*) Петров. Очерки истории украинской литературы, стор. 432.

Плявав лебедь на роздолі;
 А щоб вирі знайти,
 Прагнув тільки волі, волі
 Та спокою в самоті.

Не журилась птиця дика,
 Що за днем та день ізгас,
 Як згасає все од віка;
 А прийшов останній час —

Зачав мій лебедь білий,
 В гору голову підняв,
 Стріпонував ся і без сили
 В хвилях крила розпластав.

Так в той час, як наступає
 В самоті його кінець,
 Гордовито умирає
 Непривитаний сьнівець.

Безсторонна критика нащадків побачить чи „привитаний“ чи „непривитаний“ сьнівець був д. Щоголів, а ми скажемо на його свіжій могилі: „Земля пером над тобою, сьнівець України, сьнівець її природи й історії, сьнівець її муки і сліз!“

Г. г—а.

ХРОНІКА І БІБЛІОГРАФІЯ.

Наукове Товариство імени Шевченка постановило взяти ініціативу в святочнім обході столітя нової українсько-руської літератури (від виходу Енеїди Котляревського); святковане призначене на 31 жовтня і 1 листопада н. ст., головними точками прийнято: представлення „Наталки Полтавки“, наукове засідання з відповідними рефератами і святочна вечеря; до пореведеня сїєї програми вибрано комітет ширший і тіснійший, до останного дра Колесу, дра Озаркевича і п. Грабовського.

В Науковім Товаристві ім. Шевченка піднято справу про участь в світовій виставі 1900 р. в Парижі.

В обході ювілейнім Паляцкого не взяли участі галицькі незалежні націонали (народовці й радикали). Зібрані на нараду в сій справі члени українсько-руських товариств у Львові признали невідповіднім брати участь з огляду на те, що словянську ідею останніми часами надуживано для реклами польсько-чеського союзу і його політики, не згідної з словянською ідеєю й спеціально ворожої Русинам, і вислали до Праги телеграму, де віддаючи честь Паляцкому, пояснили причину своєї абстїненції. В празькім святї брали участь з Галичини Поляки, москвофіли і правительственні Русини.

На засіданю історично-філософичної секції Наукового Товариства ім. Шевченка 3 (15) червня М. Грушевський предложив свою розвідку: Нестор і літопись, С. Томашівський — Перший зазивний лист Хмельницького. На засіданю тієїж секції 15 (27) др. К. Левицький предложив розвідки, призначені до Часописи правничої на 1898 р.; ухвалено надруковати в Записках справоз-

дане з львівської революції 1848 р. (з музею Товариства). Тогож дня на засіданю фіольологічної секції др. К. Студинський пред-ложив свою розвідку: Історичні поеми С. Руданського.

Наукове Товариство ім. Шевченка ухвалило друкувати від-битки з своїх наукових видань на далі в числі 100 прим. і поло-вину їх пускати в продажю.

В останніх місяцях Наукове Товариство ім. Шевченка увій-шло в зносини і вимін видавництв з отсими інституціями: віден-ським етнографічним товариством (*Zeitschrift für oest. Volkskunde*), чеським науковим товариством у Празі (*Česka společnost nauk*), імператорським (руським) історичним товариством в Петербурзі, археологічними товариствами в Петербурзі й Москві, московським історичним товариством („Исторіи и древностей“), антропологіч-ним відділом московського товариства „любителей естествознания, антроп. и этнографіи“ і шведським етнографічним видавництвом: *Svenska Landtmälen*.

До музею Н. Тов. ім. Ш. вплинули в остатніх днях отсі дарунки: цінна збірка актів і старих друків від д. Юл. Левицького; старий, артистично зроблений, деревляний хрестик від о. Стадника; срібна монета Антоніна, знайдена коло Красного на Дніпрі, і срібна австрійська монета 1706 р. від д. Вол. Ванчицького, гданська срібна монета 1618 р. з Дрогобицького пов. від д. Юр. Тобилевича.

Минулого літа, тому рік завязав ся з членів Н. Тов. ім. Ш. комітет до збираня складок на резервовий академічний фонд Тowa-риства, що мав би служити забезпеченєм для наукових видавництв товариства, а колиб утворилась українсько-руська академія наук — був би її дотацією. Академії наук у словянських народів Ав-стрії взагалі служили сильною підмогою наукового і культурного поступу, бо тут сі інституції не мають офіціяльного характера і збирають коло себе наукових робітників, а по части дають їм і можливість віддаватись науці. Резервовий фонд Науковому Тowa-риству імени Шевченка теж дуже потрібний, бо теперішні доходи його досить непевні і невеликі. Для поясненя сієї справи була ви-дана минулого року відозва. Вплинуло доси 2376·40 злр., а то зложили: Ал. Тележинський у Львові 10 злр., Ол. Барвін-ський у Львові 10 злр., Теод. Маршалюк з Граба 1·40 злр., Дм. Хр. з Росії 200 рубл., Ком. з Росії 25 руб., Сиг. з Росії 15 рубл., С. з Росії 50 рубл., жертва з Росії на руки проф.

Грушевського 393·25 злр., Ге... з Росії 300 рубл., жертва з Київа 286·72 злр., Невідомий 127·25 злр., проф. Рідігер у Львові 250 злр., К. і Й. П. у Львові 50 злр., Га... з Росії 12·70 злр., О. Гл. з Росії 3·81 злр., Е. О. Т. 1·27 злр., Г. Г. Андр. 1·27 злр., Б. Гр. 3·81 злр., Д. М. і Б. Л. 12·75 злр., С. Гр. з В. 127·50 злр., М. К. 12·70 злр., Л. з Ч. 3·81 злр., М. Д. 12·72 злр., М. Грушевський 120 злр., Ф. М. зі складки 35·60 злр., Ск. 12·70 злр., складка з Київщини 106·68 злр (М. Ц. 32, М. Д. 25, Г. Г. 5, П. Ш. 5, М. М. 5, Ю. С. 5, М. Г. 8 руб.). — Крім того сього року вплинуло: на фонд доцентів університетських: Ф. М. зі складки 158·75 злр., і знову 63·50 злр., Вол. Во.. 127 злр., Серг. Пав.. 31·75 злр., складка через др. Вол. 381·75 злр., Українці з Томська 21·53 злр., через Стеб. з Петербурга 63·25 злр.; — на пам'ятник Шевченка: Дирекція руського театру 3·62 злр., руська молодіж в Станіславові 18·80 злр., уч. семинаристи зі Станіславава 4 злр., Л. С. 6·35 злр., Шр. з Чернигова 6·35 злр., А. Тюр. 12·70 злр. Стеф. Рудницька з Яблінки 5 злр.

Тов. Просвіта заміряє скликати загальні збори (призначено було на 17 (29) с. м., але відложено на неозначений час) в справі заповоги від сойму і зміни статуту. Проект нового статуту був уже иредложений на попередніх загальних зборах, але взятий назад виділом; головною зміною є ограничене участи членів у загальних зборах: голоси мали б мати тільки виділові, ночестні члени, відпоручники філій і вибрані заступники від членів і читалень з повітів; одначе проти сього ограниченя від початку висловлені були поважні остереження, що воно могло-б дуже некористно вилинути на дальший розвій Товариства, і можна надіятись, що сю реформу Виділ Товариства понехає.

Ювилей (25-літній) літературної діяльности дра Франка мають обходити в перших днях падолиста н. с.

В другій половині червня звістна оперова сьпівачка — Русинка Сальомея Крушельницька об'їздила з концертами, при участі Львівського Бояна, головнійші міста Галицької й Буковинської Руси. Концерти взагалі удались, публіка приймала артистку ентузіастично.

Київська університетська бібліотека числить коло 140 тис. титулів і коло 200 тис. томів; річно приходить пересічно 4000

томів. Бібліотека видає річно на закупно книжок коло 12 тис. руб. і більш менш на сюз суму дістає книжок за дурно.

В Кіїві проєктуєть ся бібліотечне товариство; воно має на меті закладанє спілкових бібліотек (читалень) для біднійших верств мійської людности.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, том XXIII і XXIV (за 1898 р. кн. 3 і 4 — подвійна). Зміст: 1. Хмельницький і Хмельницзна, історичний ескіз Михайла Грушевського с. 1—30. 2. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р., написав Стефан Томашівський с. 1—138. 3. Хмельницзна 1648 - 1649 років у сучасних віршах, написав Др. Іван Франко с. 1—114. 4. Портрет Хмельницького з італійанської гравюри 1683 р. 5. Miscellanea: а) Перший зазивний лист Хмельницького, под. С. Томашівський; б) Хмельницький — непризнапий польський патріот, под. Др. І. Франко; в) Німецька дісергація про Хмельницького, под. М. Грушевський; г) Портрет Хмельницького з вид. 1683 р. (до портрету, под. О. Г—пій і М. Г. с. 1—20. 6. Наукова хроніка: Нове жерело до історії Хмельниччини (Stanislaw Temberski Annales 1647—1656), написав Стефан Рудницький с. 1—22. 7. Бібліографія (рецензії й справоздання) с. 1—16. 8. З Товариства: 1) діяльність виділу і секції за січень цвітень 1898 р.; 2) Статут Наукового товариства імени Шевченка, прийнятий на загальних зборах 2 н. ст. лютого 1898 р. с. 1—12.

Жерела до історії України-Руси, видає археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка. Том IV (Fontes historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae) a collegio archaeographico Societatis Scientiarum Ševčenkianaе editi. Vol. IV). --- Материяли до історії Галичини. Зібрав і впорядкував Стефан Томашівський. Том I. Акти з р. 1648—1649. Зміст: вступне слово I—II, 3 життя галицьких соймиків 1648—9, с. 1—36, акти с. 1—351, показчики с. 353—411. Богата збірка актів, зібрана автором з львівських архивів — краєвого, мійського й Оссолінских; обіймають вони як раз рік, від червня 1648 до червня 1649 р. і становлять дуже важну вкладку у внутрішню історію Галичини. На сих актах опер автор по части свою розвідку про народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. В передмові автор заловідає ще два томи ак-

тів і літературно-історичних памяток до історії Галичини з р. 1649—57.

Етнографічний Збірник, видає Етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. Том IV: Етнографічні матеріали з Угорської Русі зібрав Володимир Гнатюк. Том II Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти. У Львові, 1898. Се другий том дуже цінної збірки фольклорних матеріалів з Угорської Русі, котрої перший том, виданий минулого року, викликав загальний інтерес і був з великим співчутєм новитаний в своїх і чужих наукових сферах. Другий том містить 38 казок, 3 байки, 6 оповідань і 18 сьміховин, показчик мотивів і словарець. Автор заповідає далі матеріали, зібрані в Бачві, а зараз ставить собі широкий план всестороннього студійованя (фольклор, етнологія, колонізація, статистика) Угорської Русі. Бажаємо успіха енергічному робітнику на нашій науковій ниві.

М. Грушевський. Хмельницький і Хмельницщина, ст. 30 (відбитка з Записок). Загальна характеристика Хмельницького, мотивів і причин руху, огляд його головних моментів.

Др. І. Франко. Хмельницщина 1648—1649 років у сучасних віршах, ст. 116 (відбитка з Записок, ціна 1 згр.). Автор у вступній статі (ст. 56) дає загальний, інтересно і живо написаний образ тогочасних відносин Річи познологої і руху Хмельницького та ілюструє матеріялом зібраним із сучасних віршів; до сього додано тексти віршів (тридцять номерів), переважно зібраних в колекції рукописей інст. Осоліньських.

С. Томашівський. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р., ст. IV+138 (відбитка з Записок, ціна 1 згр.). Простора студія, оперта по части на матеріялі, опубліковані автором в IV т. Жерел, по части не видані ще, становить визначне явище в нашій історичній літературі. Галицькі рухи часів Хмельнищини, включивши Наперського, досі цілком не були вистудійовані; автор зібрав масу фактичного матеріялу і дав йому ширше освітлене, далеке і від безпідставної ідеалізації і від легковаженя тих глибоких, загальніших мотивів, які дали себе знати сими досить хаотичними рухами; метод роботи вповні солідний і науковий.

С. Томашівський. Перший зазивний лист Хмельницького, ст. 8 (відбитка з Записок, ціна 10 кр.). Автор наводить зміст першого агітаційного універсала Хмельницького на підставі записок Кушевича.

С. Томашівський. З життя галицько-руських соймиків 1648—9 р., ст. 36 (відбитка з IV т. Жерел, ціна 25 кр.). Огляд діяльності галицьких соймиків протягом намятного 1648/9 р. Соймиківі акти взагалі становлять дуже важний матеріал для внутрішньої історії, для Галичини ще зовсім не вистудійований. Основно написана студія автора становить інтересний початок студій в сім напрямі.

С. Рудницький. Нове жерело до історії Хмельниччини, ст. 22 (відбитка з Записок, ціна 20 кр.). Автор подав докладну аналізу нововиданої Хроніки Станіслава Темберського з р. 1647—56 і оцінку її історичної вартости, як джерела для історії Хмельниччини.

Привіт дру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності — складають українсько-руські письменники. Львів, 1898. Ст. 1—240 малої вісімки, з портретом ювілята. Ціна 1·20 кр. Зміст: Передне слово. 1. Товарищі на спомин. Вірші Лесі Українки. 2. *Pithecanthropus erectus*. Статя Хв. Вовка з Парижа. 3. Химерний. Перший акт із драматичних картин „Понад Дніпром“ Івана Тобилевича. 4. Чудовище. Казка народна Н. Кобринської. 5. Сьпівець З Надсона. І. Стешенка. 6. Дзвоник Оповіданє В. Грінченка. 7. Далеко. Вірші Віри Лебедової. 8. Панич. Оповіданє Гр. Коваленка. 9. До Івана Франка. Вірші М. К—ого, селянина з Уманьщини. 10. Живцем поховані. Оповіданє Івана Левіцького. 11. З Арабських поетів. Переклади А. Кримського. 12. Нестор і літопись. Статя М. Грушевського. 13. З поезій Олекси Ходовицького: 1) Осінна думка. 2) Хлібороб. 3) Наймичка. 4) Наймит. 14. Рагуйте. Оповіданє О. Пчілки. 15. Поезья. Сонети Уляни Кравченко. 16. Під Новий рік. Гумореска В. Сивенького. 17. На ювілей Івана Франка: 1) Веснянка. 2) Гей, хто на світі красшу долю має. Вірші П. Думки, селянина з Купчинець. 18. Угорські Русини і ювілейний рік 1898. Статя Юрія Жатковича з Угорщини. 19. Поет підчас облоги. Вірші Лесі Українки. 20. Самовбивець. Оповіданє В. Левенка. 21. Колись і нині. Вірші Климентії П. Б. 22. Кілька заміток про поділ історії руської літератури. Статя Ів. Копача. 23. Сонети Ів. Петрушевича. 24. Чарівний напій. Байка Е. Ярошинської. 25. З недрукованих поезій Данила Млакн. 26. Кілька слів про метагеометрию та геометрию загальну. Статя Вол. Левицького. .

Ся гарно видана книжечка, зложена з праць численних письменників на ювілей найвизначнішого з галицьких белетристів, варта особливої уваги й співчуття публіки. Видана вона ювілейним комітетом на зібрані гроші; чистий дохід призначено на ювілейний дарунок дру Франку від українсько-руського пароду (складки на сю ціль можна прислати і на адресу адміністрації Літ.-Наук. Вістника). З огляду на сю мету повинен невеликий наклад сього збірника (600 прим.) розійтись як найскорше. М. Г.

За батька. Драма на V дій. Написав Борис Грінченко. Накладом Редакції Літ.-Наук. Вістника. У Львові, 1898. Сторін 70, 8-ки. Ціна 50 кр.

Грінченко Б. Оповідання. Сестрыця Галя, Дядько Тыхоха, Ксєня, Нєлюбъ, Каторжна, Батько та дочка, Панько, Нидпаль. 1898. Ц. 35 к., а на гарному товстому папері 75 к. — В сій повій книзі зібрані старі оповідання, що вже раніш друковали ся по різних виданях, і окремими книжками. Всеж автор добре зробив, що зібрав оповідання в одну книжку, аби зручніше їх було купувати та читати разом, поруч із другою збіркою тогож автора (Хатка в балці та иньші оповідання), що вийшли того року. Пани не дуже люблять купувати „метелики“, вважаючи їх за книжки, видані спеціяльно для мужиків, — „меньшой братіи“, а нам не можна не важити і на панів. Сяк чи так, а вони становлять „інтелігенцію“, вони „ведуть перед“, кермують в інституціях просвітних; то може котрій з них тепер і прочитає та вподобає сї оповідання і посувати-ме їх („метеликами“) поміж люде. Мова в оповіданнях скрізь чиста і добра, хіба що мало кольоритна, як і звичайно в сього автора; але се менше шкодить оповіданням, ніж віршам, через те між оповіданнями ми не стрічаємо ні одного невдатного, а між віршами („Щєні та думи“) стрічаємо подекуди. Зверхній вигляд книжки дуже гарний, друк чистий, ціна не висока.

Гр. Коваленко.

Иньші видання Б. Грінченка такі :

2. *Чайченко (Грінченко). Батько та дочка.* Ц. 5 к.
3. *Чайченко (Грінченко). Нидпаль. Панько.* Ц. 3 к.
4. *Чайченко (Грінченко). Робинзонт.* Ц. 10 коп.
5. *Живи струны.* Збирка нисень. Ц. 12 коп.
6. *Козробильський. П'ятызлотныкъ.* — Оповід. Ц. 3 к.

- 7 *Кочубытський. Харыта. Ялынка.* Ц. 5 коп.
8. *Вирна пара та инше.* — Оповидання та вирши Г. Барвинокъ, Е. Гребинкы, М. Вовчка, М. Костомарова, И. Кузьменка, Л. Боровыкивського. Ц. 8 коп.
9. *Гордієнко. Кумъ-ханъ. Прыгода у повидь.* Ц. 3. к.
10. *А. Т.... Добра душа.* — Оповид. Ц. 5 коп.
11. *Шевченко. Катерина.* Ц. 3 коп.
12. *Чорноморци у неволи.* Якъ чоловікъ конемъ бувъ. Ц. 5 коп.
13. *Гринченко (Чайченко). Байкы.* Ц. 15 коп.
14. *Гринченко. Неймовирий.* Драма на 5 дій. Ц. 10 к., а на кращому папери 15 коп.
15. *Загирия. Добра порада.* (Якъ личыты видъ скаженой собаки). Ц. 5 коп.
16. *Казка про перлове памысто.* Ц. 4 коп.
17. *Крымыка.* — Оповид. та вирши: Артемовського-Гулака. М. Вовчка, Гребинкы, Кулиша, Метлыньского, Федьковича, Шевченка, Щоголова та инш. Ц. 7 коп.
18. *Коваленко. Правдыве слово та инше.* Ц. 6 коп.
19. *Загирия. Якъ выгадано машыною йздыты* (про Стефенсона). Ц. коп.
20. *Коваленко. Видъ чого вмерла Мелася. Про обкладъ.* Ц. 5 коп.
21. *Думы кобзарьски.* Упорядкувавъ Б. Гринченко. Ц. 5 коп., а на гарному папери 15 коп.
22. *Страши забавкы.* Про рымьскый циркъ. Ц. 3 к.
23. *Коваленко. Чума на людяхъ.* Ц. 3 коп.
24. *Загирия. Орлеанська дивчына Ж. д'Аркъ.* Ц. 6 к.
25. *Загирия. Пидъ землею. Про шахты.* Ц. 12 коп.
26. *Добрий звиръ.* Опов. Ц. 5 коп.
27. *Чередыкъ та дивчына.* Опов. Ц. 3 коп.
28. *Гринченко В. Пнеси та думы.* Черн. 1895. Ц. 50 к.
29. *Гринченко В. Этнографическіе матеріалы,* собраныя въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Разказы, сказки, преданія, пословицы, загадки и пр. Два тома. Чернигів, 1895—1897. Ц. 1-го тому 1 р. 50 к., 2-го 2 руб.
30. *Гринченко В. Оповидання.* Хатка въ балци, Середъ чужыхъ людей, Сама, зовсимъ сама, Хата, Павло хлиборобъ, Дрибнычкы. 1897. Ц. 35 коп., а на гарному товестому папери 75 к.

Сі книжки треба виписувати від Б. Д. Грінченка з Чернигова. Хто їх виписує не менш як 50 екз., той платить дешевше на 25%; а коли виписує скільки сот книжок, то скидаєть ся на дешевих виданнях [I Н-р 1—26] — 50%, на інших [II Н-р 1—4] — 30%. За пересилку платить покупець.

Т. Шевченко: Катерина. Поэма. Чернігів, 1898, ціна 3 коп.

Т. Шевченко. Причинна. Утоплена. Русалка. Черниця Марьяна, Київ, 1898, ст. 35.

Георгієвз Н. Новѣйшій малоросійскій пѣсенникъ, Москва, 1898, ст. 248, ц. 1 рубль.

Популярна брошура *Коваленка: Від чого умерла Мелася* (про діфтерію) вийшла по російськи під титулом: Отчего умерла Машутка, Москва, 1898.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

видає

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

~~12~~ Виходить 1 дня кожного місяця с. ст. книжками коло 12 аркушів
друку великої вісімки. ~~22~~

Редакційний комітет:

**Михайло Грушевський, Осип Маковей,
др. Іван Франко.**

Відповідає за редакцію **Михайло Грушевський.**

Реданція і адміністрація: у Львові, ул. Академічна ч. 8.

Передплата, платна у Львові, виносить:

В Австрії з пересилкою на чверть року: 2·50 зр.

„ „ „ пів „ 5 — „

„ „ „ цілий рік,

без першої книжки, котрої запас вичерпався 7·50 „

В Росії „ „ „ „ 7·50 рублів.

В інших державах по обчисленню пересилки.

Поодинокі книжки коштують по 1 зр.

Перша книжка становила особну цілість, і всі белетристичні річи ма-
ють свій початок від другої книжки.

Річна передплата може бути оплачена в трох ратах: 3 січня н. ст.
3 зр., 3 цвітня н. ст. 3 зр., 3 серпня н. ст. 2 зр.; хто пропускає речинець
рати, тому передплата обраховується як піврічна або чвертьрічна (за піврік
5 зр., чверть року 2·50 зр.).

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

Передплату приймає:

АДМІНІСТРАЦІЯ

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА
у Львові,

при ул. Академічній ч. 8.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.